Ο Διγενής και η Χούντα

Η δράση του Γεωργίου Γρίβα κατά τη διάρκεια των ετών 1967-1974

Μανώλης Πέπονας

Storia95

Τίτλος: Ο Διγενής και η Χούντα. Η δράση του Γεωργίου Γρίβα κατά τη διάρκεια των ετών 1967-1974.

Συγγραφέας: Μανώλης Πέπονας

Ημερομηνία και τόπος έκδοσης: Αθήνα, 2020

Ευθύνη έκδοσης: storia95

Ο Μανώλης Πέπονας γεννήθηκε στην Αθήνα το 1995. Αποφοίτησε από το Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων το 2017 με βαθμό άριστα και έλαβε τον μεταπτυχιακό του τίτλο στη Νεώτερη και Σύγχρονη Ιστορία το 2019 από το ίδιο ακαδημαϊκό ίδρυμα. Από το 2019 αποτελεί υποψήφιο διδάκτορα του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών στον τομέα της Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας. Παράλληλα, σπουδάζει φιλοσοφία στο ανάλογο τμήμα του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Έλαβε δύο υποτροφίες για τις ακαδημαϊκές του επιδόσεις.

Έχει εργαστεί σε σημαντικούς φορείς της Ελλάδας και του εξωτερικού, όπως το Πολεμικό Μουσείο Αθηνών, η Γνώμων Εκδοτική, το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων και οι Karwansaray Publishers. Είναι συγγραφέας πέντε βιβλίων και αρκετών άρθρων με κύριο αντικείμενο την πολεμική ιστορία του 20ου αιώνα.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή

Στις 27 Ιανουαρίου 1974 ένας μικρόσωμος απόστρατος αξιωματικός του Ελληνικού Στρατού έφυγε από τη ζωή στη Λεμεσό, έπειτα από οξύ καρδιακό επεισόδιο. Ήταν εξαιρετικά δύσκολο να πιστέψει κάποιος πως ο ηλικιωμένος εκείνος άνδρας με το χαρακτηριστικό μουστάκι καταζητούταν σε ολόκληρη την Κύπρο αναγκάζοντας τη CIA να αφιερώνει εκθέσεις στη δράση του και τον Φιντέλ Κάστρο να του αποστέλλει συγχαρητήρια τηλεγραφήματα. Κι όμως, επρόκειτο για τον στρατηγό Γεώργιο Γρίβα γνωστό ως Διγενή, τον φανατικό αντικομμουνιστή που είχε μετατραπεί σε σύμβολο του αντιαποικιακού αγώνα, δίχως ποτέ να απομακρυνθεί από τις αρχικές του θέσεις.

Οι πράξεις και οι καταγεγραμμένες απόψεις του Γρίβα προδίδουν αξιωματικό άλλης εποχής, πιθανότατα από εκείνους που πολέμησαν στον Μακεδονικό Αγώνα ή συμμετείχαν στα κινήματα του Μεσοπολέμου. Αεικίνητος, οξύς και ελάχιστα ευέλικτος, υπήρξε ο τελευταίος θιασώτης του ελληνικού αλυτρωτισμού, δρώντας αναχρονιστικά μισό αιώνα μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Κινούμενος πάντα στη λεπτή γραμμή που αδυνατεί να διαχωρίσει τον αντάρτη από τον τρομοκράτη, διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο

στη χάραξη του Κυπριακού Ζητήματος. Ιδιαίτερα η συγκρουσιακή του σχέση με τον Μακάριο συνέβαλλε καθοριστικά στο ξέσπασμα ενός ενδοκοινοτικού ένοπλου σπαραγμού τον ελληνισμό της Κύπρου, λαμβάνοντας διεθνείς προεκτάσεις.

Η δράση του Γρίβα κατά τη διάρκεια της επταετούς έκνομης διακυβέρνησης της χώρας από τη Χούντα των Συνταγματαρχών εγείρει αρκετά ερωτηματικά. Αποτελούσε άραγε ο στρατηγός και η οργάνωσή του ένα απλό όργανο του καθεστώτος των Αθηνών; Η μελέτη του διαθέσιμου αρχειακού υλικού τείνει να απαντήσει στο επιτακτικό αυτό ερώτημα, καθιστώντας εμφανές πως ο Γρίβας διατηρούσε ανέκαθεν έναν βαθμό αυτονομίας, προκαλώντας μάλιστα ανησυχία στους δικτάτορες λόγω της απείθαρχης συμπεριφοράς του. Η Χούντα δηλαδή ουδέποτε πέτυχε τον πλήρη έλεγχο του ένοπλου σώματος του Διγενή καθ' όλη τη διάρκεια που αυτός βρισκόταν στη ζωή. Το παρόν έργο, εξετάζοντας τη δράση του αρχηγού της ΕΟΚΑ κατά τα έτη 1967-1974, επιχειρεί ακριβώς να αναδείξει αυτή τη σύνθετη σχέση μεταξύ των δύο πλευρών, φωτίζοντας τις μέχρι πρότινος αθέατες πλευρές της.

Για τις ανάγκες της εκπόνησης του παρόντος έργου χρησιμοποιήθηκαν εκτενώς τα διαθέσιμα αρχεία των μυστικών υπηρεσιών των ΗΠΑ, ο ελληνικός Τύπος,

οι προκηρύξεις του Γρίβα και το σύνολο της διαθέσιμης βιβλιογραφίας. Για την ανάδειξη πρόσθετων οπτικών και τη γλαφυρότερη ανασύνθεση του κλίματος της εποχής παρατίθενται πρόσθετα κείμενα των πρωταγωνιστών στο τέλος κάθε κεφαλαίου. Σκοπός του γράφοντος εξάλλου υπήρξε η δημιουργία μιας ιστορικής αφήγησης sine ira et studio, η οποία θα αναψηλαφούσε τη δράση μιας τόσο αμφιλεγόμενης προσωπικότητας στα σκοτεινά -πλην ανεξερεύνητα- χρόνια της δικτατορικής περιόδου.

Ο Γρίβας: από τη «Χ» στην ΕΟΚΑ

Ο Γεώργιος Γρίβας γεννήθηκε το 1897 στη Χρυσαλινιώτισσα Λευκωσίας, μεγάλωσε όμως στο χωριό Τρίκωμο της Αμμοχώστου. Η οικογένειά του διέθετε οικονομική ισχύ, έτρεφε δε πιθανότατα φιλοβρετανικά αισθήματα. Ο Γεώργιος δεν άργησε να εγκαταλείψει την πατρική οικία, για να φοιτήσει αρχικά στο Παγκύπριο Γυμνάσιο Λευκωσίας (1909-1915) κι έπειτα στη Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων (1916-1919).[1] Αποφοιτώντας με διακρίσεις από την τελευταία και έχοντας τον βαθμό του ανθυπολοχαγού, συμμετείχε στη Μικρασιατική Εκστρατεία. Συγκεκριμένα, ως αξιωματικός της 10ης Μεραρχίας Πεζικού, έδρασε σε φονικές συγκρούσεις όπως αυτές του Σαγγαρίου, του Αφιόν Καραχισάρ και του Εσκή Σεχίρ. Οι πράξεις του είχαν ως αποτέλεσμα να τιμηθεί με ανώτατα παράσημα του ελληνικού κράτους, όπως το Χρυσό Μετάλλιο Ανδρείας και τον Πολεμικό Σταυρό.[2] Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου εστάλη στη Γαλλία για

[1] Χάιντς Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου*, τ. Β’, Εστία, Αθήνα 2011, σ. 64.

[2] Για τις συγκρούσεις στη Μικρά Ασία βλ.: *Επίτομη ιστορία της εκστρατείας στη Μικρά Ασία, 1919-1922*, Γενικόν Επιτελείον Στρατού/ Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, Αθήνα 2001.

μετεκπαίδευση στην περίφημη Ακαδημία Πολέμου, ενώ μετά την επιστροφή του διορίστηκε καθηγητής της ελληνικής Σχολής Πολέμου.[3]

Κατά τα πρώτα 40 έτη της ζωής του ο Γρίβας είχε ανέλθει ως τον βαθμό του ταγματάρχη, είχε διακριθεί για τις ακαδημαϊκές του δεξιότητες και είχε λάβει το βάπτισμα του πυρός στο δύσκολο μέτωπο της Μικράς Ασίας. Πολύ περισσότερο, καθ' όλη αυτή την περίοδο απέφυγε να ταυτιστεί με το βενιζελικό ή το αντιβενιζελικό στρατόπεδο, παραμένοντας έτσι στην εκάστοτε θέση του παρά τη συνεχή αλλαγή κυβερνήσεων. Ο κύριος λόγος για την ελάχιστη ανάμιξή του με την πολιτική δεν ήταν άλλος από την έλλειψη εμπιστοσύνης που ο εν λόγω αξιωματικός έτρεφε προς τα κόμματα του Μεσοπολέμου. Όταν μάλιστα ένας πρώην συνάδελφός του, ο αντιστράτηγος ε.α. Ιωάννης Μεταξάς εγκαθίδρυσε δικτατορικό καθεστώς στις 4 Αυγούστου 1936, ο Γρίβας χαιρέτησε την κίνησή του.[4]

---

[3]Σπύρος Παπαγεωργίου, *Ο Γρίβας και η «Χ»*, Νέα Θέσις, Αθήνα 2004, σ. 28.
[4]Ρίχτερ, *ό.π.*, σ. 64.

Ο δικτάτορας Ιωάννης Μεταξάς.
Την κίνησή του χαιρέτησε ο Γρίβας.

Ο Μεταξάς έμελλε να κυβερνήσει την Ελλάδα σε μια από τις πλέον κρίσιμες περιόδους της ιστορίας της. Υπό την ηγεσία του, η χώρα ενεπλάκη απρόθυμα στον Β’ Παγκόσμιο Πόλεμο, έπειτα από την τελεσιγραφική διατύπωση των επιβουλών της φασιστικής Ιταλίας το χάραμα της 28ης Οκτωβρίου 1940. Άμεσα, ο Ελληνικός Στρατός κλήθηκε να αντιμετωπίσει τους αντιπάλους του

στην Ήπειρο, ενώ σύσσωμος ο λαός τέθηκε σε πολεμική εγρήγορση.

Όπως δεκάδες άλλοι αξιωματικοί, ο Γρίβας συμμετείχε στην άμυνα κατά των ιταλικών στρατευμάτων. Παρότι αρχικά βρισκόταν στη Διεύθυνση Επιχειρήσεων του Γενικού Επιτελείου Στρατού, αιτήθηκε επανειλημμένα να μετατεθεί στο μέτωπο των μαχών. Πράγματι, στις 20 Ιανουαρίου 1941, τοποθετήθηκε επιτελάρχης της ΙΙ Μεραρχίας Πεζικού κατέχοντας τον βαθμό του αντισυνταγματάρχη. Έπειτα, ορίστηκε σύνδεσμος του αρχιστρατήγου Αλέξανδρου Παπάγου με τους διοικητές των μεγάλων μονάδων του στρατού, απολαμβάνοντας την εκτίμηση του ανωτέρου του. Γενικότερα, κατά τη διάρκεια του Ελληνοϊταλικού Πολέμου, ο Κύπριος αξιωματικός αύξησε περαιτέρω την αίγλη του, ιδίως λόγω της σθεναρής άμυνας που οργάνωσε ενάντια στις ιταλικές δυνάμεις κατά τους πρώτους μήνες του 1941 κοντά στην Κλεισούρα.[5]

Την άνοιξη του 1941 οι γερμανικές ένοπλες δυνάμεις κλήθηκαν να συνδράμουν τους συμμάχους τους. Με μια αστραπιαία επιχείρηση που ξεκίνησε στις 6

---

[5] *Επίτομη ιστορία του Ελληνοϊταλικού και Ελληνογερμανικού πολέμου 1940-1941: (επιχειρήσεις στρατού ξηράς)*, Γενικό Επιτελείο Στρατού/ Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, Αθήνα 1985, Αλέξανδρος Παπάγος, Ο πόλεμος της Ελλάδος 1940-1941, Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, Αθήνα 1995, Γιώργος Μαργαρίτης, *Προαγγελία θυελλωδών ανέμων... Ο πόλεμος της Αλβανίας και η πρώτη περίοδος της κατοχής*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009.

Απριλίου, η πολεμική μηχανή των ναζί δεν άργησε να διαλύσει κάθε αντίσταση. Κινούμενοι μέσω Βουλγαρίας και Γιουγκοσλαβίας, οι Γερμανοί πέτυχαν άμεσες νίκες: ήδη στις 9 του ίδιου μήνα, τα ελληνικά στρατεύματα στην Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη αναγκάστηκαν να παραδοθούν έπειτα από σύντομη μα πεισματική αντίσταση. Με το μέτωπο να καταρρέει, ο αντιστράτηγος Γεώργιος Τσολάκογλου ζήτησε συνθηκολόγηση παρά την αντίθετη γνώμη του Γενικού Επιτελείου Στρατού. Το πρώτο σχετικό έγγραφο υπογράφηκε στις 20 Απριλίου, ενώ ακολούθησαν άλλα με σκοπό την αναγνώριση των Ιταλών ως νικητών της σύγκρουσης. Την ίδια στιγμή, οι άνδρες των Γερμανικών Ενόπλων Δυνάμεων καταδίωκαν τις συμμαχικές δυνάμεις από την ελληνική ενδοχώρα και εισήλθαν στην Αθήνα στις 27 Απριλίου 1941. Το τελευταίο ελεύθερο τμήμα του κράτους, η Κρήτη, κατελήφθη έως τις αρχές Ιουνίου, έπειτα από δωδεκαήμερη σχεδόν μάχη (20 Μαΐου – 1 Ιουνίου 1941). Με την ελληνική κυβέρνηση να έχει εγκαταλείψει τη χώρα, η περίοδος της Κατοχής ξεκίνησε.[6]

Στην Αθήνα, οι ηττημένοι Έλληνες αξιωματικοί βρίσκονταν σε σύγχυση. Παρότι είχαν καταθέσει τα όπλα ενώπιον ενός ισχυρότερου αντιπάλου, αρκετοί σκέφτονταν τον κατάλληλο τρόπο αντίστασης στους

---

[6] *ό.π.*

κατακτητές. Με την πάροδο του χρόνου δημιουργήθηκαν ένοπλες οργανώσεις, οι οποίες έδωσαν σφοδρές μάχες εναντίον των Ιταλών και των Γερμανών εκφράζοντας ποικίλους πολιτικούς χώρους. Το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ), ο Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος (ΕΔΕΣ), η Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση (ΕΚΚΑ) και διάφορες άλλες οργανώσεις συγκέντρωσαν αρκετούς οπαδούς, προξενώντας ορισμένα αξιοσημείωτα πλήγματα στα κατοχικά στρατεύματα.[7]

Σε αυτό το πλαίσιο δημιουργήθηκε η «Χ», η πρώτη ένοπλη ομάδα στην οποία ηγέτης υπήρξε ο Γρίβας. Κύριος πυρήνας της ήταν αρχικά τα στελέχη της ΙΙ Μεραρχίας Πεζικού, καθώς επίσης άτομα φιλικά προς τη μοναρχία και τον Μεταξά. Τόσο οι ακόλουθοί του όσο και ο ίδιος ο 43χρονος τότε αντισυνταγματάρχης δεν

---

[7]Για την Εθνική Αντίσταση υπάρχουν δεκάδες εξαιρετικά έργα. Ορισμένα από τα πλέον αξιόλογα είναι τα κάτωθι: Συλλογικό, *Η μακρά σκιά της δεκαετίας του '40. Πόλεμος, κατοχή, αντίσταση, εμφύλιος*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2015, Μενέλαος Χαραλαμπίδης, *Η εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2012, Ιάσονας Χανδρινός, *ΕΛΑΣ. Ο μεγαλύτερος στρατός της Εθνικής Αντίστασης*, Γνώμων, δύο τόμοι, Αθήνα 2011, Ιάσονας Χανδρινός, *Εθνική αντίσταση. Η αληθινή ιστορία του ελληνικού αντάρτικου*, Περισκόπιο, Αθήνα 2007, Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα. Η Ελλάδα της κατοχής και της αντίστασης 1941-1944*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1988, Βάσος Π. Μαθιόπουλος, *Εικόνες Κατοχής. Φωτογραφικές μαρτυρίες από τα γερμανικά αρχεία για την ηρωική αντίσταση του ελληνικού λαού*, Ερμής, Αθήνα 2006.

έκρυβαν τα αντικομμουνιστικά τους συναισθήματα, προβαίνοντας συνεχώς σε προκλήσεις εναντίον των πολιτικών τους αντιπάλων.[8]

Η σημαία της οργάνωσης «Χ».

Αρχικά, ο Γρίβας συμπορεύτηκε με τον διοικητή της ΙΙ Μεραρχίας Πεζικού, υποστράτηγο Λάβδα, πιθανότατα λόγω της πρότερης σχέσης που διατηρούσαν. Σύντομα όμως οι δύο άνδρες διαφώνησαν σχετικά με τις μελλοντικές τους δράσεις, με αποτέλεσμα την αποχώρηση του Κύπριου αξιωματικού. Μεταπολεμικά, ο Γρίβας αντέκρουσε τα επιχειρήματα του Λάβδα και του υποστρατηγού Βραχνού σχετικά με

[8]Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 36-37.

το ποιος υπήρξε ο ηγέτης της οργάνωσης. Όπως διαφαίνεται από τα σχετικά έγγραφα, οι εν λόγω αξιωματικοί ουδέποτε πέτυχαν μια ομαλή συνεργασία.[9]

Πρόσθετο κύρος έλαβε η κίνηση του Γρίβα από τις σχέσεις που ανέπτυξε με τον πρώην αρχιεπίσκοπο Χρύσανθο, έναν άοκνο ιεράρχη ο οποίος αρνήθηκε να ορκίσει την κατοχική κυβέρνηση. Ο εν λόγω ανώτατος κληρικός είχε υπηρετήσει στον Πόντο κατά τη διάρκεια των σφαγών του ελληνικού πληθυσμού, διέθετε δε σπουδαία αίγλη λόγω της ακλόνητης στάσης του έναντι στα πλέον επίμαχα ζητήματα. Ο ίδιος φέρεται να σύστησε τον Γρίβα σε επιχειρηματίες όπως ο Χρήστος Ζαλοκώστας, οι οποίοι προθυμοποιήθηκαν να χρηματοδοτήσουν την οργάνωσή του.[10] Ο Κύπριος αντισυνταγματάρχης δεν ξέχασε ποτέ τη συμβολή του Χρύσανθου, χαρακτηρίζοντάς τον ως πνευματικό ηγέτη της «Χ».

Λίγο μετά τον θάνατο του ιεράρχη (1949) έγραψε σχετικά στην «Εφημερίς των Χιτών»:

«Υπήρξε ο ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΣ ΑΦΑΝΗΣ ΗΓΕΤΗΣ της υγιούς Εθνικής Αντιστάσεως. Πέριξ του περιεστρέφετο το πραγματικόν κίνημα αντιστάσεως κατά του κατακτητού και πέριξ της προσωπικότητός του συνεκεντρώθησαν όλοι εκείνοι τους οποίους

[9]Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, Β/4/ν, 18.5.1953 και 22.5.1953.
[10]Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 42-45, 74.

οιστρηλατεί η αδάμαστος θέλησις της Νίκης και η δίψα των μεγάλων έργων. Η οικία του υπήρξε το εντευκτήριον αντλήσεως του θάρρους δι' αντιμετώπισην των μεγάλων κινδύνων και αναζωογονήσεως των ψυχών δια τους μεγάλους αγώνας.

Η προσωπικότης του ενεφύσα την αισιοδοξίαν της επιτυχίας. Η Εθνική Οργάνωσις "Χ" εύρεν εν τω προσώπω του τον κυριώτερον ενισχυτήν και εμψυχωτήν της».[11]

[11]Παπαγεωργίου, *στο ίδιο*, σ. 79.

Ο αρχιεπίσκοπος Χρύσανθος.

Με δεδομένη την υποστήριξη του Χρύσανθου, ο Γρίβας είχε ως στόχο την ενίσχυση των Συμμάχων μόνο όταν αυτοί θα επιχειρούσαν απόβαση στην Ελλάδα. Με τη μύηση νέων μελών να λαμβάνει χώρα με εξαιρετικά βραδείς ρυθμούς, ομάδες της «Χ» δημιουργήθηκαν αποκλειστικά στην Αθήνα και τον Πειραιά, όπου

συγκρούστηκαν επανειλημμένα με τον ΕΛΑΣ. Επιπρόσθετα, οι Βρετανοί εμφανίζονταν ιδιαίτερα επιφυλακτικοί έναντι του Γρίβα, μη παρέχοντάς του οπλισμό.[12] Την περίοδο εκείνη, η Κοινοπολιτεία επεδίωκε τη διατήρηση φιλικών σχέσεων με το ΕΑΜ, ενώ δεν έτρεφε καμία εμπιστοσύνη σε έναν άγνωστο αντισυνταγματάρχη δίχως ιδιαίτερη ισχύ.

Πράγματι, η δράση της «Χ» κατά των ανδρών του Άξονα κάθε άλλο παρά ως έντονη θα μπορούσε να χαρακτηριστεί. Εντός του 1943 το μόνο που είχε να επιδείξει η οργάνωση ήταν η κατάθεση δύο στεφάνων στις εθνικές επετείους, η αναγραφή ορισμένων συνθημάτων σε τοίχους, η συγκέντρωση λίγων πληροφοριών για τους Συμμάχους και η διενέργεια μικρών αψιμαχιών με ολιγομελείς ομάδες του ΕΑΜ στην Αθήνα. Ο Γρίβας φαίνεται πως εξαρχής απέφευγε τη σύγκρουση με τους Γερμανούς, μη επιθυμώντας να θέσει σε κίνδυνο τους άνδρες του. Αναγνώριζε επίσης πως δίχως εφοδιασμό από τους Βρετανούς, οι λιγότεροι από 300 άνδρες της «Χ» ελάχιστα μπορούσαν να πράξουν πολεμώντας εναντίον του Άξονα και του ΕΑΜ. Αυτό λοιπόν που επέλεξε ο Κύπριος αντισυνταγματάρχης ήταν η επιλεκτική παρενόχληση της αριστερής οργάνωσης, ορισμένες φορές με τη -

[12]Παπαγεωργίου, *στο ίδιο*, σ. 90 και 92.

σιωπηλή ή έμπρακτη- συνεργασία των κατοχικών αρχών.

Παρά το γεγονός πως ο Γρίβας αρνήθηκε να ενταχθεί στα Τάγματα Ασφαλείας,[13] η σχέση του με αυτά ήταν μάλλον φιλική. Ο κορυφαίος ιστορικός Χάγκεν Φλάισερ γράφει με σαφή τρόπο πως: «ο Γρίβας παίρνει Αγώνας γερμανικά όπλα για το δικό του πόλεμο κατά του ΕΛΑΣ, απευθείας από τους αποχωρούντες κατακτητές, αλλά έμμεσα, από τις τοπικές δωσιλογικές "αρχές" (Τάγματα Ασφαλείας, Χωροφυλακή, Ειδική Ασφάλεια), με τις οποίες η "Χ" είχε στενότατες σχέσεις».[14] Επιπρόσθετα, ακόμη και οι πλέον πιστοί υποστηρικτές του Γρίβα, όπως ο Σπύρος Παπαγεωργίου, ουδέποτε έκρυψαν τον θαυμασμό τους ως προς τον

[13]Τα Τάγματα Ευζώνων (ή Τάγματα Ασφαλείας) δημιουργήθηκαν το 1943 από τη δοσιλογική κυβέρνηση Ράλλη. Δρώντας σε συνεργασία με τον Γερμανικό Στρατό είναι υπεύθυνα για μια σειρά εγκλημάτων κατά του αμάχου πληθυσμού. Στις τάξεις τους βρήκαν καταφύγιο αντικομμουνιστές, αξιωματικοί που πίστευαν πως ο πόλεμος θα έληγε με νικητή τον Άξονα, εξαθλιωμένοι πολίτες που αναζητούσαν τρόπο επιβίωσης, αναγκαστικά στρατολογημένοι, καθώς επίσης εγκληματίες του ποινικού δικαίου.

[14]Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμμα και σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης*, 1941-1944, ΔΟΛ, Αθήνα 2009, τ. Β, σ. 30. Με ανάλογο τρόπο περιγράφει τις σχέσεις των δύο πλευρών ο Χάιντς Ρίχτερ αναφέροντας πως: «Οι Χίτες είχαν στενούς δεσμούς με τα Τάγματα Ασφαλείας και τον ΕΔΕΣ Αθηνών».

αντικομμουνιστικό χαρακτήρα των Ταγμάτων Ασφαλείας.[15]

Μέχρι την αποχώρηση των γερμανικών δυνάμεων από την πρωτεύουσα λοιπόν, οι συγκρούσεις μεταξύ των δύο πλευρών ήταν ελάχιστες. Από την άλλη πλευρά όμως, τα στοιχεία για να χαρακτηριστεί η «Χ» ως δοσιλογική οργάνωση μόνο επαρκή δεν είναι: η δράση της εναντίον του ΕΑΜ δεν αρκεί για να στηρίξει έναν τέτοιο ισχυρισμό, ενώ σε ανάλογες ενέργειες προέβησαν ομάδες με έντονη αντιστασιακή δράση (λ.χ. ο ΕΔΕΣ). Επίσης, τα γερμανικά αρχεία, κάνοντας λόγο για σιωπηλή παρακολούθηση της οργάνωσης του Γρίβα, υποδεικνύουν πως οι σχέσεις τους δεν ήταν πάντα ομαλές. Βέβαια, ακόμη πιο δύσκολο θα ήταν να καταταγεί η «Χ» στον κατάλογο των οργανώσεων της Εθνικής Αντίστασης, αφού η δράση της ήταν αμελητέα. Ουσιαστικά, το κύριο έργο για το οποίο ο Γρίβας δήλωνε έπειτα περήφανος υπήρξε η συμμετοχή των ανδρών του στα Δεκεμβριανά.[16]

---

[15] Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 308.

[16] Μια άκρως ενδιαφέρουσα άποψη για το θέμα εκφράζει ο ιστορικός Ιάσονας Χανδρινός: «ήταν κοινό μυστικό στην κατεχόμενη Ελλάδα πως οι χίτες αποτελούσαν τους καλύτερους συμμάχους και πληροφοριοδότες των ταγματασφαλιτών, κατά τη διάρκεια των συγκρούσεών τους με τους "αντάρτες πόλης" του ΕΛΑΣ στις συνοικίες της Αθήνας. Κάνοντας ένα βήμα παραπάνω, πολλά μέλη της οργάνωσης θα εγγραφούν στην αναδιοργανωμένη, διαβόητη Διεύθυνση Ειδικής Ασφάλειας (τον κλάδο της Χωροφυλακής που

Με τους Γερμανούς να εγκαταλείπουν την Αθήνα στις 12 Οκτωβρίου 1944, οι προσπάθειες ειρήνευσης μεταξύ του ΚΚΕ και των αστικών δυνάμεων αποδείχθηκαν σύντομα ανέφικτες. Η κορύφωση της πολιτικής έντασης οδήγησε σε ένοπλη σύγκρουση των δύο πλευρών τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους. Με την ενίσχυση των Βρετανών προς την κυβέρνηση, το ΕΑΜ ηττήθηκε έπειτα από σκληρές μάχες οι οποίες είχαν ως θύματα 17.000 άτομα.[17] Όπως αποδείχθηκε, η κατοπινή Συμφωνία της Βάρκιζας (12 Φεβρουαρίου 1945)[18] υπήρξε τελικά το προοίμιο του εμφυλίου πολέμου και όχι η κατακλείδα της αδελφοκτόνου σύγκρουσης.

Στα Δεκεμβριανά η συμβολή των ανδρών του Γρίβα ήταν καίρια. Μέλη της «Χ», εξοπλισμένα από τους Βρετανούς, συγκράτησαν τις μονάδες του ΕΛΑΣ κατά τη μάχη του Θησείου (3-4 Δεκεμβρίου 1944) μέχρι

ασχολείτο αποκλειστικά με τη δίωξη κομμουνιστών ήδη από το Μεσοπόλεμο) ως "χωροφύλακες άνευ θητείας", συμμετέχοντας είτε ως πληροφοριοδότες είτε ως οπλίτες είτε ως εκτελεστές στο ανθρωποκυνηγητό που είχαν εξαπολύσει οι γερμανικές και ελληνικές αρχές κατοχής εναντίον των αντιστασιακών του ΕΑΜ στην Αθήνα και τον Πειραιά». (Ιάσονας Χανδρινός, «Η οργάνωση Χ στην Κατοχή και τα Δεκεμβριανά», στο: *Ιστορικά Θέματα*, τ. 112, Μάρτιος 2012).

[17]Μενέλαος Χαραλαμπίδης, *Δεκεμβριανά 1944. Η μάχη της Αθήνας*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2014.

[18]Συμφωνία της Βάρκιζας: συμφωνία ανακωχής μεταξύ του ΕΑΜ και της αστικής κυβέρνησης υπό τον Νικόλαο Πλαστήρα. Υπογράφηκε μετά τα Δεκεμβριανά.

την άφιξη στρατιωτών της Κοινοπολιτείας. Ο ίδιος ο Γρίβας δήλωσε περήφανα:

«Οι μαχηταί αμιλλώνται εις ανδρείαν, οι αξιωματικοί αεικίνητοι. Δεν δύναμαι να κάμω διάκρισιν ποιοι οι γενναίοι μεταξύ των γενναίων. Διότι όλοι υπήρξαν πράγματι γενναίοι. Έπρεπε να τους καμαρώνη κανείς και να είναι υπερήφανος δι' αυτούς. Όλη η Αθήνα ητένιζε προς το Θησείον και ανέμενε με αγωνία το αποτέλεσμα της μάχης».[19]

Ο αρχηγός της «Χ» βρέθηκε στην πρώτη γραμμή των μαχών, πολεμώντας δίπλα στους άνδρες του. Ο αντικομμουνισμός του εκδηλώθηκε έμπρακτα εκείνη την περίοδο, καθώς μεταξύ άλλων είχε πλέον την ευκαιρία να απαντήσει στις πρότερες εκτελέσεις μελών της «Χ» από την ΟΠΛΑ.[20] Συνολικά, τόσο η εν λόγω εθνικιστική οργάνωση όσο και πρώην μέλη των Ταγμάτων Ασφαλείας ανέκοψαν την αρχική προώθηση του ΕΛΑΣ εντός της πόλης, αναμένοντας ενίσχυσή τους από τους Βρετανούς.

---

[19]Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 410.

[20]ΟΠΛΑ: Οργάνωση Περιφρούρησης Λαϊκού Αγώνα. Οργάνωση του ΕΑΜ που έδρασε ως πολιτοφυλακή μεταξύ 1943 και 1947, προβαίνοντας αρκετές φορές σε ακρότητες εις βάρος αντιπάλων του ΚΚΕ. Για περαιτέρω πληροφορίες, εξαιρετικό είναι το: Ιάσονας Χανδρινός, «Οργάνωση περιφρούρησης Λαϊκού Αγώνα (ΟΠΛΑ): Μια πρώτη προσέγγιση», στο: Πολυμέρης Βόγλης, Φλώρα Τσίλαγα, Ιάσονας Χανδρινός, Μενέλαος Χαραλαμπίδης (επιμ.), *Η Εποχή των Ρήξεων. Η Ελληνική Κοινωνία στην Δεκαετία του 1940,* Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 197-233.

Τη συμβολή του στη νίκη των αστικών δυνάμεων ο Γρίβας προσπάθησε να κεφαλαιοποιήσει στις εκλογές του 1946. Τότε, στα πλαίσια ενός προεκλογικού αγώνα υπό καθεστώς βίας, ο Κύπριος αξιωματικός απείλησε τον βενιζελικό πρωθυπουργό Θεμιστοκλή Σοφούλη[21] πως θα επιχειρούσε κίνημα για να πετύχει τους σκοπούς του. Ο τελευταίος αντέδρασε άμεσα λαμβάνοντας μέτρα κατά της «Χ», τα μέλη της οποίας σταδιακά εντάχθηκαν σε παρακρατικές ομάδες που τρομοκρατούσαν πολίτες με αριστερά φρονήματα. Ο αρχηγός τους αρνήθηκε αρχικά τη συνεργασία με το Λαϊκό Κόμμα του Παναγή Τσαλδάρη, έλαβε όμως μόλις 1.848 ψήφους στις εκλογές. Την ίδια στιγμή το Λαϊκό Κόμμα θριάμβευσε λαμβάνοντας το 55,12% των ψήφων και επανέλαβε την πρότασή του προς τον Γρίβα στις εκλογές του 1950. Εκ νέου, ο απόστρατος αξιωματικός αρνήθηκε, με οδυνηρά αποτελέσματα για τον ίδιο: για δεύτερη φορά απέτυχε να καταλάβει έστω μία έδρα στο κοινοβούλιο.[22]

[21]Ο Θεμιστοκλής Σοφούλης (1860-1949) ήταν ηγετικό στέλεχος του κόμματος των Φιλελευθέρων και διετέλεσε αρκετές φορές πρωθυπουργός πριν και μετά τον Β’ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η μετριοπάθειά του εκδηλώθηκε σε αρκετές περιπτώσεις κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου (1946-1949).

[22]Ρίχτερ, *ό.π.*, σ. 70

Υποστηρικτές της «Χ» λίγο μετά την απελευθέρωση της Αθήνας.

Κι ενώ ο Γρίβας αποτύγχανε να καθιερωθεί στην ελληνική πολιτική σκηνή, οι διεθνείς σχέσεις μεταβάλλονταν. Μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η Βρετανία αντιμετώπιζε σοβαρά οικονομικά προβλήματα, τη στιγμή που οι αποικίες της ζητούσαν μεγαλύτερη αυτονομία. Σταδιακά η Γηραιά Αλβιώνα προχωρούσε σε μια διαδικασία αποαποικιοποίησης,

εντός μάλιστα ενός ψυχροπολεμικού πλαισίου. Έχοντας λοιπόν σταδιακά παύσει να παρέχει στρατιωτική βοήθεια στις ελληνικές κυβερνήσεις προς όφελος των ΗΠΑ, προσπαθούσε να διατηρήσει τα ελάχιστα ερείσματα που της είχαν απομείνει στη Μεσόγειο. Ένα από τα σημαντικότερα ήταν η Κύπρος.

Στο συγκεκριμένο νησί, ο ελληνικός πληθυσμός αποτελούσε την πλειοψηφία και αρκετοί πολίτες έκριναν ως επιθυμητή την ένωση με την Ελλάδα. Η σημαντικότερη ίσως προσωπικότητα της Κύπρου εκείνη την περίοδο ήταν ο 37χρονος (το 1950) αρχιεπίσκοπος Μακάριος Γ΄. Ο τελευταίος γεννήθηκε στην Πάφο, σπούδασε δε στην Αθήνα και τη Βοστόνη. Κατά τα πρώτα έτη της δεκαετίας του 1950 ο Μακάριος ήλθε σε επαφή με Έλληνες αξιωματικούς, οι οποίοι εμφανίζοντας πρόθυμοι να αγωνιστούν για την εκδίωξη των Βρετανών. Έτσι, ιδρύθηκε η Εθνική Οργάνωσις Κυπρίων Αγωνιστών (ΕΟΚΑ), με τον Μακάριο ως ηγέτη και τον Γρίβα ως στρατιωτικό αρχηγό.

Ο απόστρατος αξιωματικός επισκέφθηκε την Κύπρο αρκετές φορές. Τελικά, το 1952, κατέφυγε μυστικά στο νησί, στρατολογώντας εθελοντές και λαμβάνοντας όπλα από την Ελλάδα. Με εθνικιστική, αντικομμουνιστική και θρησκευτικά φορτισμένη ιδεολογία, η ΕΟΚΑ ήταν έτοιμη να δράσει το 1955. Την 1η Απριλίου του ίδιου έτους βομβιστές της οργάνωσης

έπληξαν στόχους στη Λευκωσία, τη Λεμεσό και τη Λάρνακα. Παράλληλα, διαδόθηκε η εξής προκήρυξη:

«Με την βοήθειαν του Θεού, με πίστιν εις τον τίμιον αγώνα μας, με την συμπαράσταοιν ολοκλήρου του Ελληνισμού και με την βοήθειαν των Κυπρίων, αναλαμβάνομεν τον αγώνα δια την αποτίναξιν του Αγγλικού ζυγού, με σύνθημα εκείνο το οποίον μας κατέλιπαν οι προγονοί μας ως ιεράν παρακαταθήκην: "Η τάν ή επί τας". Αδελφοί Κύπριοι, από τα βάθη των αιώνων μας ατενίζουν όλοι εκείνοι οι οποίοι ελάμπρυναν την Έλληνικήν Ιστορίαν, δια να διατηρήσουν την ελευθερίαν των: οι Μαραθωνομάχοι, οι Σαλαμινομάχοι, οι Τριακόσιοι του Λεωνίδα και οι νεώτεροι του Αλβανικού έπους. Μας ατενίζουν οι αγωνισταί του 1821, οι οποίοι και μας εδίδαξαν ότι η απελευθέρωσις από τον ζυγόν δυνάστου αποκτάται πάντοτε με το αίμα. Μας ατενίζει ακόμη σύμπας ο Ελληνισμός, ο οποίος και μας παρακολουθεί με αγωνίαν, αλλά και με εθνικήν υπερηφάνειαν. Ας απαντήσωμεν με έργα, ότι θα γίνωμεν "πολλώ κάρρονες" τούτων. Είναι καιρός να δείξωμεν εις τον κόσμον, ότι εάν η διεθνής διπλωματία είναι άδικος και εν πολλοίς άνανδρος, η Κυπριακή ψυχή είναι γενναία. Εάν οι δυνάσται μας δεν θέλουν να αποδώσουν την λευτεριά μας, μπορούμε να τη διεκδικήσωμενμε τα ίδιά μας τα χέρια και με το αίμα μας. Ας δείξωμεν εις τον κόσμον ακόμη μίαν φοράν ότι και του "σημερινού

Έλληνος ο τράχηλος ζυγόν δεν υπομένει". Ο αγών θα είναι σκληρός. Ο δυνάστης διαθέτει τα μέσα και τον αριθμόν. Ημείς διαθέτομεν την ψυχήν, έχομεν και το δίκαιον με το μέρος μας.

Διεθνείς διπλωμάται, ατενίσατε το έργον σας. Είναι αίσχος εν εικοστώ αιώνι, οι λαοί να χύνουν το αίμα των δια να αποκτήσουν την λευτεριά των, το θείον αυτό δώρον, για το οποίον και εμείς επολεμήσαμεν παρά το πλευρόν των λαών σας, και για το οποίον σεις τουλάχιστον διατείνεσθε ότι επολεμήσατε εναντίον του ναζισμού και του φασισμού. Ελληνες, όπου και αν ευρίσκεαθε, ακούσατε την φωνήν μας: Εμπρός, όλοι μαζί για την λευτεριά της Κύπρου μας,

Ε.Ο.Κ.Α. Ο Αρχηγός Διγενής»

Άνδρες της ΕΟΚΑ παρελαύνουν.

Ο «Αρχηγός Διγενής» ήταν βέβαια ο Γρίβας, η κυρίαρχη προσωπικότητα του οποίου εντός της ΕΟΚΑ αναγνωρίζεται σε εκθέσεις υπηρεσιών όπως η CIA. Η τελευταία θεωρούσε -σύμφωνα με έγγραφό της συντεταγμένο το 1958- πως ο Διγενής πετύχαινε πάντα να διατηρήσει την πίστη των ακολούθων του και να κινητοποιήσει ένα μεγάλο τμήμα του ελληνοκυπριακού πληθυσμού υπέρ της οργάνωσής του. Η θέση του μάλιστα ενισχυόταν όλο και περισσότερο, αφού άλλα αξιόλογα στελέχη της ΕΟΚΑ συνελήφθησαν ή σκοτώθηκαν.[23]

[23]CIA, Central Intelligence Bulletin, 24 June 1958.

Ο Γρηγόρης Αυξεντίου, σημαντικό μέλος της ΕΟΚΑ, σκοτώθηκε από τους Βρετανούς.

Η ΕΟΚΑ έδρασε συνολικά για τέσσερα έτη, υφιστάμενη αρκετές απώλειες μα παράλληλα πετυχαίνοντας τον στόχο της διαρκούς παρενόχλησης των Βρετανών. Δεκάδες επιθέσεις της έλαβαν χώρα, ενώ η ισχύς της αυξήθηκε περαιτέρω όταν οι Αρχές

απάντησαν με ενέργειες τρομοκράτησης του πληθυσμού. Ιδίως υπό την ηγεσία του Τζον Χάρντινγκ[24] μάλιστα ελήφθησαν ορισμένες ακραίες αποφάσεις, όπως η εξορία του Μακαρίου (1956-1957) ή οι απαγχονισμοί Κυπρίων αγωνιστών. Παρά λοιπόν το γεγονός πως τρεις εκ των σημαντικότερων τοπικών διοικητών της ΕΟΚΑ (Μάρκος Δράκου, Στυλιανός Λένας, Γρηγόριος Αυξεντίου) σκοτώθηκαν, η δράση της οργάνωσης συντέλεσε καθοριστικά στη διεθνή προβολή του ζητήματος και τη διεξαγωγή των συνεπακόλουθων πιέσεων για την επίλυσή του.[25]

---

[24]Ο Χάρντινγκ (1896-1989) ήταν Βρετανός στρατάρχης με σπουδαία δράση στον Α' και τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Έπειτα, ανέλαβε υπηρεσία στη Μαλαισία, τη Γερμανία και την Κένυα. Στην Κύπρο ορίστηκε κυβερνήτης την περίοδο 1955-1957, δίχως όμως να αντιμετωπίσει επιτυχώς την ΕΟΚΑ.

[25]Για τη δράση της ΕΟΚΑ, βλ.: Γρίβας Διγενής, *Στρατηγού Γεώργιου Γρίβα - Διγενή Απομνημονεύματα Αγώνος Ε.Ο.Κ.Α. 1955-1959*, Αθήνα 1961, Γρίβας Διγενής. *Χρονικόν Αγώνος ΕΟΚΑ 1955-1959*, Αθήνα 1971

Ο Τζον Χάρντινγκ.

Βρετανοί ανακρίνουν υπόπτους στην Κύπρο.

Τον Φεβρουάριο του 1959 υπογράφηκαν οι Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου, με τις οποίες ουσιαστικά η Κύπρος απέκτησε την ανεξαρτησία της, τα

προβλήματα όμως μεταξύ της ελληνικής και της τουρκικής κοινότητας αυξήθηκαν. Παρότι ο μουσουλμανικός πληθυσμός αποτελούσε ένα μικρό ποσοστό του συνολικού, παραχωρήθηκαν εκτεταμένες εξουσίες στον Τούρκο αντιπρόεδρο που επρόκειτο να τοποθετηθεί κατόπιν εκλογών πλάι στον Έλληνα πρόεδρο του νέου κράτους. Συγκεκριμένο, ο εν λόγω αντιπρόεδρος διέθετε δικαίωμα αρνησικυρίας σε ζητήματα άμυνας, εξωτερικής πολιτικής και ασφάλειας. Η κατάσταση αυτή προξένησε την αντίδραση του Μακαρίου, ο οποίος όμως αναγκάστηκε να υποχωρήσει έπειτα από πιέσεις της Αθήνας. Ο τότε πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Καραμανλής θεωρούσε πως με την αποδοχή των συμφωνιών θα έκλεινε μια ανοιχτή πληγή στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, συνεπώς οι προσπάθειές του επικεντρώθηκαν στη θετική απόκριση της ελληνοκυπριακής πλευράς.[26]

Εξάλλου, οι συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου εκ πρώτης όψεως φαίνονταν ευνοϊκές για τον Μακάριο, τον Γρίβα και τους συνεργάτες τους. Για παράδειγμα, στη δημόσια διοίκηση οι Έλληνες θα καταλάμβαναν το 70% των θέσεων, κάτι παρόμοιο δε επρόκειτο να συμβεί στη Βουλή των Αντιπροσώπων και το Υπουργικό Συμβούλιο. Υπήρχαν ωστόσο ζητήματα στα οποία η

[26]Για τις Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου βλ.: Ρίχτερ, *ό.π.*, σ. 939-950, Αναστασία Γιάγκου, «Οι Συμφωνίες Ζυρίχης και Λονδίνου», στο: *Καθημερινή*, 15/3/2015

ελληνοκυπριακή ηγεσία αισθανόταν αδικημένη. Καταρχάς στο θέμα των εκτεταμένων εξουσιών του Τούρκου αντιπροέδρου προστέθηκε το γεγονός πως στον Κυπριακό Στρατό οι συμπατριώτες του θα αποτελούσαν το 40% της συνολικής δύναμης. Με αυτό τον τρόπο, στο νησί πρακτικά αναγνωριζόταν μια διαρχία, παρά τον σκληρό αγώνα της ΕΟΚΑ και την εθνοτική κατανομή του πληθυσμού. Την ίδια στιγμή, οι Βρετανοί διατηρούσαν στρατιωτικές βάσεις στην Κύπρο, περιπλέκοντας ακόμη περισσότερο την κατάσταση. Με αυτά τα δεδομένα, ακόμη και ο μετριοπαθής πολιτικός Σοφοκλής Βενιζέλος[27] δήλωσε: «Δεν θέλω να είμαι μάντης κακών. Προβλέπω όμως ότι αι υπογραφείσαι συμφωνίαι θα αποδειχθή, εν τη εφαρμογή των, ότι δεν είναι βιώσιμοι και πρέπει να ανατραπούν. Άλλως, πολύ φοβούμαι, ότι θα θρηνήσωμεν νέας εθνικάς συμφοράς».

Ακόμη χειρότερη άποψη για τις συμφωνίες είχε βέβαια ο Γρίβας, άνθρωπος των όπλων και υπέρμαχος της ένωσης με κάθε τίμημα. Τόσο ο Μακάριος όσο και ο υπουργός Εξωτερικών της Ελλάδας, Ευάγγελος Αβέρωφ,[28] απέστειλαν προς αυτόν επιστολές για να τον

[27]Ο Σοφοκλής Βενιζέλος (1894-1964) ήταν γιος του Ελευθερίου Βενιζέλου. Χρημάτισε τρεις φορές πρωθυπουργός κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1940 και του 1950. Πριν την ενασχόλησή του με την πολιτική σταδιοδρόμησε στον στρατό, φθάνοντας τον βαθμό του συνταγματάρχη.

[28]Ο Ευάγγελος Αβέρωφ-Τοσίτσας (1910-1990) ήταν στενός συνεργάτης του Κωνσταντίνου Καραμανλή. Χρημάτισε αρκετές για

κατευνάσουν, ο ίδιος όμως ουδέποτε συγχώρησε τη στάση τους. Η οργή του απέναντι στον Μακάριο -τον οποίο θεώρησε έκτοτε προδότη- έγινε εμφανής άμεσα: όταν ο αρχιεπίσκοπος επέστρεψε στη Λευκωσία από το Λονδίνο, ο στρατιωτικός αρχηγός της ΕΟΚΑ αρνήθηκε να παρευρεθεί στην υποδοχή του. Αρκέστηκε μόνο να υπογράψει την κάτωθι διαταγή κατάπαυσης πυρός στις 9 Μαρτίου 1959, στηρίζοντας φαινομενικά τα όσα υπεγράφησαν:

«ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΚΥΠΡΙΑΚΟΝ ΛΑΟΝ,

Όταν την 1ην Απριλίου 1955 ύψωσα την σημαία του επαναστατικού απελευθερωτικού κινήματος, έταξα ως σκοπόν την απελευθέρωσιν της Κύπρου και εζήτησα την υποστήριξιν του Ελληνικού Κυπριακού λαού και την συμπαράστασιν ολοκλήρου του Εθνους, αίτινες μου παρεσχέθησαν πλήρως κατα τον τετραετή σκληρόν αγώνα μας.

Ηδη κατόπιν της μεταξύ των κυβερνήσεων Ελλάδος και Τουρκίας συμφωνίας της Ζυρίχης, η οποία επεκυρώθη εν Λονδίνω και υπό του Εθνάρχου

αρκετά χρόνια υπουργός σε κυβερνήσεις του τελευταίου.

Μακαρίου, είμαι υποχρεωμένος ΝΑ ΔΙΑΤΑΞΩ ΤΗΝ ΚΑΤΑΠΑΥΣΙΝ ΤΟΥ ΑΓΩΝΟΣ.

Εκείνος ο οποίος δεν θα εδέχετο την συμφωνίαν και θα συνέχιζε τον αγώνα, θα ΕΔΙΧΑΖΕ όχι μόνον τον Κυπριακόν λαόν, αλλά πιθανώς και ολόκληρον το έθνος, τα δε αποτελέσματα του εθνικού διχασμού θα ήσαν απείρως καταστρεπτικώτερα από τα τοιαύτα, τα οποία τινές νομίζουν, οτι θα επιφέρη η δοθείσα λύσις.

Το κατ΄ εμέ, ειναι προτιμωτέρα η λύσις αυτή, έστω και εάν δεν ειναι εκείνη, που αναμέναμεν και η οποία θα ικανοποιεί τους πόθους μας, παρά ο εθνικός διχασμός, γιατί σ’ ένα τέτοιο διχασμό, ΘΑ ΤΑ ΧΑΣΩΜΕΝ ΟΛΑ.

Αντί του πολεμικού παιάνος, θα σημάνω σήμερον ΟΜΟΝΟΙΑΝ, ΕΝΟΤΗΤΑ, ΑΓΑΠΗΝ ίνα επί των ερειπίων και της τέφρας της απαστραπτούσης από δόξαν και εθνικόν μεγαλείον Κυπριακής εποποιϊας ανοικοδομήσετε το νέον οικοδόμημα της νεαράς Δημοκρατίας.

Εις τους πρωτεργάτας αυτής εναπόκειται ήδη να την οδηγήσουν εις την οδόν της ευημερίας και της προόδου. Οσον αφορά εμέ, αποφασισμένος να μην αναμιχθώ εις την πολιτικήν και την δημόσιαν ζωήν,

τόσον εν Κύπρω όσον και εν Ελλάδι, θα παρακολουθώ με αγωνίαν εκ του μακρόθεν τα βήματα της πολυβασανισμένης και αιματοβρέκτου Πατρίδος και θα συμμερίζωμαι μαζί σας την χαράν και τον πόνον σας.

Η Κύπρος ειναι πολύ μικρά εις έκτασιν δια να επιτελέσω μόνος έργον μεγαλύτερον εναντίον μιας πανισχύρου αυτοκρατορίας.

Έχω την συνείδησιν ήσυχον, οτι έπραξα το καθήκον μου. Έργον της πολιτικής ήτο να εκμεταλλευθή τους επικούς αγώνας του Κυπριακού Λαού... και αύτη τους εξεμεταλλεύθη όπως ηδυνήθη ή όπως ενόμισε καλύτερον.

ΝΥΝ ΟΦΕΙΛΩΜΕΝ ΝΑ ΠΕΙΘΑΡΧΗΣΩΜΕΝ

Συσπειρωθείτε ΟΛΟΙ, ΗΝΩΜΕΝΟΙ περιξ του ΕΘΝΑΡΧΟΥ, ο οποίος αποτελεί σήμερον σύμβολον ΕΝΟΤΗΤΟΣ και ΙΣΧΥΟΣ και βοηθήσατε τούτον εις το δύσκολον έργον του.

Αύτη ειναι η επιθυμία μου, προς την οποίαν καλώ πάντας να συμμορφωθούν.

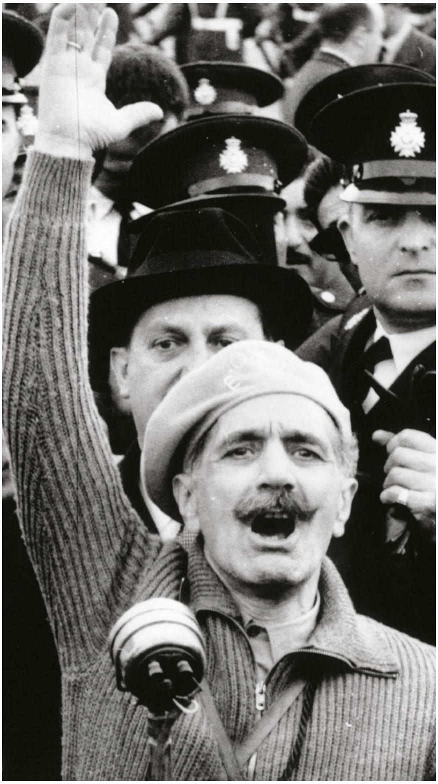
Ε.Ο.Κ.Α

Ο ΑΡΧΗΓΟΣ ΔΙΓΕΝΗΣ»[29]

Οργισμένος, ο απόστρατος αξιωματικός επέστρεψε στην Αθήνα λίγες ημέρες αργότερα (17 Μαρτίου), λαμβάνοντας θερμή υποδοχή. Με τη δράση του στην Κύπρο, ο πρώην αρχηγός της αμφιλεγόμενης οργάνωσης «Χ» είχε μετατραπεί στα μάτια του ελληνικού λαού στον Διγενή, τον αντιαποικιοκράτη αντάρτη που πάλευε για τα ιδανικά του έθνους του. Η προσωπικότητα του Γρίβα ωστόσο ουδόλως είχε μεταβληθεί: ο έκδηλος αντικομμουνισμός, η έντονη θρησκευτικότητα και η εθνικιστική ρητορεία μεταδόθηκαν σχεδόν αυτούσια από τη «Χ» στην ΕΟΚΑ -έστω κι αν η ύπαρξη μετριοπαθών τοπικών ηγετών όπως ο Τάσσος Παπαδόπουλος έδινε διαφορετική χροιά στην τελευταία. Στην Κύπρο ο Γρίβας βρήκε ένα ευνοϊκό πεδίο για την αναδίπλωση των διαφόρων πτυχών του χαρακτήρα του, άλλες φορές με θετικά και άλλες με αρνητικά αποτελέσματα: η σκληρότητά του για παράδειγμα βοήθησε σημαντικά στην εξασφάλιση της επιβίωσης μια παράνομης αντιστασιακής οργάνωσης, την ίδια στιγμή που η

[29]«Ο Αγώνας της ΕΟΚΑ», στο: *Ίδρυμα Γεώργιος Γρίβας-Διγενής*, https://digenisidrima.gr/%ce%b4%ce%b9%ce%b3%ce%b5%ce%bd%ce%ae%cf%82/%ce%bf-%ce%b4%ce%b9%ce%b3%ce%b5%ce%bd%ce%ae%cf%82-%ce%bf-%ce%b1%ce%b3%cf%8e%ce%bd%ce%b1%cf%82-%cf%84%ce%b7%cf%82-%ce%b5%ce%bf%ce%ba%ce%b1/ . Ανακτήθηκε στις 20/6/2019.

πολιτική του αμετροέπεια τον καθιστούσε ανίκανο για οποιαδήποτε ειρηνική συνομιλία.

Ο Γρίβας κατά την εποχή της ακμής του.

Στην Ελλάδα, η παρουσία του Γρίβα συνδυάστηκε με το γενικότερο μετεμφυλιακό κλίμα της περιόδου. Ο Διγενής θεωρήθηκε ως ο τελευταίος εκπρόσωπος της

αντάρτικης αλυτρωτικής παράδοσης και η δράση του προβλήθηκε ιδιαίτερα από τον Τύπο. Συνάμα, η Ελληνική Βουλή τον ανακήρυξε ομόφωνα «άξιο τέκνο της πατρίδος» -μια άκρως σημαντική διάκριση- και του απονεμήθηκε ο βαθμός του στρατηγού. Οι συνεντεύξεις του ήσαν συνεχείς, όπως επίσης οι εκδηλώσεις προς τιμήν του.

Παρά ταύτα, στο νου του απόστρατου αξιωματικού πιθανότατα παρέμενε η δράση στην Κύπρο. Οι διακοινοτικές συγκρούσεις μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων στο νησί κατά τη δεκαετία του 1960, φαινομενικά δικαίωναν τον Γρίβα που ουδέποτε πίστεψε στα περιθώρια ειρηνικής συνύπαρξης των δύο εθνοτικών ομάδων. Την άποψή του ίσως γνώριζε ο πρωθυπουργός Γεώργιος Παπανδρέου,[30] ο οποίος αποφάσισε την επαναφορά του Διγενή στο στράτευμα και την αποστολή του στην Κύπρο το καλοκαίρι του 1964. Εκεί, ο Γρίβας ορίστηκε επικεφαλής της ελληνικής μεραρχίας η οποία είχε κληθεί να προστατεύσει τους ομοεθνείς της, περιφρουρώντας παράλληλα το νησί από ενδεχόμενες εξωτερικές επιβουλές. Στη θέση εκείνη τον βρήκε η

[30]Ο Γεώργιος Παπανδρέου (1888-1968) ήταν πολιτικός με σημαντικό ρόλο ιδίως την περίοδο 1944-1967. Όντας αρχικά στενός συνεργάτης του Ελευθερίου Βενιζέλου, διατέλεσε τρεις φορές πρωθυπουργός. Γνωστός για την ευφράδειά του, είχε πει για τον Γρίβα: «Εδοξάσθη κρυπτόμενος και κατεποντίσθη εμφανιζόμενος».

απροσδόκητη εγκαθίδρυση της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών.

Συνοψίζοντας, η σταδιοδρομία του Γρίβα -από την άφιξή του στην Αθήνα το 1916 για την ένταξή του στη Σχολή Ευελπίδων έως την επιστροφή του στην Κύπρο το 1964 ως διοικητής των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων- υπήρξε ενδιαφέρουσα και συνάμα αμφιλεγόμενη. Οι πολεμικές του αρετές θεωρούνταν βέβαιες: μαχόταν πάντα δίπλα στους άνδρες του, είχε την ευχέρεια να δημιουργεί τακτικούς σχεδιασμούς άμεσα και εμφανιζόταν πλήρως εξοικειωμένος με τους κώδικες της παράνομης αντάρτικης δράσης. Από την άλλη πλευρά, η βίαιη αντιμετώπιση κάθε αντίθετης φωνής εντός των οργανώσεων που διοικούσε, η αδυναμία συνεργασίας με έτερες παρατάξεις και η γενικότερη σκληρότητα του χαρακτήρα του, υπήρξαν αρνητικοί παράγοντες για την ανάπτυξη τόσο της «Χ» όσο και της ΕΟΚΑ. Καθώς μάλιστα αμφότερες οι εν λόγω ένοπλες ομάδες είχαν προσωποπαγή δομή, τα μειονεκτήματα και τα προτερήματα του αρχηγού τους επηρέαζαν καθοριστικά την πορεία τους.

Η εγκαθίδρυση της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών δημιούργησε νέες προϋποθέσεις για τη δράση του Γρίβα. Πλέον στην Αθήνα βρισκόταν μια μη εκλεγμένη ηγεσία αξιωματικών του στρατού, η οποία έμελλε να επιχειρήσει να ελέγξει κάθε τμήμα της

κοινωνίας. Οι σχέσεις των δύο πλευρών επρόκειτο να χαρακτηριστούν από περιόδους συνεργασίας μα και εντάσεων, επηρεάζοντας τη μοίρα τόσο της Ελλάδας όσο και της Κύπρου.

Η άνοδος της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών (1967)

Η Απριλιανή Δικτατορία των Συνταγματαρχών ήταν μια αναχρονιστική προσπάθεια ελέγχου του κράτους από μια μικρή μερίδα ανώτερων αξιωματικών του στρατού. Ο αναχρονισμός αυτός της κίνησης των επίορκων συνταγματαρχών θα μπορούσε να εντοπιστεί σε δύο σημεία: αφενός κατά τη δεκαετία του 1960 τα τραύματα του Εμφυλίου Πολέμου έτειναν να επουλωθούν χάρις κυρίως τις προσπάθειες των κομμάτων του κεντρώου χώρου, ενώ παράλληλα την ίδια περίοδο κανένα δικτατορικό καθεστώς δεν είχε εγκαθιδρυθεί σε κράτος της Δύσης. Ακόμη και οι προϋπάρχουσες δικτατορίες του στρατηγού Φράνκο στην Ισπανία και του δρ. Σαλαζάρ στην Πορτογαλία έδειχναν να πνέουν τα λοίσθια, αντιμετωπίζοντας σοβαρά οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα. Έτσι, η ανταρσία των Ελλήνων αξιωματικών κατά της δημοκρατίας προκάλεσε τον προβληματισμό των αναλυτών της εποχής.

Οπωσδήποτε βέβαια η εν λόγω κίνηση επήλθε σε μια περίοδο πολιτικής αναταραχής, η οποία δημιουργήθηκε εν πολλοίς από τις παρεμβάσεις των

ανακτόρων και των συνεπακόλουθων συγκρούσεών τους με ηγετικές πολιτικές φυσιογνωμίες, όπως ο Γεώργιος Παπανδρέου και ο Κωνσταντίνος Καραμανλής. Σε ένα τέτοιο περιβάλλον αστάθειας, οι εκλογές που είχαν προκηρυχθεί στις 28 Μαΐου 1967 έμελλε να μην διεξαχθούν, αφού προηγήθηκε το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου του ίδιου έτους.

Την τριανδρία των συνωμοτών αποτελούσαν δύο συνταγματάρχες και ένας ταξίαρχος. Ο συνταγματάρχης Γεώργιος Παπαδόπουλος φημολογείται πως είχε υπηρετήσει στη «Χ» κατά τη διάρκεια της Κατοχής και τιμήθηκε με ανώτατες διακρίσεις για τη δράση του στον Εμφύλιο Πόλεμο. Γνωστός συνωμότης με αντικομμουνιστική ιδεολογία, μετεκπαιδεύτηκε κατά τη δεκαετία του 1950 στις ΗΠΑ, συμμετέχοντας παράλληλα σε αρκετές μυστικές οργανώσεις αξιωματικών.[31] Ο ομόβαθμος του Παπαδόπουλο, Νικόλαος Μακαρέζος αντίθετα, ήταν απόφοιτος της Α.Σ.Ο.Ε.Ε., του Παντείου Πανεπιστημίου και της Ανωτάτης Σχολής Βιομηχανικών Σπουδών, ενώ είχε

[31]Λεωνίδας Καλλιβρετάκης, «Γεώργιος Παπαδόπουλος, Τάγματα Ασφαλείας και "Χ": Μια απόπειρα συγκέντρωσης και επανεκτίμησης του παλαιότερου και νεότερου τεκμηριωτικού υλικού», στο: *Αρχειοτάξιο*, 2006, τ. 8, σ. 109-147, Ευάνθης Χατζηβασιλείου, "Απαρχές και χαρακτήρας της δικτατορίας των Συνταγματαρχών", στο: *Η δικτατορία των Συνταγματαρχών & η αποκατάσταση της δημοκρατίας*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2014, σ. 23.

επίσης πολεμήσει στον Β’ Παγκόσμιο Πόλεμο. Δίπλα στον «διανοούμενο» Μακαρέζο και τον «πιο θορυβώδη» Παπαδόπουλο, βρισκόταν ο Κρητικός ταξίαρχος Στυλιανός Παττακός. Ο τελευταίος διέθετε πολεμικές δάφνες από τον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο, την Εθνική Αντίσταση, τα Δεκεμβριανά και τον Εμφύλιο Πόλεμο, θεωρείτο δε ως ένας από τους σκληρότερους Έλληνες αξιωματικούς.[32] Οι παραπάνω ηγέτες του πραξικοπήματος, καθώς επίσης οι στενότεροι συνεργάτες τους χαρακτηρίζονταν ως μέτριοι διοικητές, με ελάχιστες διανοητικές αρετές.

---

[32]Μελέτης Η. Μελετόπουλος, *Η δικτατορία των συνταγματαρχών. Κοινωνία, ιδεολογία, οικονομία*, Παπαζήση, γ΄ έκδοση, Αθήνα 2008, σ. 52, 55 – 56. Χατζηβασιλείου, *στο ίδιο*, σ. 22.

Το σύμβολο της Χούντας των Συνταγματαρχών.

Το κίνημα της 21ης Απριλίου του 1967 εξάλλου ήταν εξαιρετικά απλοϊκό ως προς τη σύλληψή του. Τα ξημερώματα της εν λόγω ημέρας, τα τεθωρακισμένα οχήματα των συνωμοτών κατέλαβαν κεντρικά σημεία της πρωτεύουσας, ενώ το προϋπάρχον σχέδιο κινητοποίησης του Ελληνικού Στρατού για την αντιμετώπιση της κομμουνιστικής απειλής τέθηκε σε εφαρμογή προς όφελος των συνταγματαρχών. Άμεσα, ο αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Στρατού και έμπιστος των ανακτόρων Γρηγόριος Σπαντιδάκης,[33]

[33]Ο Γρηγόριος Σπαντιδάκης (1909-1996) ήταν στρατηγός πιστός στον βασιλιά Κωνσταντίνο, σχεδίαζε δε βασιλικό πραξικόπημα πριν

αντικαταστάθηκε από τον αντιστράτηγο Οδυσσέα Αγγελή.[34] Η ανταρσία εξαπλώθηκε στη βόρεια Ελλάδα, παρά τις προσπάθειες του υπουργού Δημοσίας Τάξης Γεωργίου Ράλλη[35] να αποσοβήσει την κρίση.

Έχοντας εμφανέστατα αιφνιδιαστεί, αρκετοί ανώτατοι αξιωματικοί και πολιτικοί βρέθηκαν σε σύγχυση απέναντι στη νέα κατάσταση, αδυνατώντας να αντιδράσουν. Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος Β΄ για παράδειγμα, δέχθηκε αρχικά να συνεργαστεί με τη Χούντα παρά τις αρχικές του αιτιάσεις. Εντός της 21ης Απριλίου 1967, με Βασιλικά Διατάγματα, διόρισε ως Πρόεδρο του Υπουργικού Συμβουλίου τον Κωνσταντίνο Κόλλια,[36] Αντιπρόεδρο του Υπουργικού Συμβουλίου και

την 21η Απριλίου. Συνεργάστηκε με τη Χούντα και καταδικάστηκε για εσχάτη προδοσία σε ισόβια κάθειρξη το 1975.

[34]Ο Οδυσσέας Αγγελής (1912-1987) ήταν στρατηγός που κατά τη διάρκεια της επταετίας 1967-1974 ανέλαβε Αρχηγός του Αρχηγείου Ενόπλων Δυνάμεων και Αντιπρόεδρος της Δημοκρατίας. Το 1975 καταδικάστηκε σε ισόβια κάθειρξη. Αυτοκτόνησε το 1987 στις φυλακές Κορυδαλλού.

[35]Γεώργιος Ράλλης (1918-2006): δικηγόρος και πολιτικός που ανέλαβε την πρωθυπουργία για σύντομο χρονικό διάστημα (1980-1981). Ήταν γιος του κατοχικού πρωθυπουργού Ιωάννη Ράλλη. Αντιστάθηκε στο δικτατορικό καθεστώς και εκτοπίστηκε στην Κάσσο.

[36]Ο Κωνσταντίνος Κόλλιας (1901-1998) ήταν δικαστής, γνωστός για τον αντικομμουνισμό του και τις παρεμβάσεις του στην υπόθεση δολοφονίας του Γρηγορίου Λαμπράκη. Δεν τιμωρήθηκε μετά την πτώση της δικτατορίας. Ο Ανδρέας Παπανδρέου τον χαρακτηρίζει με τον εξής τρόπο: «Εισαγγελέας του Αρείου Πάγου, ήταν μια απαίσια φυσιογνωμία, αντιδραστικός ως το κόκκαλο, παρόλο που η

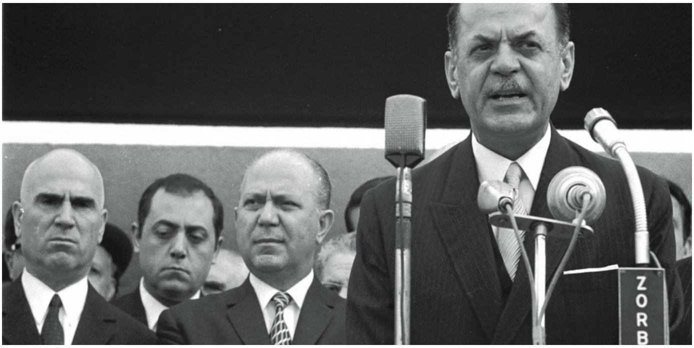
υπουργό Εθνικής Αμύνης τον Σπαντιδάκη, υπουργό Συντονισμού τον Μακαρέζο, υπουργό Εσωτερικών τον Παττακό και «παρά τη προεδρία της Κυβερνήσεως» τον Παπαδόπουλο.[37] Την ίδια ημέρα, με το Διάταγμα υπ' Αριθμόν 280, ο Κωνσταντίνος κήρυξε τη χώρα σε κατάσταση πολιορκίας, αναστέλλοντας την ισχύ συγκεκριμένων άρθρων του Συντάγματος και ορίζοντας εκτεταμένες αρμοδιότητες για τα στρατοδικεία.[38] Με αυτό τον τρόπο το δημοκρατικό πολίτευμα έπαψε πρακτικά να υφίσταται. Ο μονάρχης επιχείρησε τελικά ένα πρόχειρο κίνημα αντίδρασης προς τη δικτατορία τον Δεκέμβριο του 1967, δίχως όμως κανένα περιθώριο επιτυχίας.[39] Ο ίδιος διέφυγε στην Ιταλία και η Ελλάδα μετατράπηκε σε κράτος που τυπικά διέθετε ως πολίτευμα τη Βασιλευομένη Δημοκρατία, χωρίς ωστόσο βασιλιά και δημοκρατικές διαδικασίες.

εξυπνάδα του και το ταλέντο του ήταν παραπάνω από μέτρια».

[37] ΦΕΚ Α 57 – 21.04.1967, τεύχος Πρώτον, αριθμός φύλλου 57, σ. 295.

[38] ΦΕΚ Α 58 – 21.04.1967.

[39] Ανδρέας Γ. Παπανδρέου, *Η Δημοκρατία στο Απόσπασμα*, εκδόσεις Καρανάση, Αθήνα 1974.

Ο ισχυρός άνδρας του νέου καθεστώτος, συνταγματάρχης Παπαδόπουλος. Πίσω του ο ταξίαρχος Παττακός και ο συνταγματάρχης Μακαρέζος.

Απέναντι στο κίνημα των συνταγματαρχών, η κυβέρνηση των ΗΠΑ προσπάθησε γρήγορα να προβεί στους κατάλληλους χειρισμούς για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων της. Άμεσα, Αμερικανοί διπλωμάτες ήλθαν σε επικοινωνία με τον βασιλιά Κωνσταντίνο που δήλωσε δυσαρεστημένος με τις εξελίξεις και ευελπιστούσε σε άμεση αποκατάσταση της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Επίσης, συνομίλησαν με τον Κόλλια, ο οποίος χαρακτήρισε την κίνηση των Συνταγματαρχών ως «επανάσταση» με στόχο την αποτροπή του κομμουνιστικού κινδύνου. Με βάση τα παραπάνω, οι πράκτορες της CIA θεωρούσαν πως το δικτατορικό καθεστώς ήταν αρκετά εύθραυστο, παρότι επισήμαναν τη σύλληψη του Ανδρέα Παπανδρέου και

χιλιάδων ατόμων θεωρούμενων ως κομμουνιστών.[40] Ο Γρίβας από την πλευρά του δήλωνε πιστός στον βασιλιά, πράγμα που καθιστούσε τις προθέσεις του ελάχιστα προβλέψιμες: την περίοδο εκείνη ο μονάρχης έδειχνε να συνεργάζεται με τη Χούντα, κανένας όμως δεν θα μπορούσε να είναι βέβαιος για το μέλλον της σχέσης των δύο πλευρών.

Η περιπλοκή του ζητήματος στην Κύπρο συνέχιζε να απασχολεί την αμερικανική ηγεσία. Έτσι, μόλις πέντε ημέρες μετά το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου, η CIA προχωρούσε σε μια γενική εκτίμηση της κατάστασης. Καταρχάς, θεωρούσε ανέφικτη την όποια σκέψη της Αθήνας για ένωση του νησιού με την Ελλάδα, λόγω κυρίως της πιθανής αντίδρασης της Τουρκίας. Επιπρόσθετα, πίστευε πως ήταν δύσκολο να λάβει χώρα είτε ένα πραξικόπημα με στόχο την αντικατάσταση του Μακαρίου με έναν ευνοούμενο της Χούντας, είτε μια ανάλογη προσπάθεια εκ μέρους του Γρίβα. Αντίθετα, πιθανότερο ήταν να πολλαπλασιαστούν οι συγκρούσεις των ελληνικών δυνάμεων με τους Κύπριους κομμουνιστές -πράγμα που φυσικά μόνο αρνητικό δεν θεωρείτο για την κυβέρνηση των ΗΠΑ. Τέλος, δεν περνούσε απαρατήρητη από τους Αμερικανούς πράκτορες η αντίθεση ορισμένων αξιωματικών των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων της Κύπρου έναντι

[40]CIA, Central Intelligence Bulletin, 27 April 1967.

της Χούντας. Τη στιγμή εκείνη, αυτό που ενδιέφερε περισσότερο τις ΗΠΑ ήταν η διατύπωση της ανακουφιστικής παραδοχής πως μια δραματική στροφή της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας θεωρείτο απίθανη.[41]

Γρίβας και Παπαδόπουλος συνομιλούν.

[41]CIA, Intelligence Memorandum. Possible new surprises in Cyprus and/or Greece, 26 April 1967.

Τον επόμενο μήνα (Μάιος 1967), η CIA συνέταξε μια αναφορά 14 σελίδων αφιερωμένη στην ελληνική Χούντα των Συνταγματαρχών. Η εν λόγω υπηρεσία εξαρχής υπογράμμιζε την έλλειψη αντίστασης απέναντι στο νεοπαγές καθεστώς, παραδίδοντας έπειτα πληροφορίες για τις τρεις κύριες ηγετικές της φυσιογνωμίες (Παττακός, Παπαδόπουλος, Μακαρέζος) και τις απόψεις που αυτές εξέφραζαν. Οι Αμερικανοί πράκτορες δήλωναν σχεδόν εντυπωσιασμένοι από την έλλειψη συγκεκριμένου προγράμματος εκ μέρους των δικτατόρων, πίστευαν όμως πως εκείνοι μπορούσαν να εμπεδώσουν την τάξη στο εσωτερικό και να δημιουργήσουν συνθήκες σταθερότητας. Η συγκεκριμένη ενδελεχής ανάλυση υποδηλώνει πως η στάση των ΗΠΑ γινόταν όλο και πιο ευνοϊκή προς το ελληνικό δικτατορικό καθεστώς, το οποίο φάνταζε εξαρχής φιλονατοϊκό.[42]

Τη στάση αυτή επιβεβαίωσε η επίσκεψη του πρώην αντιπροέδρου Ρίτσαρντ Νίξον[43] στην Αθήνα, μόλις στις 20 Ιουνίου 1967. Ο υψηλόβαθμος αξιωματούχος συνάντησε αρχικά τον Σπύρο

[42]CIA, Intelligence Memorandum. The Greek Junta, 24 May 1967.

[43]Ρίτσαρντ Νίξον (1913-1994): αντιπρόεδρος (1953-1961) και έπειτα πρόεδρος των ΗΠΑ (1969-1974) με το Ρεπουμπλικανικό Κόμμα. Είναι ο μόνος ηγέτης της εν λόγω χώρας που παραιτήθηκε, λόγω της δημοσίευσης σοβαρών σκανδάλων στα οποία εμπλεκόταν.

Μαρκεζίνη,[44] έναν πρώην κεντρώο πολιτικό δίχως αρχική ανάμιξη στην εγκαθίδρυση της στρατιωτικής δικτατορίας στη χώρα. Έπειτα επισκέφθηκε τον Κόλλια, τον υπουργό Εξωτερικών Παύλο Οικονόμου-Γκούρα[45] και τον Παττακό. Παρότι οι δηλώσεις του Νίξον στον Τύπο υπήρξαν αμφίσημες, η παρουσία του στην ελληνική πρωτεύουσα προσέδωσε περισσότερο κύρος στο δικτατορικό καθεστώς. Το ίδιο έτος μάλιστα, στην Ελλάδα βρέθηκαν ο αρχιεπίσκοπος Αμερικής Ιάκωβος, ο αρχηγός της Αμερικανικής Στρατιωτικής Αποστολής στρατηγός Βαν Φλιτ[46] και ο γερουσιαστής Έντουαρντ Ντερβίνσκι. Γενικότερα, η κυβέρνηση του Λύντον Τζόνσον[47] (1963-1969) δεν υπήρξε ευνοϊκή έναντι της Χούντας έως ότου εκείνη απέδειξε την πίστη της στο ΝΑΤΟ. Όταν όμως, το 1969, ο Νίξον διαδέχθηκε τον

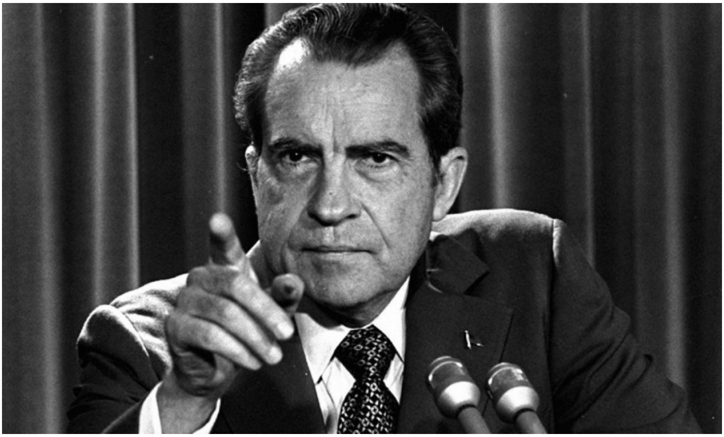
[44]Ο Μαρκεζίνης (1909-2000) ήταν νομικός και πολιτικός του κεντρώου χώρου. Κατά τη διάρκεια της Χούντας διετέλεσε πρωθυπουργός για ενάμιση περίπου μήνα (Οκτώβριος-Νοέμβριος 1973).

[45]Ο Παύλος Οικονόμου-Γκούρας ήταν διπλωμάτης, ο οποίος είχε χρηματίσει υπουργός Εξωτερικών δύο φορές πριν την εγκαθίδρυση της δικτατορίας (Σεπτέμβριος-Νοέμβριος 1963 και 1966-1967). Παρέμεινε στη θέση του έως τον Νοέμβριο του 1967.

[46]Ο Τζέιμς Βαν Φλιτ (1892-1992) ήταν διακεκριμένος Αμερικανός στρατηγός με καθοριστική δράση στον ελληνικό Εμφύλιο Πόλεμο.

[47]Ο Λύντον Τζόνσον (1908-1978) ήταν αντιπρόεδρος (1961-1963) και έπειτα πρόεδρος των ΗΠΑ (1963-1969) με το Δημοκρατικό Κόμμα.

Τζόνσον, η αμερικανική ηγεσία εμφανίστηκε άκρως θετική προς το δικτατορικό καθεστώς.

Ο Ρίτσαρντ Νίξον μετέπειτα πρόεδρος των ΗΠΑ.

Παρά όμως τις όποιες ελπίδες ενδεχομένως έτρεφαν οι διπλωμάτες των ΗΠΑ, η διακυβέρνηση της Ελλάδας από τη Χούντα υπήρξε αποτυχημένη. Οι δικτάτορες και οι υποστηρικτές τους διαβιούσαν πολυτελώς, πράγμα που θεσμοθετήθηκε με ειδικά νομοθετήματα: ήδη το 1967 για παράδειγμα οι μισθοί του πρωθυπουργού και των υπουργών σχεδόν διπλασιάστηκαν, ενώ το 1970 κατοικίες παραχωρήθηκαν σε αξιωματικούς που είχαν συμμετάσχει στο πραξικόπημα της 21ης Απριλίου. Την ίδια στιγμή η οικονομία υφίστατο πλήγματα, με μόνους ωφελημένους

τους εργολάβους που διατηρούσαν σχέσεις με το καθεστώς. Παράλληλα, χιλιάδες Έλληνες αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν και αρκετοί άλλοι βασανίστηκαν για τις πολιτικές τους ιδέες. Από τους κατασταλτικούς μηχανισμούς της δικτατορίας δεν γλίτωσαν μάλιστα ούτε δεξιοί αξιωματικοί, όπως ο Τάσος Μήνης[48] και ο Σπύρος Μουστακλής.[49] Η πλήρης ανελευθερία και τα σκάνδαλα υπήρξαν τα χαρακτηριστικά της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών.[50] Σε αυτά επρόκειτο αργότερα να προστεθούν οι λανθασμένοι χειρισμοί στο ζήτημα της Κύπρου, οι οποίοι ξεκίνησαν με την απόσυρση της στρατιωτικής δύναμης του Γρίβα από το νησί.

---

[48]Τάσος Μήνης (1919-2005): σμηναγός της Πολεμικής Αεροπορίας που έλαβε μέρος στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Φυλακίστηκε και βασανίστηκε από τη Χούντα.

[49]Σπύρος Μουστακλής (1926-1986): Έλληνας ταγματάρχης, ο οποίος συμμετείχε στην Εθνική Αντίσταση ως μέλος του ΕΔΕΣ και πολέμησε στον Εμφύλιο Πόλεμο. Για την αντιδικτατορική του δράση συνελήφθη το 1973 και βασανίστηκε άγρια.

[50]Αλέξης Παπαχελάς, *Ο βιασμός της ελληνικής δημοκρατίας: Ο Αμερικάνικος παράγων 1947 - 1967*, Εστία, Αθήνα 1997, Αλέξανδρος Ναυπλιώτης, *Britain and the Greek Colonels: Accommodating the Junta in the Cold War*, I.B. Tauris, Λονδίνο 2012, Θάνος Βερέμης, *Ο στρατός στην Ελληνική Πολιτική*, Κούριερ Εκδοτική, Αθήνα 2000.

Ο Σπύρος Μουστακλής, αξιωματικός που βασανίστηκε από τη Χούντα.

Η ελληνική μεραρχία στην Κύπρο και οι πρώτες συγκρούσεις του Γρίβα με τον Μακάριο (1967-1970)

Έως την εγκαθίδρυση της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών, η Ελλάδα και η Τουρκία βρίσκονταν σε διαπραγματεύσεις για το μέλλον της Κύπρου. Εκείνη την περίοδο οι κυβερνήσεις στην Αθήνα επέμεναν στο αίτημα της ένωσης, ενώ η τουρκική πλευρά αντέτεινε το δικαίωμα προστασίας των ομοεθνών της στο νησί. Τις συνομιλίες δυσχέραιναν τόσο το ασταθές πολιτικό κλίμα στην Ελλάδα, όσο και οι εθνικιστικές εξάρσεις των λαϊκών στρωμάτων σε αμφότερα τα κράτη. Ως ανεξάρτητος παράγοντας έτεινε να καταστεί ο Μακάριος, ο οποίος έδειχνε να επιδιώκει μια αυτόνομη πολιτική, συγκρουόμενος ακόμη και με την ελληνική κυβέρνηση. Ο Κύπριος ηγέτης δεν δίστασε μάλιστα να παραγγείλει οπλισμό από την Τσεχοσλοβακία παρά τις ενστάσεις της Αθήνας και τις διαμαρτυρίες των Τουρκοκυπρίων. Την ίδια στιγμή, οι ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις στο νησί αριθμούσαν αρκετές χιλιάδες άνδρες, προσδίδοντας στον Γρίβα μια ιδιαίτερη ισχύ. Κύριοι αντίπαλοι του τελευταίου θεωρούταν οι -ενταγμένοι κυρίως στο ΑΚΕΛ- 12.000 κομμουνιστές του

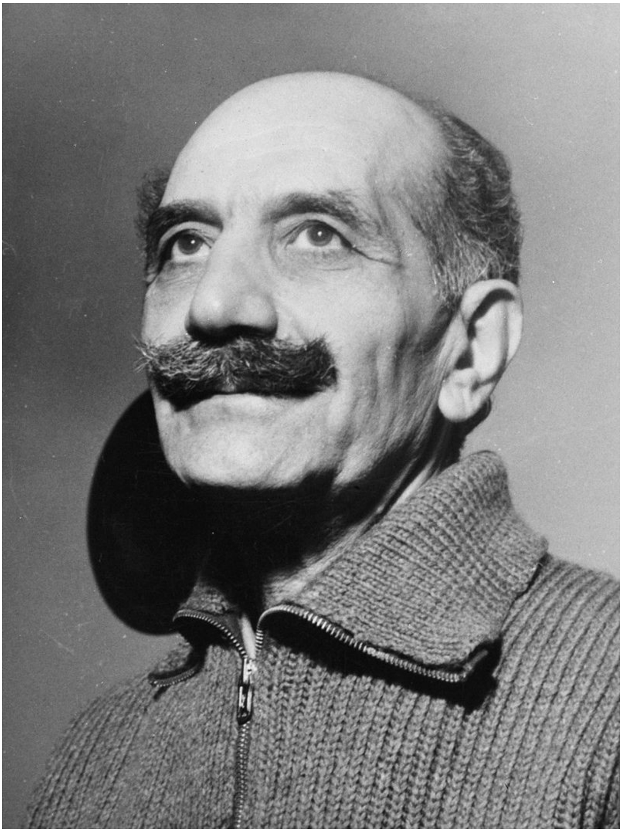
νησιού, αλλά επίσης οι ένοπλες οργανώσεις του τουρκικού πληθυσμού.[51]

Υπό αυτές τις συνθήκες, η κατάσταση χαρακτηριζόταν από τους αναλυτές ως ιδιαίτερα έκρυθμη. Η CIA για παράδειγμα έσπευδε να προβεί σε εκτιμήσεις σχετικά με έναν ενδεχόμενο Ελληνοτουρκικό Πόλεμο για την κατοχή της Κύπρου, κάνοντας λόγο για τουρκικό πλεονέκτημα. Σύμφωνα με τα σχετικά έγγραφα, η γνώση της ευρείας κοινωνικοοικονομικής βάσης της Τουρκίας και των ισχυρότερων Ένοπλων Δυνάμεών της, οδηγούσαν τους Αμερικανούς αναλυτές στο συμπέρασμα πως οι τελευταίες θα μπορούσαν εύκολα να φτάσουν έως τη Θεσσαλονίκη αν επιτίθεντο μέσω Θράκης. Όσον αφορά τον Ελληνικό Στρατό, επισημαινόταν οι ελλείψεις του σε πυρομαχικά, όπως επίσης η αδυναμία του να υπερασπιστεί παράλληλα την ελληνική ενδοχώρα και την Κύπρο. Στην τελευταία, η ελληνοκυπριακή πλευρά διέθετε την υπεροπλία, καθώς η συνολική της μαχητική δύναμη υπερέβαινε τους 31.000 άνδρες συνεπικουρούμενους από τη μεραρχία που είχε σταλεί από την Ελλάδα (5.750 άνδρες υπό τον Γρίβα). Συμπερασματικά, την άνοιξη του 1967 οι μυστικές υπηρεσίες των ΗΠΑ έδειχναν να εκτιμούν συνολικά τις

---

[51]CIA, Briefing package. Cyprus, February 1967.

ικανότητες του Τουρκικού Στρατού, αναγνωρίζοντας όμως την υπεροπλία των Ελλήνων στην Κύπρο.[52]

Ο Γρίβας σε μια χαρακτηριστική φωτογραφία του.

[52] CIA, Intelligence Handbook. Cyprus: Greek and Turkish military capabilities, 3 April 1967.

Με αυτόν τον συσχετισμό δυνάμεων, το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου δημιούργησε ποικίλες αντιδράσεις στο νησί. Αρχικά, την ανησυχία τους εξέφρασαν τα μέλη του ΑΚΕΛ, ζητώντας διαβεβαιώσεις από την κυβέρνηση του Μακαρίου για την ασφάλειά τους. Από την άλλη πλευρά, οι δύο ισχυρότερες προσωπικότητες του νησιού, ο Μακάριος και ο Γρίβας, τήρησαν στάση αναμονής απέναντι στη Χούντα. Ιδίως ο πρώην στρατιωτικός ηγέτης της ΕΟΚΑ δήλωνε πιστός προς τη μοναρχία και απέφευγε να εκφραστεί υπέρ ή κατά του νέου καθεστώτος, αρκείτο δε να στρέφεται σε ιδιωτικές συζητήσεις εναντίον τόσο των κομμουνιστών όσο και του αρχιεπισκόπου, τους οποίους θεωρούσε ως προσωπικούς του αντιπάλους.[53]

Οι πρώτες προσπάθειες επίτευξης ομαλών σχέσεων του Μακαρίου με τη Χούντα έλαβαν χώρα το καλοκαίρι του 1967. Τον Ιούλιο, ο Κύπριος ηγέτης, απαντώντας σε φιλοδικτατορικό ψήφισμα ενώσεων εθνικοφρόνων της Λεμεσού ανέφερε τα εξής: «Ελάβομεν το από 7ης Ιουλίου ψήφισμα της συντονιστικής επιτροπής των εθνικοφρόνων σωματείων πόλεως και επαρχίας Λεμεσού και θερμώς ευχαριστούμεν. Η ενότης του λαού μας και η αφοσίωσις αυτού εις τα εθνικά ιδεώδη, ως και η ανεπιφύλακτος

[53]CIA, The President's Daily Brief, 6 May 1967, CIA, Weekly Summary, 12 May 1967.

συνεργασία μεταξύ Ελλάδος και Κύπρου, αποτελούν απαραιτήτους προϋποθέσεις διά την επιτυχία του κοινού αγώνος, την ένωσιν της Κύπρου μετά της μητρός πατρίδος. Εν τούτοις, επικαλούμεθα εφ' υμάς επί πάντα τα μέλη της συντονιστικής επιτροπής των εθνικοφρόνων σωματείων πόλεως και επαρχίας Λεμεσού πλούσιας παρά Θεού ευλογίας».[54]

Οι παραπάνω δηλώσεις του Μακαρίου μόνο ξεκάθαρες για τη στάση του δεν ήταν: παρά το γεγονός πως επικαλείτο τη συνεργασία Ελλάδας και Κύπρου, δεν ανέφερε τίποτα για το νέο καθεστώς. Την ίδια στιγμή, η πίστη του αρχιεπισκόπου στην ιδέα της ένωσης θεωρείτο ως προσχηματική από τον Γρίβα. Ο τελευταίος υποπτευόταν πως ο Μακάριος επιθυμούσε την ανεξαρτησία της Κύπρου υπό την προσωπική του ηγεσία, πράγμα το οποίο όφειλε να αποσοβήσει ο Ελληνικός Στρατός του νησιού.[55]

Στις 9 Αυγούστου 1967 σημειώθηκε η πρώτη επίσκεψη του Παπαδόπουλου στην Κύπρο. Φθάνοντας αεροπορικώς στη Λευκωσία, ο δικτάτορας ήλθε άμεσα σε επαφή με τους Κύπριους υπουργούς Εξωτερικών και Άμυνας, Κυπριανού και Γεωρκάντζη,[56] τον υφυπουργό

[54]εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 27 Ιουλίου 1967, σ. 8.
[55]ό.π.
[56]Ο Πολύκαρπος Γεωρκάτζης (1932-1970) ήταν σημαίνον στέλεχος της ΕΟΚΑ. Διετέλεσε υπουργός Εσωτερικών και Αμύνης της Κύπρου μέχρι το 1968, όταν θεωρήθηκε ανεμιγμένος στην απόπειρα δολοφονίας του Έλληνα δικτάτορα Παπαδόπουλου.

παρά τω προέδρω Πάτροκλο Σταύρου,[57] τον Γρίβα, τους στρατηγούς Παπαλουκά και Πρόκο, καθώς επίσης δεκάδες άλλους επισήμους. Μαζί με αυτούς, στο αεροδρόμιο συγκεντρώθηκε πλήθος κόσμου, επευφημώντας τον Παπαδόπουλο και διατρανώνοντας τη θέλησή του για ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Την ίδια ημέρα, ο δικτάτορας συνάντησε τον Μακάριο στο προεδρικό μέγαρο, με την παραμονή του στο νησί να διαρκεί αρκετά.[58]

Σε όλες τις ομιλίες, ο τόνος που προώθησε ο Παπαδόπουλος ήταν αυτός του έντονου αντικομμουνισμού. Προς την προσπάθεια γαλούχησης των Κυπρίων στις ιδέες της Χούντας συντέλεσε η επίσκεψη ντόπιων εφέδρων αξιωματικών στην Αθήνα και οι εισηγήσεις προς εκείνους από τον πρωθυπουργό Κόλλια. Οι ίδιοι διατράνωναν συνεχώς κατά την παραμονή τους την πρότερη εμπειρία τους στην ΕΟΚΑ και την πίστη τους στον Γρίβα, πράγμα που πιθανότατα ενίσχυε τη σύγκλιση των δύο πλευρών.[59] Εξάλλου ο Διγενής παρέμενε ανώτατος αξιωματικός του Ελληνικού Στρατού, μισθοδοτούμενος από την ελληνική κυβέρνηση και κατά δήλωσή του φανατικός υποστηρικτής του

[57]Ο Πάτροκλος Σταύρου (1933-2014) ήταν Κύπριος συγγραφέας και πολιτικός που ανέλαβε αρκετές φορές υπουργικές θέσεις σε κυβερνήσεις του Μακαρίου.
[58]εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 10 Αυγούστου 1967, σ. 8.
[59]εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 12 Αυγούστου 1967, σ. 8.

ελληνικού βασιλικού οίκου. Οι ιδεολογικές αποκλίσεις του με τη Χούντα ήταν πρακτικά ανύπαρκτες, ενώ η ανάγκη συνεργασίας μαζί της για την επίτευξη των σκοπών του κρινόταν ως επιτακτική.

Οι επισκέψεις εκπροσώπων της Αθήνας στην Κύπρο συνεχίστηκαν. Τον Οκτώβριο του 1967 για παράδειγμα, στη Λευκωσία έφτασε ο αντιστράτηγος Σπαντιδάκης, αντιπρόεδρος τότε της δικτατορικής κυβέρνησης. Ο Έλληνας αξιωματικός συνομίλησε εκτενώς με τον Μακάριο και τον Γρίβα, παρέδωσε δε αρκετές διαλέξεις σχετικά με τις απόψεις του καθεστώτος που υπηρετούσε. Αξιοσημείωτη ήταν η εμμονή του στην ειρηνική συνύπαρξη της μουσουλμανικής και της χριστιανικής κοινότητας της Κύπρου, σε μια περίοδο κατά την οποία οι συγκρούσεις παρουσίαζαν σημαντική ένταση.[60]

---

[60]εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 24 Οκτωβρίου1967, σ. 8.

Μακάριος και Γρίβας κατά τη διάρκεια της ειρηνικής συνύπαρξής τους.

Η εν λόγω ένταση οδήγησε τελικά στην ανοικτή επέμβαση των στρατευμάτων υπό τον Γρίβα, τον Νοέμβριο του 1967. Την περίοδο που οι τουρκικές παραβιάσεις του ελληνικού εναέριου χώρου είχαν αυξηθεί,[61] ο Διγενής απέστειλε περιπόλους σε τουρκοκυπριακές περιοχές δυτικά της Λάρνακας. Ακολούθησε έντονη ανταλλαγή πυρών, με αποτέλεσμα τον θάνατο 23 ατόμων -κυρίως Τουρκοκυπρίων- στους Άγιους Θεοδώρους-Κοφινού. Γρήγορα, ο Μακάριος

[61]CIA, The President's Daily Brief, 16 November 1967.

έσπευσε να κατηγορήσει τον Γρίβα για την ενέργειά του, ενώ η Χούντα δεν ξεκαθάρισε τη στάση της.[62] Αντίθετα, η τουρκική κυβέρνηση απείλησε την Αθήνα με στρατιωτική επέμβαση, αν αυτή δεν ανακαλούσε τη μεραρχία του Γρίβα.[63]

Η κατάσταση στην ανατολική Μεσόγειο γινόταν επικίνδυνη και απαιτούσε λεπτούς διπλωματικούς χειρισμούς: τουρκικά αεροσκάφη εκτελούσαν πτήσεις αναγνώρισης πάνω από την Κύπρο και ο Μακάριος αναζητούσε απεγνωσμένα μια λύση για να μην εκτραχυνθεί η κατάσταση. Τότε η Χούντα αποφάσισε να καλέσει τον Γρίβα στην Αθήνα για να του δοθούν οδηγίες.[64]Την ίδια στιγμή, η Τουρκία συνέχισε τις παρεμβάσεις της δηλώνοντας πολεμική ετοιμότητα και ο Μακάριος ενημέρωνε τον Έλληνα πρέσβη πως θα παρείχε οικοδομικά υλικά στους Τουρκοκυπρίους που προηγουμένως είχε πλήξει ο Γρίβας.[65] Ο τελευταίος βρισκόταν πλέον σε δύσκολη θέση, παρότι οι συνθήκες υπό τις οποίες επενέβη δεν έχουν ακόμη εξακριβωθεί. Είναι δηλαδή άγνωστο αν είχε προηγουμένως λάβει σχετικές οδηγίες από την Αθήνα ή τη Λευκωσία, καθώς

[62]Μακάριος Δρουσιώτης, *Δύο απόπειρες και μία δολοφονία*, Αλφάδι, Λευκωσία 2009, σ. 66.
[63]CIA, Central Intelligence Bulletin, 17 November 1967.
[64]CIA, The President's Daily Brief, 18 November 1967, Δρουσιώτης, *στο ίδιο*, σ. 69.
[65]CIA, Intelligence Memorandum. The Cyprus Situation, 19 November 1967.

επίσης ποια πλευρά ξεκίνησε να βάλει εναντίον της άλλης. Παρά ταύτα η ανάκληση του Γρίβα αποδείχθηκε οριστική: υπό τον κίνδυνο γενικότερης σύρραξης, η ελληνική μεραρχία αποσύρθηκε από την Κύπρο. Επρόκειτο για το πρώτο σοβαρό στρατηγικό σφάλμα της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών, ενώ παράλληλα σε προσωπικό επίπεδο η πράξη του Διγενή στιγματιζόταν ως άξια επιτίμησης.

Πράγματι, η αποχώρηση του τακτικού στρατού της Ελλάδας από το νησί υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα λάθη της Χούντας. Με αυτό τον τρόπο η Κύπρος έμενε ανοχύρωτη έναντι μιας ενδεχόμενης τουρκικής απόβασης και ο Μακάριος απέκτησε πρόσθετη πολιτική ισχύ δίχως όμως στρατιωτική κάλυψη. Ο αρχιεπίσκοπος ευελπιστούσε πως η απουσία του Γρίβα θα συνεπαγόταν με μείωση των πιέσεων προς το πρόσωπό του, κάτι τέτοιο ωστόσο αποδείχθηκε άτοπο. Εκ των πραγμάτων, οι δικτάτορες συνέχιζαν να επιθυμούν τον έλεγχο κάθε φορέα πολιτικής, συνεπώς δεν ήταν ευνοϊκοί ούτε απέναντι στον Μακάριο αλλά ούτε στον Διγενή, εφόσον τουλάχιστον αυτοί δεν υποτάσσονταν στις επιλογές της Χούντας. Έτσι, η απόσυρση της ελληνικής μεραρχίας μόνο αρνητικά αποτελέσματα είχε για την Κύπρο.

Για τον Γρίβα, τα τελευταία έτη της δεκαετίας του 1960 πέρασαν δίχως ιδιαίτερες συγκινήσεις: τον Μάιο του 1968 για παράδειγμα ανακηρύχθηκε υποψήφιος για

την πλήρωση της έδρας του στρατού ξηράς στην Ακαδημία Αθηνών, μαζί με οκτώ συναδέλφους του.[66] Από την άλλη πλευρά, στην Κύπρο τα πνεύματα παρέμεναν οξυμένα. Στις 8 Μαρτίου 1970 έλαβε χώρα απόπειρα δολοφονίας του Μακαρίου, με το ελικόπτερό του να βάλλεται από το έδαφος. Λίγες ημέρες αργότερα δολοφονήθηκε στο χωριό Μια Μηλιά ο πανίσχυρος πρώην υπουργός του αρχιεπισκόπου, Πολύκαρπος Γεωρκάτζης. Ο τελευταίος υπήρξε στενός συνεργάτης του Γρίβα στην ΕΟΚΑ, τασσόταν δε κατά τόσο της Χούντας όσο και του Μακαρίου -είναι μάλιστα εξακριβωμένες οι σχέσεις του Γεωρκάτζη με τον Αλέκο Παναγούλη με σκοπό τη δολοφονία του δικτάτορα Παπαδόπουλου, καθώς επίσης η φιλία του με πολιτικούς όπως ο Τάσος Παπαδόπουλος και ο Γλαύκος Κληρίδης.[67] Ο ελληνικός Τύπος εξάλλου ανήγγειλε το θάνατο του Γεωρκάτζη συνοδευόμενο από κατηγορίες εις βάρος του νεκρού ως «όργανον ξένης δυνάμεως και συνένοχο εις δολοφονίας».[68]

Η δολοφονία του Γεωρκάτζη συνοδεύτηκε από τις πρώτες δημόσιες επιθέσεις του Γρίβα εναντίον του Μακαρίου. Ήδη τον Μάρτιο του 1970, σε συνέντευξή του προς βρετανική εφημερίδα, ο Διγενής επεσήμανε

[66]εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 14-5-1968, σ. 7.
[67]Μάρκος Καρασαρίνης, «Ο επίμονος συνωμότης», στο: *Το Βήμα*, 11 Ιουνίου 2012.
[68]Χαρακτηριστικά βλ. εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 17-3-1970, σ. 7.

πως ο Κύπριος αρχιεπίσκοπος επιθυμούσε την ανεξαρτησία του νησιού για να γίνει ο απόλυτος ηγέτης (θρησκευτικός και πολιτικός) του νεοπαγούς κράτους.[69] Στις 6 Απριλίου, με αφορμή του εορτασμούς για την έναρξη της δράσης της ΕΟΚΑ, ο Γρίβας επιτέθηκε εκ νέου στον Μακάριο και τον στενό του συνεργάτη, τον υπουργό Εξωτερικών Σπύρο Κυπριανού.[70]

Αντίστοιχα, ο Κύπριος πολιτικός μεταξύ άλλων δήλωσε:

«Εκτιμώ τον στρατηγόν Γρίβα διά τας προς τον απελευθερωτικόν αγώνα της Κύπρου στρατιωτικάς υπηρεσίας, παρά την από πολιτικής πλευράς μεγάλην ζημίαν, την οποίαν επανειλημμένως προεκάλεσεν εις τον σκοπόν αυτού τούτου του αγώνος, Εις ομιλίαν του εν Αθήναις ο στρατηγός διεστρέβλωσε κατά τρόπον απαράδεκτον γεγονότα και καταστάσεις, παρερμηνεύων μεταξύ άλλων προσφάτους δηλώσεις μου και ειρωνευόμενος τας υπηρεσίας μου διά την προώθησιν της εθνικής υποθέσεως της Κύπρου, εν τη προσπαθεία του να αποδείξη απεμπόλησιν της ενώσεως εκ μέρους της εθνικής ηγεσίας της Κύπρου και ότι υπήρξαν δήθεν ευκαιρίαι διά την πραγματοποίησιν της ενώσεως, αίτινες ετορπιλλίσθησαν. Θα επεθύμουν να επαναλάβω και να

[69] εφ. *Ταχυδρόμος*, φύλλο 26-3-1970, σ. 1.

[70] Ο Σπύρος Κυπριανού (1932-2002) ήταν στενός συνεργάτης του Μακαρίου, τον οποίο και διαδέχθηκε στην προεδρεία της Κύπρου (1977-1988).

τονίσω υπευθύνως, ότι αποτελεί ψεύδος και συκοφαντία, ότι η εθνική ηγεσία της Κύπρου παρημπόδισεν ή καθ' οιονδήποτε τρόπον υπονόμευσεν ευκαιρίας διά την ένωσιν. Πάντα ταύτα, αποτελούν ανεύθυνον δημοκοπίαν και διαστρέβλωσιν της πραγματικότητος».[71]

Οι δηλώσεις του Γρίβα και η απάντηση του Κυπριανού δημιούργησαν ένα περιβάλλον έντασης στην Αθήνα και τη Λευκωσία. Χαρακτηριστικά, ο στρατηγός επέλεξε να επιτεθεί στους αντιπάλους του εκφωνώντας ομιλία σε χιλιάδες υποστηρικτές του που εκφράζονταν υπέρ της επιστροφής του στην Κύπρο.[72] Από την άλλη, ο Κύπριος υπουργός Εξωτερικών καταλόγιζε στον πρώην αρχηγό της ΕΟΚΑ μια σωρεία λανθασμένων χειρισμών, στηλιτεύοντας τη στάση του. Η διαμάχη των δύο ανδρών μάλιστα συνεχίστηκε τις επόμενες ημέρες, με τον πρώην υπουργό Εξωτερικών της Ελλάδας Ευάγγελο Αβέρωφ να καταφέρεται κατά του Διγενή αναφορικά με τη στάση του έναντι της Συμφωνίας Ζυρίχης-Λονδίνου.[73]

Την ίδια στιγμή, οι υποστηρικτές του Γρίβα στην Κύπρο άρχισαν να ενεργοποιούνται. Αρχικά, διεξήχθη ρίψη φυλλαδίων με μομφές κατά του Μακαρίου. Έπειτα, έλαβαν χώρα συγκεντρώσεις υπέρ του Διγενή και στοχοποιήσεις των αντιπάλων του. Το αποκορύφωμα

---

[71]εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 7-4-1970, σ. 7.
[72]εφ. *Ταχυδρόμος*, φύλλο 7-4-1970, σ. 1.
[73]εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 8-4-1970, σ. 7, εφ. *Ταχυδρόμος*, φύλλο 9-4-1970, σ. 1.

αυτών την κινήσεων ήταν οι διαπληκτισμοί μεταξύ αντιτιθέμενων ομάδων στους δρόμους των μεγάλων πόλεων. Παράλληλα, ο κίνδυνος μιας κυβερνητικής κρίσης στη Λευκωσία ή εμπλοκής του τουρκικού παράγοντα, παρέμενε εξαιρετικά υψηλός.[74]

Σε αυτό το πλαίσιο, η απαίτηση του Γρίβα να αποχωρήσει από την εξουσία ο Μακάριος, φαίνεται σχεδόν ως μια λογική απόληξη της έκρυθμης κατάστασης που εν πολλοίς ο ίδιος δημιούργησε. Η σφοδρότητα των επιθέσεων του Διγενή κατά του αρχιεπισκόπου προξένησαν εντύπωση ακόμη και στους Έλληνες δημοσιογράφους. Ένας εξ αυτών, ο Ντίνος Κουτσούμης,[75] έγραφε στον «Ταχυδρόμο» της 12ης Απριλίου 1970:

«Νέες λαχτάρες μας δημιουργεί ο Διγενής. Ξεσπαθώνει κατά του Μακαρίου και τον καλεί να γυρίση στο σύνθημα της Ενώσεως, αλλοιώς θα αστράψη και θα βροντίση. Δεν αρνείται κανείς στον Διγενή την εθνική ευγνωμοσύνη. Και δεν μπορεί να μην ειπή κανείς ότι αν υπάρχει κάποιος που έχει το δικαίωμα να εκφέρει γνώμη για το Κυπριακό, είναι ο Διγενής. Καλά και άγια αυτά. Αλλά υπάρχουν θέματα εις την ζωή των εθνών, που δεν λύνονται δυστυχώς με την καρδιά. Το Κυπριακό έγινε ο ύμνος των Ελλήνων, μας έφερε εις τα πρόθυρα

[74]CIA, Central Intelligence Bulletin, 14 April 1970.
[75]Ντίνος Κουτσούμης (1915-1995): Αιγυπτιώτης δημοσιογράφος και εκδότης.

Ελληνο-Τουρκικού πολέμου, μας έχει στοιχίσει πολλές φορές την απειλή τορπιλλισμού και της Δραχμής εις τα έξοδα. Και εφθάσαμε σε ένα σημείο που καταλάβαμε ότι δεν υπάρχει πλέον βήμα προς τα εμπρός. Πώς και γιατί και τίνος σφάλμα είναι, δεν θα κερδίσουμε τίποτα να το σκαλίσουμε. Και έρχεται τώρα ο Διγενής και μας λέγει: "Βαρδάτε να περάσω εγώ, να σηκώσω πάλι την σημαία της Ενώσεως και να τα κάμω γυαλιά καρφιά". Σεβόμεθα τον αυθορμητισμό του, αλλά δεν ζούμε στην εποχή του Κολοκοτρώνη που έβαζε την περικεφαλαία του και πήγαινε μπροστά. Πολιτική, διπλωματία, παρασκήνια, συμφέροντα, πιέσεις και κάποια Τουρκικά καράβια που είναι έτοιμα να φανούν πάλι εμπρός στις Κυπριακές ακτές, αυτά όλα τί θα γίνουν Στρατηγέ μου;

Εις αυτά, απαντά ο Στρατηγός με το θούριον: Το λυγερόν και κοπτερόν σπαθί μου. Αλλά υπάρχουν στιγμαι εις την ζωήν των στρατηγών, που το σπαθί μπαίνει εις την θήκη του και κρεμιέται εις τον τοίχο, ωσάν απλόν οικογενειακόν κειμήλιον».[76]

Η αντίδραση αυτή και η σταδιακή πτώση της δημοτικότητάς του, δεν πτόησε τον Γρίβα. Ο τελευταίος, μιλώντας σε μαθητές του Γυμνασίου Κύκκου στα τέλη Απριλίου 1970, προσδιόρισε τους λόγους της δεινής θέσης της Ελλάδας στο ζήτημα της Κύπρου. Η έλλειψη σκοπού και πίστης προς την ένωση, η ιδιοτέλεια των

[76]εφ. *Ταχυδρόμος*, φύλλο 12-4-1970, σ. 1.

υπευθύνων και η απαξίωση των αγωνιστών της ΕΟΚΑ στιγματίστηκαν από τον Διγενή, ο οποίος δήλωσε έτοιμος για νέες κινήσεις.[77]

Στις αρχές τις δεκαετίας του 1970 λοιπόν, η ελληνική κοινή γνώμη βρισκόταν σε σύγχυση. Έχοντας τεθεί υπό την εξουσία μιας έκνομης και διόλου ικανής ομάδας αξιωματικών του στρατού, η χώρα αντιμετώπιζε το ενδεχόμενο ενός Ελληνοτουρκικού Πολέμου με δέος. Η τουρκική υπεροπλία αναγνωριζόταν μάλιστα όχι μόνο από τους πράκτορες των αμερικανικών μυστικών υπηρεσιών, αλλά ακόμη και από τους Έλληνες δημοσιογράφους. Την ίδια στιγμή, ο Νίξον αντικαθιστούσε τον Λύντον Τζόνσον και οι ΗΠΑ αντιμετώπιζαν σύνθετα προβλήματα σε μέτωπα όπως αυτό της Μέσης Ανατολής και του Βιετνάμ. Εντός αυτού του πλαισίου, οι επιθετικές κινήσεις του Γρίβα φάνταζαν άκαιρες: η σφοδρότητα με την οποία επιζητούσε την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα αντιστοιχούσε στη σκέψη ενός ριψοκίνδυνου αντάρτη παρά στη μεθοδικότητα των διπλωματών.

Η θέση του Γρίβα βέβαια ήταν ξεκάθαρη: κάθε ενέργεια που θα καθυστερούσε την πολυπόθητη ένωση λογιζόταν ως προδοσία. Στα μάτια του, ο Μακάριος, ο Κυπριανός και οι συνεργάτες τους απλώς επιδίωκαν την

[77]εφ. *Ταχυδρόμος*, φύλλο 3-5-1970, σ. 1, εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 29-4-1970, σ. 12.

εγκαθίδρυση μιας προσωποπαγούς εξουσίας, αδιαφορώντας για του βούληση του ελληνοκυπριακού λαού. Η ενθουσιώδης αποδοχή που ο Κύπριος στρατηγός απολάμβανε σε κάθε δημόσια εμφάνισή του, πιθανότατα ενίσχυε την πίστη του στην ορθότητα της σκέψης του. Παράλληλα, το δικτατορικό καθεστώς έδειχνε αμήχανο απέναντι στις δηλώσεις του Γρίβα, παρότι η θέση της Χούντας προφανώς έκρυβε κάποια υστεροβουλία.

Αν και κατά καιρούς έχουν διατυπωθεί αρκετές απόψεις περί συνεργασίας του Γρίβα με τους δικτάτορες, στην πραγματικότητα αυτοί ήταν ανίκανοι για οποιαδήποτε σύνθετη διπλωματική ενέργεια. Ο Διγενής, ριζοσπάστης μοναρχικός ικανός να οπλίσει εκατοντάδες υποστηρικτές του στην Κύπρο ανά πάσα στιγμή, προφανώς προκαλούσε αρκετές ανησυχίες στο καθεστώς. Έτσι, η ευκολία με την οποία η Χούντα ανακάλεσε τον Κύπριο στρατηγό στην Αθήνα, είναι πιθανότατα μια ένδειξη της γενικότερης στάσης της.

Πράγματι, με τη Χούντα των Συνταγματαρχών να φαντάζει σταδιακά ακλόνητη στην Αθήνα, ο Γρίβας ήταν ίσως ο πλέον απρόβλεπτος παράγοντας του πολιτικού σκηνικού. Ανώτερος στην ιεραρχία από τους δικτάτορες και φημισμένος για τις πολεμικές του αρετές, δημιουργούσε αρκετά προβλήματα στο προσωποπαγές καθεστώς που επιχειρούσε να οικοδομήσει ο

Παπαδόπουλος. Βέβαια, ο στρατηγός ουδέποτε επιχείρησε μια ανοικτή σύγκρουση με τη Χούντα. Ουσιαστικά, ο αντικομμουνισμός του και η πηγαία του εχθρότητα για τον Μακάριο, άφηνε σημαντικά περιθώρια σύγκλισης με το καθεστώς της Αθήνας, παρότι η ανάκλησή του από την Κύπρο προφανώς δεν έγινε ευνοϊκά δεκτή από τον ίδιο. Τόσο ο Γρίβας όσο και οι ηγέτες της Χούντας δηλαδή, αναγνώριζαν πως τα πράγματα που τους ένωναν ήταν περισσότερα από αυτά που τους χώριζαν.

Έτσι, το 1970 ο Γρίβας προέβαλλε τον εαυτό του ως πρόθυμο σωτήρα του Κυπριακού Ζητήματος. Κατακεραυνώνοντας την παράταξη του Μακαρίου, φρόντιζε για την πολεμική ετοιμότητα των υποστηρικτών του στην Ελλάδα και την Κύπρο. Όταν πλησίαζε η κατάλληλη ευκαιρία, ο Κύπριος στρατηγός θα μετέβαινε για ακόμη μια φορά στο νησί και θα εμπλεκόταν σε μια από τις πλέον κρίσιμες διαμάχες του.

Η ίδρυση της ΕΟΚΑ Β΄

Το έτος 1971 ξεκίνησε δίχως ιδιαίτερη δράση για τον Γρίβα. Χαρακτηριστικά, τον Μάρτιο απέφυγε να παρευρεθεί στο μνημόσυνο του Γεωρκάτζη, παρότι δήλωσε την συμπαράστασή του προς την οικογένεια του νεκρού. Σε επιστολή του με αποδέκτη τη σύζυγο του πρώην υπουργού, υπογράμμισε τα φιλικά του αισθήματα και χαρακτήρισε τη δολοφονία ως άνανδρη.[78] Όπως σύντομα διεφάνη, οι ελάχιστες δημόσιες εμφανίσεις του Γρίβα οφείλονταν στον σχεδιασμό της επιστροφής του στην Κύπρο.

Την ίδια περίοδο οι σχέσεις του Μακαρίου με τη Χούντα βρίσκονταν στο ναδίρ τους. Οι δικτάτορες -και ιδίως ο Παπαδόπουλος- αρνούνταν πεισματικά να ενισχύσουν τη διπλωματική θέση του Κυπρίου αρχιεπισκόπου, προτιμώντας τη διασφάλιση φιλικών σχέσεων με την Τουρκία. Όταν μάλιστα ο Μακάριος συνάντησε τον Παπαδόπουλο στην Αθήνα, ο τελευταίος σύστησε να αποφεύγονται οι προκλήσεις προς την Άγκυρα. Βέβαια, το τί ακριβώς εννοούσε ο δικτάτορας με τον όρο «προκλήσεις» σπάνια γινόταν κατανοητό, ενώ ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών Παλαμάς συχνά

[78]εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 13-3-1971, σ. 8.

κατήγγειλε τους «ριψοκίνδυνους» χειρισμούς του αρχιεπισκόπου στον πρέσβη των ΗΠΑ στην Ελλάδα.[79]

Παπαδόπουλος και Μακάριος.

Υπό αυτές τις συνθήκες, οι ελληνικές εφημερίδες ανήγγειλαν στα πρωτοσέλιδά τους την είδηση της εξαφάνισης του Γρίβα το καλοκαίρι του 1971. Τη φυγή του από την Αθήνα επιβεβαίωσε η σύζυγός του, δίχως όμως να κάνει γνωστό τον προορισμό του ταξιδιού του

[79]CIA, Central Intelligence Bulletin, 9 September 1971.

στρατηγού.[80] Πιθανότατα βέβαια όλοι οι ενδιαφερόμενοι κατανοούσαν πως την ώρα εκτύπωσης των διαφόρων φύλλων του Τύπου, ο Διγενής βρισκόταν ήδη στην Κύπρο. Πράγματι, στις 5 Σεπτεμβρίου 1971, η εφημερίδα Μακεδονία επιβεβαίωνε:

«Συγκλίνουσαι πληροφορίαι υπογραμμίζουν την παρουσίαν του Γρίβα εις την Κύπρον, χωρίς ουδείς να δύναται να διαβεβαιώση κάτι το θετικόν. Κύκλοι προσκείμενοι προς την κυβέρνησιν της Λευκωσίας διερωτώντο, εάν αποκλεισθή το ενδεχόμενον εισόδου του Γρίβα, τότε, εάν ευρίσκετο εις την Ελλάδαν ή το εξωτερικόν, διατί δεν προβαίνει εις δήλωσιν παρουσίας, ώστε να λυθεί το μυστήριον της εξαφανίσεώς του εξ Αθηνών;». Επιπρόσθετα, το συμπέρασμα του συντάκτη από το σύνολο των πηγών που είχε στη διάθεσή του ήταν πως τελικά ο Διγενής βρισκόταν κρυμμένος στην ορεινή Λεμεσό.[81]

Ακόμη πιο αιχμηρός για τη στάση του Γρίβα ήταν ο πάντα αρνητικός προς αυτόν «Ταχυδρόμος». Το εν λόγω έντυπο εξέφρασε εξαρχής τον φόβο πως ο Διγενής ίσως προετοίμαζε πραξικόπημα στην Κύπρο, με σκοπό την κατάληψη της εξουσίας. Ακόμη, εκτιμούσε πως η παρουσία του πρώην στρατιωτικού αρχηγού της ΕΟΚΑ στο νησί όξυνε τα διακοινοτικά πάθη, καθώς οι

---

[80]εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 3-9-1971, σ. 1.
[81]εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 5-9-1971, σ. 1.

Τουρκοκύπριοι οργάνωναν εκδηλώσεις διαμαρτυρίας εναντίον του.[82] Η ίδια εφημερίδα φιλοξενούσε πληροφορίες σχετικά με την πρόθεση του Διγενή να αναλάβει εκ νέου δράση με κάθε τίμημα, σχολιάζοντας επικριτικά πως «ο Γρίβας θα προκαλέση εις Κύπρον νέον αιματοκύλισμα».[83]

Στο νησί, ο Κύπριος στρατηγός έδρασε εξαρχής όπως είχε πράξει κατά την ανάπτυξη της ΕΟΚΑ στη δεκαετία του 1950: μαζί με ορισμένους υποστηρικτές του περιόδευσε στην ύπαιθρο, δίχως αρχικά να απειλεί άμεσα την κυβέρνηση της Λευκωσίας. Τόσο ο ίδιος όσο και ο Μακάριος ανέμεναν το μέγεθος της υποστήριξης του τοπικού πληθυσμού στο νέο ένοπλο εγχείρημα. Ο αρχιεπίσκοπος προτίμησε για άλλη μια φορά να τηρήσει στάση αναμονής, φοβούμενος να αντιμετωπίσει τον αντίπαλό του σε ένα πεδίο ευνοϊκό για αυτόν, δηλαδή στα βουνά της Κύπρου.[84] Εξάλλου ο Διγενής, εκτός από θιασώτης του ανταρτοπολέμου, ήταν πρόσωπο αγαπητό σε ένα σημαντικό τμήμα των κατοίκων του νησιού και κάθε προσπάθεια ένοπλης αντιμετώπισής του θα είχε δυσμενείς επιπτώσεις. Παράλληλα, ο Μακάριος πίστευε εξαρχής πως ο Γρίβας δεν δρούσε αυτόνομα, παρά οι κινήσεις του υπαγορεύονταν από τη Χούντα.[85]

---

[82]εφ. *Ταχυδρόμος*, φύλλο 9-9-1971, σ. 1.
[83]εφ. *Ταχυδρόμος*, φύλλο 10-9-1971, σ. 1.
[84]CIA, Central Intelligence Bulletin, 9 September 1971.
[85]ό.π.

Με τον Διγενή να συστήνει σταδιακά μια νέα ΕΟΚΑ βασιζόμενος στην πρότερη δομή της οργάνωσης και σε αξιωματικούς που τον συνόδευσαν από την Ελλάδα, ο Μακάριος τον κάλεσε να αναλάβει καθήκοντα άμυνας της Κύπρου.[86] Επρόκειτο για ένα ευφυές στρατήγημα του αρχιεπισκόπου με σκοπό την ελαχιστοποίηση της κρίσης, το οποίο όμως δεν είχε περιθώρια επιτυχίας. Ο Γρίβας είχε αποφασίσει ήδη να συγκρουστεί ανοικτά με όσους αντιστρατεύονταν στην άμεση ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, ανέμενε δε απλώς την κατάλληλη στιγμή για να εκδηλώσει ενεργά τις προθέσεις του.

Οι Βρετανοί από την πλευρά τους, θεώρησαν πως πίσω από τον Διγενή βρίσκονταν οι ΗΠΑ, οι οποίες επιθυμούσαν μέσω του Κύπριου αξιωματικού να σημειώσουν πλήγματα στο κομμουνιστικό κίνημα του νησιού. Ακόμη, οι ίδιοι κύκλοι του Λονδίνου σημείωναν πως η κίνηση του Γρίβα ήταν προσωπική, δίχως δηλαδή τη συγκατάθεση των άλλοτε συνεργατών του Τάσο Παπαδόπουλο και Γλαύκο Κληρίδη. Ωστόσο, θεωρούσαν σίγουρο πως είχε συναντήσει πρώην σημαίνοντα στελέχη της ΕΟΚΑ, όπως το υπασπιστή του και πρώην υπουργό Συγκοινωνιών, Αντώνη Γεωργιάδη. Για τους Βρετανούς, η αμερικανική ανάμιξη στην Κύπρο συνεπαγόταν μεταξύ άλλων από τις σχετικά «ήπιες» -

[86]εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 19-9-1971, σ. 20.

όπως εκτιμούσαν- αντιδράσεις των Τουρκοκυπρίων στην είδηση της έλευσης του Γρίβα.[87]

Αντίθετα όμως από τις παραπάνω απόψεις, στην Ουάσινγκτον αρκετοί ιθύνοντες εξέφραζαν τους φόβους τους για μια ενδεχόμενη αποσταθεροποίηση της περιοχής. Στους παράγοντες που ευνοούσαν την ένταση δεσπόζουσα θέση κατείχε η προσωπικότητα του Διγενή, καθώς η μετάβασή του στην Κύπρο περιέπλεκε περαιτέρω την κατάσταση. Ο αρχηγός της ΕΟΚΑ ωστόσο ήταν απλώς ένα μέρος του δράματος που παιζόταν στην Αθήνα, την Άγκυρα και τη Λευκωσία. Σε αυτές τις πρωτεύουσες οι διπλωμάτες αδυνατούσαν να βρουν μια ικανοποιητική λύση για όλες τις πλευρές: η Τουρκία επιθυμούσε τη διχοτόμηση για να αποκομίσει τα μέγιστα δυνατά οφέλη, ο Μακάριος προτιμούσε την ανεξαρτησία έναντι της κηδεμόνευσης από την Ελλάδα και η τελευταία έδειχνε να αδυνατεί να ακολουθήσει μια συνεπή πολιτική. Έτσι, αν οι εκτιμήσεις της CIA διαθέτουν αξιοπιστία, τότε το πιθανότερο είναι πως καμία πλευρά δεν επιθυμούσε την έλευση του Διγενή στην Κύπρο.[88]

[87]εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 28-9-1971, σ. 5. Στο CIA, Central Intelligence Bulletin, 29 September 1971 επίσης αναφέρεται πως στο νησί επικρατούσε εκείνη την περίοδο ηρεμία.

[88]CIA, Memorandum, Cyprus: A New Crisis is Making?, 30 September 1971.

Ήδη στις 2 Οκτωβρίου 1971, ο Μακάριος προέβη σε μια βαρυσήμαντη δήλωση από τη φιλανθρωπική αγορά της Παλλουριώτισσας:

«Οργάνωσις ομάδων σημαίνει κατατεμαχισμόν δυνάμεων και αποδυνάμωσιν του εσωτερικού Μετώπου. Και όπερ το χειρότερον, πιθανώς να οδηγηθώμεν εις σύγκρούσεις μεταξύ μας, δια να μη είπω εις εμφύλιον σπαραγμόν, δίδοντες ούτω την ευκαιρίαν εις τους εχθρούς της Κύπρου να επιτύχουν εις τα κακόβουλα σχέδια των. Η οργάνωσις και δράσις ενόπλων ομάδων μόνον τα διχοτομικά σχέδια των τούρκων δύνανται να εξυπηρετήσουν.

Υπό τας σημερινάς συνθήκας, τας οποίας διέρχεται η Κύπρος δεν χρειάζονται ένοπλοι ομάδες, αλλά ενιαία πανστρατιά, εντός της οποίας έπαλξις και θέσις υπάρχουν δι' όλους εις τα πρόσω και εις τα μετόπισθεν.

Την πανστρατιάν αυτήν αποτελούν η στελεχουμένη υπό Ελλήνων αξιωματικώνν Εθνική Φρουρά, η αστυνομική δύναμις και ολόκληρος ο ελληνισμός της Κύπρου. Τα ρήγματα εις τηνμπανστρατιάν αυτήν θα έχουν συνεπείας θλιβεράς, Θα βοηθήσουν τα διχοτομικά σχέδια της Τουρκίας, θα αποτελέσουν ανοικτάς πύλας εισόδου του εχθρού.

Είμαι βέβαιος ότι ο πατριωτισμός του Κυπριακού ελληνισμού δεν θα επιτρέψει την διάνοιξιν ρηγμάτων και εις τας κρισίμους αυτάς στιγμάς εν ομονοία και

συμπνοία οι Ελληνες της Κύπρου θα αποτελέσουν συμπαγές εθνικόν τείχος, επί του οποίου θα προσκρούουν οι επιβουλευόμενοι την ακεραιότητα της νήσου μας».[89]

Απέναντι δηλαδή στον ριζοσπαστισμό του Γρίβα, ο Μακάριος αντέτεινε τη σύνεση και την ανάγκη ομοψυχίας του κυπριακού ελληνισμού. Κατά τη γνώμη του, το ζήτημα της Κύπρου ήταν πολιτικό και όφειλε να λυθεί με σύνθετες διπλωματικές διαδικασίες παρά με τα όπλα. Επιπρόσθετα, εμμέσως πλην σαφώς ο αρχιεπίσκοπος κατηγορούσε τον Διγενή, θεωρώντας πως οι κινήσεις του δίχαζαν τον λαό.

Από την πλευρά του, ο αρχηγός της ΕΟΚΑ ξεκίνησε να εκδηλώνει τη σκέψη του στα μέσα Οκτωβρίου του 1971, δηλαδή δύο περίπου μήνες μετά την αποχώρησή του από την Αθήνα. Μέσα από την κυπριακή εφημερίδα «Πατρίς», οι υποστηρικτές του αντέκρουσαν την πρόταση υπουργοποίησης του στρατηγού εντός μιας μακαρικής κυβέρνησης, καταφερόμενοι παράλληλα κατά του αρχιεπισκόπου και καλώντας τον να εγκαταλείψει την εξουσία.[90] Επιπρόσθετα, στις 26 του ίδιου μήνα ερρίφθησαν στη

---

[89]Παναγιώτης Παπαδημήτρης, *Κύπρος. Ηλεκτρονικό Αρχείο*, http://www.papademetris.net/index.php?option=com_content&view=article&id=2439:s-1877&catid=220:1967-1972-11&Itemid=124

[90]εφ. *Ταχυδρόμος*, φύλλο 13-10-1971, σ. 1.

Λευκωσία προκηρύξεις με την υπογραφή του Γρίβα, η γνησιότητα των οποίων αμφισβητήθηκε έντονα από το περιβάλλον του τελευταίου.

Η διακήρυξη ανέφερε τα κάτωθι:

«ΕΛΛΗΝΙΚΕ ΛΑΕ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ,
ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΝΕΙΑΤΑ,

Ιδού και πάλιν εγώ μεταξύ υμών εις την πατρικήν γην. Κατόπιν πενταετούς αναγκαστικής εξορίας εξ αιτίας των καιροσκόπων και προδοτών των εθνικών μας ιδεωδών, επιστρέφω εις το πάτριον έδαφος διά να σώσω την Πατρίδα μου από την καταστροφή εις την οποίαν την ωδήγησαν οι ανίκανοι να φέρουν το όνομα Έλλην, έτι δε περισσότερον να τιτλοφορούνται ως ηγέται του πολυπαθούς κυπριακού Ελληνισμού.

Το 1955 ηναγκάσθημεν να λάβωμεν τα όπλα διά την απελευθέρωσιν της Πατρίδος και θα απελευθερούτο, εάν οι τότε λιπόψυχοι πολτικοί ηγέται δεν έσπευδον να συνθηκολογήσουν με ένα ηττημένον εις το πεδίον των μαχών αντίπαλον. Αλλά τώρα αι συνθήκαι μετεβλήθησαν υπέρ ημών. Παρά το πλευρόν μας ίσταται η Μητέρα Πατρίς, ήτις την φοράν αυτήν δεν θα μας εγκαταλείψη (Σημ: Αλλη ανακρίβεια που δεν θα την ανέφερε ο Στρατηγός Γρίβας γιατί γνώριζε πολλά

παρασκήνια για την χούντα). Από την στιγμήν αυτήν η υπόθεσις της απελευθερώσεως του Κυπριακού ελληνισμού περιήλθεν εις ανθρώπους με ψυχικόν σθένος και στιβαράς χείρας αι οποίαι δεν τρέμουν προ των εχθρών, ούτε θωπεύουν επαμφοτερίζοντας φίλους, ούτε εκλιπαρούν βοήθειαν υπό των καραδοκούντων να κατασπαράξουν την πατρίδα μας και εκατοντάκις χειροτέρων τυράνων εκ των ρωσσικών στεππών.

Εσήμανεν η ώρα διά την πραγματοποίησιν των αιωνίων εθνικών πόθων του Κυπριακού Ελληνισμού να ενωθή με την Μητέρα Πατρίδα. Εμείς, οι οποίοι από τους πρώτους βγήκαμε στην παλαίστρα του αγώνος, δεν πρόκειται να τον εγκαταλείψωμεν, διότι έχομεν πλήρη συνείδησιν και συναίσθησιν των υποχρεώεων μας προς το Εθνος, αλλά και των δυνατοτήτων μας. Δεν θα επιτρέψωμεν να καταποντισθούν τόσαι θυσίαι και τόσον αίμα, ούτε μοιρολατρικώς να περιμένωμεν τους ξένους να καθορίσουν την τύχην μας. Την τύχην του ελληνισμού καθώρισαν τα όπλα των τέκνων του. Η ελευθερία του σκλάβου, κατά την χρήσιν του εθνομάρτυρος Ρήγα Φεραίου, αποκτάται μόνον με το σπαθί του σκλάβου. Κανείς δεν δίδει οικειοθελώς κάτι το οποίον ο άλλος δεν απαιτεί. Όταν οι διαχειριζόμενοι το κυπριακόν ζητούν το "εφικτόν" και καταφεύγουν εις

αντεθνικάς μετά του εχθρού συναλλαγάς πως θέλομεν ο αντίπαλος να μας δώση την Ενωσιν;

ΑΛΚΙΜΑ ΚΥΠΡΙΑΚΑ ΝΕΙΑΤΑ,

προς εσάς απευθύνομαι την κρίσιμον αυτήν διά τον Κυπριακόν ελληνισμόν στιγμήν.

Περιφρονήσατε τους λιπόψυχους και ανίκανους ηγέτες του Κυπριακού ελληνισμού οι οποίοι τρέμουν προ μιας βαρβάρου μειονότητος, μεταβληθείσης εις κράτος εν κράτει. Δώσετε το ΠΑΡΟΝ εις το σημερινόν εθνικόν προσκλητήριο, συνδέοντες το ηρωϊκόν παρελθόν με εκείνο το οποίον επιτάσσει το καθήκον σήμερον.

Σας καλώ να συνεχίσωμεν τον αγώνα των Αυξεντίου, Μάτση, Δράκου, Παρίδη, Κυπριανού, της δεκάδος των απαγχονισθέντων και των άλλων μαρτύρων της Κυπριακής Εποποϊίας. Εμείς η παλαιά φρουρά των αγώνων του Εθνους, οι οποίοι την Ελλάδα της Μελούνας την φέραμεν στην Μακεδονίαν, Θράκην, Ηπειρον, εδοξάσαμεν τα ελληνικά όπλα εις πολλά πεδία των μαχών και με το αίμα μας εκτίσθη το οικοδόμημα της σημερινής Ελλάδος, θα είμεθα οι ΟΔΗΓΟΙ σας και μαζί σας θα φέρωμεν την Ελλάδα και εις την Μεγαλόνησον. Και δεν θα επιτρέψωμεν ποτέ, ούτε η

νεολαία να ταπεινωθή ούτε και η Κύπρος να αποκοπή από τον Εθνικόν κορμόν.

Ενδοξοι αγωνισταί της ΕΟΚΑ,

εγερθήτε. Ηλθεν η στιγμή να ολοκληρώσωμεν το έργον της εθνικής εποποιΐας του 1955. Εστέ υπερήφανοι ότι η πατρός σας καλεί εκ νέου εις τον αγώνα. Τεθήτε επικεφαλής των νεών αγωνιστών. Φανήτε αντάξιοι συνεχισταί των εθνικών μας παραδόσεων.

ΕΛΛΗΝΙΚΕ ΛΑΕ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

Επανήλθον εις την πατρίδα μου, ουχί διά δόξαν και δάφνας. Ηλθον να πραγματοποιήσω τους αιωνίους πόθους μας- την Ενωσιν μετά της Μητρός Ελλάδος. Ακλόνητος και απτόητος τίθεμαι εις τας επάλθεις του αγώνος και μαζί με τους τιμίους Ελληνας να παραδώσωμεν τους νεκροθάπτας της Ενώσεως εις την κρίσιν του ελληνισμού και της αδεκάστου ιστορίας.

ΖΗΤΩ Η ΕΝΩΣΙΣ

ΖΗΤΩ ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΕΘΝΟΣ

Στρατηγός Γεώργιος Γρίβας- Διγενής».[91]

[91]εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 27-10-1971, σ. 1. Επίσης, βλ. εφ. *Ταχυδρόμος*, φύλλο 28-10-1971, σ. 4.

Πριν ακόμη την ταυτοποίηση του συντάκτη της προκήρυξης, ο Μακάριος έσπευσε να αντιδράσει απευθυνόμενος στον κυπριακό λαό:

«Εναντίον τινών θα στρέψουν τα όπλα οι υπό του στρατηγού Γρίβα; Εναντίον της Κυβερνήσεως, των κρατικών οργάνων ή Ελλήνων πολιτών; (...) Η Κύπρος θα δεχθή το τραύμα. Σύμμαχον θα εύρουν οι εχθροί της Κύπρου εις τας ενόπλους αυτάς ομάδας, αλλά ημείς δεν θα επιτρέψωμεν την ανίερον αυτήν συμμαχίαν».[92]

Ο Παπαδόπουλος, ο Μακάριος και ο Γρίβας
πριν το ξέσπασμα της κρίσης.

[92]εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 30-10-1971, σ. 1.

Αποτελεί παραδοξότητα η ευκολία με την οποία ένα ελάχιστα αξιόπιστο έγγραφο στους δρόμους της κυπριακής πρωτεύουσας στάθηκε ικανό να προκαλέσει την ανοιχτή ρήξη των δύο ανδρών. Κατά την επέτειο της 28ης Οκτωβρίου εξάλλου, επεισόδια σημειώθηκαν στις εορταστικές εκδηλώσεις μεταξύ του λαού και της αστυνομίας. Επίσης, υποστηρικτές του Γρίβα συνασπισμένοι γύρω από την εφημερίδα «Πατρίς» ζητούσαν την παραίτηση του Μακάριου και την άμεση διενέργεια εκλογών.[93] Οι κύκλοι εκείνοι δεν παρέλειπαν να διατρανώνουν την άποψή τους για άμεση ένωση της νήσου με την Ελλάδα, στηλιτεύοντας τη στάση του αρχιεπισκόπου. Η έκρυθμη κατάσταση, δίχως όμως την ένοπλη σύγκρουση των δύο παρατάξεων, συνεχίστηκε κατά τους επόμενους μήνες.

Έως τον Δεκέμβριο του 1971 ο Διγενής είχε ήδη εξοπλίσει ομάδα άνω των 400 ανδρών με σκοπό τη διενέργεια ενόπλου αγώνα. Από την πλευρά του, ο Μακάριος προετοίμαζε τις δικές του δυνάμεις για το ενδεχόμενο ευρείας συμπλοκής, εκκαθαρίζοντας επίσης τα στρατεύματα της Κύπρου από τυχόν φιλογριβικούς αξιωματικούς. Με τα πνεύματα οξυμένα, η Χούντα ενίσχυε παρασκηνιακά τη σχηματιζόμενη νέα ΕΟΚΑ,

---

[93]εφ. *Ταχυδρόμος*, φύλλο 7-11-1971, σ. 1.

διατηρώντας όμως έντονο σκεπτικισμό.[94] Παρότι οι δικτάτορες δηλαδή αντετίθεντο σφοδρά στον Μακάριο, συνέχιζαν να παραμένουν επιφυλακτικοί έναντι του Διγενή. Ενθαρρυμένοι βέβαια από τη σκιώδη αυτή υποστήριξη, μέρος του Τύπου και αρκετοί Έλληνες αξιωματικοί στην Κύπρο τάσσονταν υπέρ της νέας οργάνωσης, μα αυτό δεν επαρκεί για να επιβεβαιώσει τις αρμονικές σχέσεις των συνταγματαρχών με τον Γρίβα. Το αδιαμφισβήτητο γεγονός είναι πως δύο πλευρές είχαν ανάγκη η μία την άλλη λόγω των κοινών τους εχθρών (Μακάριος, κομμουνιστές, Τουρκοκύπριοι), διατηρώντας όμως διαφορετικούς στόχους.

Την ίδια περίοδο (Δεκέμβριος 1971), η κυπριακή αστυνομία διενήργησε επιχείρηση με σκοπό τον εντοπισμό του στρατηγού. Εκατοντάδες άνδρες συμμετείχαν σε έρευνες στην Αμμόχωστο, τη Λάρνακα και τη Λεμεσό, δίχως όμως αποτέλεσμα. Ο Γρίβας παρά την ηλικία του παρέμενε ένας εξαιρετικός γνώστης του ανταρτοπολέμου, διέθετε δε σπουδαία ερείσματα στις παραπάνω «ενωτικές» περιοχές.

Συνεχίζοντας τις προσπάθειες ενεργής αντιμετώπισης του Διγενή, ο Μακάριος επιχείρησε τον Ιανουάριο του 1972 να αγοράσει χίλια τουφέκια από το Βέλγιο με σκοπό τον εξοπλισμό παραστρατιωτικής δύναμης πιστής προς το πρόσωπό του. Την ίδια περίοδο,

[94]CIA, The President's Daily Brief, 1 December 1971.

οι ενωτικοί συγκρούονταν στους δρόμους με τις αστυνομικές δυνάμεις και όπλα της εθνοφρουράς εκλάπησαν από οπαδούς του Γρίβα. Σε αυτό το πλαίσιο, ο αρχιεπίσκοπος ανησυχούσε πως πιθανότατα ο αντίπαλός του θα επιχειρούσε σύντομα πραξικόπημα εναντίον του.[95]

Με βάση τον φόβο για τις κινήσεις του Διγενή, ο Μακάριος προέβη τελικά σε μια αμφιλεγόμενη κίνηση: την αγορά όπλων από την Τσεχοσλοβακία. Η τελευταία βρισκόταν υπό την κηδεμονία της Σοβιετικής Ένωσης, πράγμα που ήταν δεδομένο πως θα προκαλούσε σύνθετες αντιδράσεις. Το πρώτο κράτος μάλιστα που έσπευσε να διαμαρτυρηθεί ήταν η Ελλάδα, ενώ η Άγκυρα ενημέρωσε επίσης πως διατηρούσε το δικαίωμα να υπερασπιστεί παντοιοτρόπως τους ομοεθνείς της. Όπως διεφάνη, καμία πλευρά δεν επιθυμούσε την ενδυνάμωση της θέσης του Μακαρίου, για την επίτευξη των ιδιαίτερων σκοπών της.[96]

Πρωτίστως, η επιλογή του αρχιεπισκόπου να προβεί στην παραγγελία των τσεχοσλοβάκικων όπλων δίχως μάλιστα την έγκριση της Αθήνας, θορύβησε τη Χούντα. Ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών Παλαμάς

[95]CIA, Central Intelligence Bulletin, 29 January 1972, CIA, The President’s Daily Brief, 29 January 1972.

[96]CIA, Central Intelligence Bulletin, 7 February 1972, CIA, The President’s Daily Brief, 6 February 1972, CIA, The President’s Daily Brief, 7 February 1972.

εκμυστηρεύτηκε στον Αμερικανό πρέσβη πως το δικτατορικό καθεστώς προέκρινε πλέον την αντικατάσταση του Μακαρίου, πιθανότατα μέσω στρατιωτικής επέμβασης. Επρόκειτο για μια παραδοχή μείζονος σημασίας, η οποία όμως θεωρείτο εν πολλοίς αναμενόμενη εκείνη την εποχή. Η Χούντα δήλωνε συνεχώς πως ο αρχιεπίσκοπος συνεργαζόταν πλέον με τους κομμουνιστές του νησιού στους οποίους ίσως έδινε όπλα, ενώ υπογράμμιζε το ενδεχόμενο αντίδρασης από την Τουρκία. Εξάλλου, η Άγκυρα επιβεβαίωσε σε διπλωμάτες των ΗΠΑ πως εξέταζε το ενδεχόμενο να αποστείλει οπλισμό προς τους Τουρκοκύπριους. Σε εκείνο το σημείο φαινόταν ξεκάθαρα πως οι δύο κυβερνήσεις συνεργάζονταν -άμεσα ή έμμεσα- με σκοπό την αποδυνάμωση του Μακαρίου. Σύμφωνα μάλιστα με πηγές τις CIA, αμφότερες οι πλευρές προέκριναν τη λύση μιας διπλής ένωσης μέσω απόβασης: έτσι η Τουρκία θα προσάρτούσε τη βόρεια Κύπρο και η Ελλάδα τη νότια.[97]

Εντός μιας τέτοιας κατάστασης, ο Γρίβας απέφυγε να δραστηριοποιηθεί άμεσα. Αρκέστηκε μόνο στο να επικροτήσει την ίδρυση της Επιτροπή Συντονισμού του Ενωτικού Αγώνος, η οποία εν πολλοίς θεωρείτο ως ο πολιτικός βραχίωνας της σχηματιζόμενης ΕΟΚΑ Β΄.

[97]CIA, Central Intelligence Bulletin, 10 February 1972, CIA, The President's Daily Brief, 10 February 1972, CIA, Memorandum, The Cyprus Situation, 10 February 1972.

Εξάλλου η ίδια η επιτροπή ανέφερε στην ιδρυτική της διακήρυξη πως:

«Η παρουσία του Διγενή εις Κύπρον αποτελεί σημαντικόν παράγοντα ενδυναμώσεως του εθνικού εσωτερικού Μετώπου.

Ο Αρχηγός της ΕΟΚΑ Διγενής, ο οποίος κατέβαλε τας στρατιάς του Χάρτιγκ διαθέτει τας απαραιτήτους ψυχικάς και ηγετικάς δυνάμεις και την στρατιωτικήν πείραν, διά να οδηγήση τον κυπριακόν λαόν εις νέους θριάμβους. Η ΕΣΕΑ χαιρετίζει με ενθουσιασμόν τον αφιχθέντα εις Κύπρον δαφνοστεφή Στρατηγον Διγενή, απορρίπτει την αναληφθείσαν υπό των μακαριακών και κομμουνιστικών κύκλων προσπάθειαν κατασυκοφαντήσεως του Διγενή. Ο Διγενής έχει γράψει διά του προσωπικού του αγώνος και των θυσιών του σελίδας δόξης και μεγαλείου, έχει καταστή σύμβολον εθνικού αγώνος. Θα αντιμετωπίση δε τα εσωτερικά και εξωτερικά εμπόδια και θα επιτύχη την πραγματοποίησιν του ονείρου σύμπαντος του Κυπριακού Ελληνισμού, της ενώσεως δηλαδή της Κύπρου, μετά της μητρός Ελλάδος.

Οι αποτελούντες την ΕΣΕΑ ησθάνθησαν πάντοτε απεριόριστον σεβασμόν και ευγνωμοσύνην προς τας εκάστοτε Κυβερνήσεις της μητρός Πατρίδος. Πιστεύομεν ότι μόνον η Ελλάς θα βοηθήση τον κυπριακόν λάον εις τον αγώνα του, δι' εθνικήν αποκατάστασιν. Δεν λησμονούν όμως ότι ο αγών διά την

Ενωσιν είναι εθνική ευθύνη πρωτίστως του κυπριακού λαού. Η βοήθεια και συμπαράστασις της Ελλάδος και του Πανελληνίου θα είναι αμέριστος εις τον αγώνα μας, εάν ημείς οι Ελληνες της Κύπρου επιδείξωμεν συνέπειαν και αγωνιστικήν διάθεσιν».[98]

Παρά όμως τη σταδιακή εμφάνιση ερεισμάτων του Διγενή στο νησί, η κυβέρνηση των Αθηνών παρέμενε επιφυλακτική. Ο Παλαμάς μάλιστα ανέφερε ρητά στον Αμερικανό πρέσβη πως η Χούντα δεν θα χρησιμοποιούσε τον στρατηγό κατά του Μακαρίου, παρά θα απευθυνόταν απευθείας στον κυπριακό λαό με σκοπό την αποπομπή του αρχιεπισκόπου από το προεδρικό αξίωμα. Εκείνο το οποίο πρότεινε ο Έλληνας υπουργός ήταν να δοθούν τα τσεχοσλοβάκικα όπλα στις δυνάμεις των Ηνωμένων Εθνών του νησιού, με στόχο της εξομάλυνση της κρίσης. Σε περίπτωση που η πρότασή του απορριπτόταν, προέκρινε είτε την απομάκρυνση των ελληνικών στρατευμάτων από την Κύπρο, είτε την επέμβασή τους κατά του Μακαρίου. Ήταν πλέον προφανές πως η σύγκρουση δεν λάμβανε χώρα μεταξύ του αρχιεπισκόπου και του Γρίβα, αλλά

[98]Παναγιώτης Παπαδημήτρης, *Κύπρος. Ηλεκτρονικό Αρχείο*, http://www.papademetris.net/index.php?option=com_content&view=article&id=2445:s-1883&catid=220:1967-1972-11&Itemid=124

ανάμεσα στον πρώτο και την δικτατορική κυβέρνηση της Αθήνας.[99]

Ο δρ. Κίσσινγκερ, υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ.

Όπως ήταν φυσικό, ο Μακάριος απέρριψε το αίτημα της Χούντας. Επίσης, ζήτησε την αποχώρηση του Διγενή -τον οποίο ανέκαθεν θεωρούσε κατευθυνόμενο από την Αθήνα- και τον αφοπλισμό των ομάδων του τελευταίου. Ωστόσο, άφησε ανοικτό το ενδεχόμενο κυβερνητικών αλλαγών, ενώ παράλληλα δεν διαφώνησε στον έλεγχο των όπλων από τα Ηνωμένα Έθνη.[100]

[99]CIA, Central Intelligence Bulletin, 11 February 1972.
[100]CIA, Central Intelligence Bulletin, 12 February 1972, CIA, The President’s Daily Brief, 12 February 1972, CIA, Central Intelligence Bulletin, 14 February 1972, εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 11-2-1972, σ. 7.

Στην Ουάσινγκτον, ο υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ δρ. Χένρυ Κίσσινγκερ, συναντήθηκε το μεσημέρι της 16ης Φεβρουαρίου 1972 στον Λευκό Οίκο με εκπροσώπους του κράτους, των μυστικών υπηρεσιών και ανώτατων αξιωματικών του στρατού. Θέμα συζήτησης ήταν η κατάσταση στην Κύπρο, όπως αυτή διαμορφώθηκε μετά τις αιτιάσεις της Χούντας προς τη Λευκωσία και του ορατού ενδεχόμενου στρατιωτική επέμβασης. Κατά τη διάρκεια της συζήτησης, ο Κίσσινγκερ είπε: «έχω την εντύπωση πως οι Έλληνες είτε ξέρουν τί κάνουν είτε είναι απίστευτα ανόητοι».[101] Επρόκειτο για μια εξαιρετικά εύστοχη διαπίστωση.

Στην Κύπρο, μαθητικές διαδηλώσεις διεξάγονταν υπέρ και κατά του Μακαρίου. Τουλάχιστον σε μία περίπτωση, στη Λεμεσό, οι δύο αντιτιθέμενες ομάδες συγκρούστηκαν με αποτέλεσμα κάποιους τραυματισμούς, διαλύθηκαν δε έπειτα από επέμβαση της αστυνομίας.[102] Στο εσωτερικό του νησιού, οι προεδρικές δυνάμεις ήλεγχαν τη Λευκωσία, ενώ ο Γρίβας διεύρυνε τα ερείσματά του στην ύπαιθρο. Ο αρχιεπίσκοπος υποστηριζόταν πλέον όχι μόνο από τους κομμουνιστές που μισούσαν τον Γρίβα, μα και από δεξιούς πολιτικούς όπως ο Γλαύκος Κληρίδης. Αντίθετα, ο Διγενής έβλεπε πλέον την Αθήνα να στρέφεται προς αυτόν, ενώ

[101]CIA, Washington Special Actions Group, February 16, 1972.
[102]CIA, Intelligence Memorandum, Situation in Cyprus, 17 February 1972.

παράλληλα οι δυνάμεις του εξοπλίζονταν με ραγδαίους ρυθμούς στα βουνά.

Ο Γλαύκος Κληρίδης και ο Μακάριος κατά τη διάρκεια της πολυετούς συνεργασίας τους.

Σταδιακά, οι άμεσες απειλές της Αθήνας εξασθένησαν. Την ίδια στιγμή, η Χούντα στρεφόταν προς την ΕΟΚΑ Β΄, τις ενωτικές δυνάμεις της Κύπρου, έως και την Τουρκία, με στόχο την αποδυνάμωση του Μακαρίου.[103] Παράλληλα, εφιστούσε την προσοχή του τελευταίου, διακηρύττοντας πως δεν θα τον προστάτευε από οποιαδήποτε «παρέμβαση». Με αυτό τον όρο ετίθετο το ζήτημα κυρίως της τουρκικής απειλής,

[103]CIA, Central Intelligence Bulletin, 18 February 1972, CIA, Weekly Summary, 18 February 1972.

πιθανότατα όμως άφηνε επίσης υπόνοιες για την οργάνωση του Γρίβα.[104] Έτσι ο τελευταίος -με ή χωρίς τη θέλησή του- λάμβανε μέρος σε μια ευρεία διπλωματική σύγκρουση, ως μοχλός πίεσης προς τη Λευκωσία.

Έναντι μιας ενδεχόμενης περικύκλωσής του από υπέρτερους αντιπάλους, ο αρχιεπίσκοπος προσπάθησε να προσεγγίσει τον Γρίβα. Πριν όμως συμβεί αυτό, όφειλε να αντιμετωπίσει ορισμένες αντιπολιτευτικές φωνές εντός του στρατοπέδου του. Στις 2 Φεβρουαρίου 1972 για παράδειγμα, έλαβε χώρα Ιερά Σύνοδος στο νησί με την παρουσία των μητροπολιτών Πάφου, Κιττίου και Κυρηνείας. Οι εν λόγω ιεράρχες ζήτησαν την αποχώρηση του Μακαρίου από το προεδρικό αξίωμα, καταλογίζοντάς του πολιτικά σφάλματα που έθεταν σε κρίση τις σχέσεις Κύπρου-Ελλάδας, αλλά και υπογραμμίζοντας το ασύμβατο μεταξύ της ιερατικής και της προεδρικής δραστηριότητας.[105]

Πιθανότατα η παραπάνω κίνηση υπαγορεύτηκε από τις θέσεις της Χούντας και την εναρμόνιση μέρους του κλήρου της Κύπρου με εκείνη. Αντίθετα, ελάχιστα θετικές υπήρξαν οι εισηγήσεις των ιεραρχών έναντι του Γρίβα. Ο μητροπολίτης Κιττίου μάλιστα, θεώρησε πως μέρος των αρνητικών μέτρων που αναγκάστηκε να

[104]CIA, Central Intelligence Bulletin, 22 February 1972.
[105]εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 4-3-1972, σ. 7.

υιοθετήσει ο Μακάριος, υπαγορεύονταν από την απειλητική παρουσία του στρατηγού:

«Η επικρατούσα εν Κύπρω, απαράδεκτος δια την εκκλησίαν κατάστασις, κατέστι έτη τραγικωτέρα, με καταστρεπτικάς δια την ενότητα του κυπριακού λαού επιπτώσεις, αφ’ ης εγνώσθη η εδώ παρουσία του στρατηγού Γρίβα-Διγενή. Διότι αυτή, οδήγησεν εις την λήψιν μέτρων υπό του Μακαρίου, απαραδέκτων από χριστιανικής πλευράς εξεταζομένων. Υπό ατόμων του στενού περιβάλλοντος του Μακαρίου, των οποίων τας αγαθάς προθέσεις προς αυτόν θέτω εν αμφιβόλω, επεστρατεύθησαν, ανά την νήσον ολόκληρον, άτομα αμφιβόλων εθνικών, κοινωνικών και θρησκευτικών φρονημάτων, τα οποία, περιερχόμενα ένοπλα τας πόλεις και τα χωρία της Κύπρου, παρακολουθούν τους πάντας και τα πάντα, μηδέ ημών των μητροπολιτών εξαιρουμένων, προκαλούντα, απειλούντα, υβρίζοντα, βυσσοδομούντα και μετερχόμενα παν θεμιτόν και αθέμιτον μέσον, με μοναδικόν σκοπόν την διάσπασιν των αγαθών ή μη προθέσεων και αισθημάτων του λαού έναντι του μακαριωτάτου προέδρου! Ζητώ πάραυτα να εγκαταλείψη ο Μακάριος την κοσμικήν εξουσίαν, η άσκησις της οποίας υπ’ αυτού τόσα δεινά επέφερεν εις τον τόπον αυτόν και βαθέως υπενόμευσε την ενότητα του λαού».[106]

---

[106] ό.π.

Οι βαρύτατες κατηγορίες κατά του Μακαρίου, δεν είχαν βέβαια ιδιαίτερο πρακτικό αντίκρυσμα. Έχοντας εκλεγεί νόμιμα από τον λαό στο προεδρικό αξίωμα, ο αρχιεπίσκοπος δεν ήταν υποχρεωμένος να συμμορφωθεί στις συμβουλές των μητροπολιτών του νησιού. Από την πλευρά τους, οι υποστηρικτές του αντέδρασαν διοργανώνοντας ψηφίσματα υποστήριξης και βγαίνοντας στους δρόμους.[107] Η όξυνση των παθών δεν άργησε να προξενήσει ταραχές στη Λευκωσία και την Αθήνα, με συμπλοκές να λαμβάνουν χώρα μεταξύ των αντίπαλων παρατάξεων. Αρχικά Κύπριοι φοιτητές διαδήλωσαν έξω από την πρεσβεία της χώρας τους στην ελληνική πρωτεύουσα, φωνάζοντας συνθήματα υπέρ της ένωσης και του Γρίβα. Ζητώντας την παραίτηση του Μακαρίου, οι σπουδαστές διαλύθηκαν τελικά από την αστυνομία.[108] Ακόμη πιο έντονη ήταν βέβαια η κατάσταση στην Κύπρο, όπου μαθητές διαδήλωσαν υπέρ του Γρίβα, της ένωσης και των μητροπολιτών σε διάφορες πόλεις. Κατά τη διάρκεια των κινητοποιήσεων αρκετές συμπλοκές σημειώθηκαν, ενώ στην κωμόπολη Μόρφου οι μαθητές κατέβασαν τη σημαία της Κυπριακής Δημοκρατίας και ύψωσαν στη θέση της την ελληνική.[109]

Στον τομέα της διπλωματίας, ο Μακάριος συνέχιζε να κατηγορεί τη δικτατορική κυβέρνηση της Αθήνας

---

[107]εφ. *Ταχυδρόμος*, φύλλο 3-3-1972, σ. 1.
[108]εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 7-3-1972, σ. 12.
[109]εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 8-3-1972, σ. 1.

πως ήλεγχε τον Γρίβα άρα και τις εκδηλώσεις εναντίον του. Σε αυτό το πλαίσιο, δήλωνε έτοιμος να παραδώσει τα τσεχοσλοβάκικα όπλα σε δυνάμεις των Ηνωμένων Εθνών αν ο στρατηγός αποχωρούσε άμεσα από το νησί. Η Χούντα από την πλευρά της αρνείτο σε κάθε τόνο τη σχέση της με τον Διγενή, στηλιτεύοντας τη στάση του αρχιεπισκόπου.[110] Ο τελευταίος διέθετε πλέον εξαιρετικές σχέσεις με το ΑΚΕΛ, λόγω ακριβώς της παρουσίας του στρατηγού στην Κύπρο. Μια αριστερή εφημερίδα της Γερμανίας συμπαθής προς τους κομμουνιστές του νησιού μάλιστα, κατονόμαζε τον Γρίβα ως όργανο «της φασιστικής αθηναϊκής χούντας» και «των Τούρκων στρατιωτικών».[111]

Γνωρίζοντας πως ο χρόνος κυλούσε υπέρ του λόγω της ανικανότητας των αντιπάλων του, ο Μακάριος αποφάσισε να μην απαντήσει άμεσα στη Χούντα ή τους μητροπολίτες. Αντίθετα, προτίμησε να συναντήσει τον Γρίβα τον Μάρτιο του 1972 σε σπίτι της Λευκωσίας περικυκλωμένο από ενόπλους των δύο πλευρών. Οι δύο άνδρες είχαν βρεθεί στον ίδιο χώρο για τελευταία φορά το 1967, έκτοτε δε οι σχέσεις τους παρέμεναν τεταμένες. Στην επεισοδιακή εκείνη συνάντηση για την οποία

[110]CIA, The President's Daily Brief, 8 March 1972.

[111]Πρόκειται για δημοσίευμα της «Neus Deutschland» του ανατολικού Βερολίνου στις 7 Απριλίου 1972. Στο εν λόγω άρθρο επιχειρείται η δημιουργία μίας αρνητικής βιογραφίας του Γρίβα, ο οποίος κατονομάζεται μεταξύ άλλων ως "σοβινιστής" και εθνικιστής".

ελάχιστα είναι γνωστά, ο Γρίβας εκδήλωσε την αντιπάθειά του προς τον αρχιεπίσκοπο διατυπώνοντας αιτήματα τα οποία δεν θα μπορούσαν να γίνουν αποδεκτά. Συγκεκριμένα, ο στρατηγός ζητούσε την παραίτηση του Μακαρίου από το προεδρικό αξίωμα, τη διεξαγωγή εκλογών, τον ανασχηματισμό της υπάρχουσας κυβέρνησης και της ένταξης σε αυτή οπαδών του Γρίβα, καθώς επίσης του ορισμού νέου προέδρου με τη σύμφωνη γνώμη αμφότερων των πλευρών.[112]

Με τη σιωπηλή απόρριψη των προτάσεων του Γρίβα, ο Μακάριος ανέμενε πιθανότατα την κήρυξη ενόπλου αγώνα εναντίον του. Αυτό που έλειπε από τον στρατηγό ήταν ο οπλισμός, ο οποίος τελικά αποκτήθηκε λαθραία από τον Λίβανο τον Σεπτέμβριο του 1972. Έκτοτε, ένοπλοι οπαδοί του Γρίβα εμφανίστηκαν στην ύπαιθρο, δίχως όμως να συγκρουστούν για την ώρα με τις δυνάμεις ασφαλείας. Ο στρατηγός σχεδίαζε με άκρα μυστικότητα τις επόμενες κινήσεις του, αναπτύσσοντας μεθοδικά την οργάνωσή του.

Ο Μακάριος από την πλευρά του, φρόντιζε στις δημόσιες δηλώσεις του να υποβαθμίζει την απειλή της ΕΟΚΑ Β΄. Προτιμούσε να μην αναφέρεται στους αντιπάλους του από τη στιγμή που είχε ήδη συσπειρώσει τους υποστηρικτές του. Δρώντας προσεκτικά, ο

[112]εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 4-4-1972, σ. 12.

αρχιεπίσκοπος εστίαζε στις επερχόμενες εκλογές του Φεβρουαρίου του 1973, στις οποίες επιθυμούσε την ανανέωση της θητείας του. Εξάλλου στο νησί οι διακοινοτικές συγκρούσεις είχαν καταλαγιάσει, παρά την παρουσία του Γρίβα και την πρότερη κίνηση των μητροπολιτών εναντίον του προέδρου. Σε αυτό ίσως συνέτεινε η προσέγγιση της Χούντας με την τουρκική κυβέρνηση, με γνώμονα την αποδυνάμωση του Μακαρίου. Όπως ορθά προέβλεπαν οι αμερικανικές μυστικές υπηρεσίες, μόνο ο Διγενής θα είχε οφέλη από μια κλιμάκωση της κατάστασης, συνεπώς παραστρατιωτικές επιχειρήσεις αναμένονταν σύντομα.[113]

Στις 10 Νοεμβρίου, έπειτα από ορισμένα μικρά επεισόδια βίας, η αστυνομία της Κύπρου ανακάλυψε όπλα και σφαίρες σε οικία στην περιοχή της Ιεράς Αρχιεπισκοπής. Ήταν προφανές πως επρόκειτο για οπλισμό της ΕΟΚΑ Β΄, φυλλάδια της οποίας βρέθηκαν στο κρησφύγετο. Ανακοίνωση των Αρχών ανέφερε:

«Περί το μεσονύκτιον της 9ης προς την 10ην τρέχοντος (Νοεμβρίου) αστυνομική περίπολος ανέκοψε η προς έλεγχον παρά την Αρχιεπισκοπήν αυτοκίνητον του οποίου ως διαπιστώθηκε επέβαινον οι δόκιμοι αξιωματικοί της Εθνικής Φρουράς Νίκος Βασιλείου και Στέλιος Αναστασιάδης, αμφότεροι εκ Λευκωσίας,

---

[113]CIA, Central Intelligence Bulletin, 17 November 1972, CIA, Central Intelligence Bulletin, 28 November 1972.

Στέλιος Δρυμιώτης εκ Λατσιών και Ανδρέας Στεφάνου εκ Λευκωσίας, φοιτητής του Ανωτέρου Τεχνολογικού Ινστιτούτου.

Η Αστυνομία δυνάμει δικαστικών ενταλμάτων ηρεύνησε τας οικίας των ανωτέρω, εις την οικίαν του Νίκου Βασιλείου ανευρέθησαν 82 φυσίγγια αυτομάτου όπλου, διαφόρων διαμετρημάτων και πέντε ηλεκτρικοί πυροκροτηταί. Εις την οικίαν του Στέλιου Αναστασιάδη, ένα αυτόματον τύπου στεν και πιστόλι τύπου λούγκερ μετά σφαιροθηκών, 300 φυσίγγια αυτομάτων όπλου διαφόρων διαμετρημάτων και μαύρη προσωπίς. Ωσαύτως ανευρέθησαν εις την κατοχήν και των τεσσάρων προσώπων διάφορα έγγραφα σχετιζόμενα με μυστικήν οργάνωσιν».[114]

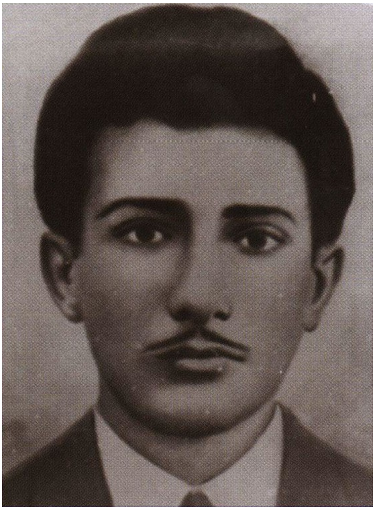
Ένα πρώτο δείγμα για το τί θα επακολουθούσε το επόμενο έτος, δόθηκε στις 18 Δεκεμβρίου στην Αγία Νάπα. Εκεί κατέφθασαν 15 περίπου ένοπλοι μασκοφόροι της ΕΟΚΑ Β΄ και τέλεσαν τα αποκαλυπτήρια του ανδριάντα του Λουκά Λουκά[115] πριν την προγραμματισμένη έλευση του Μακαρίου, πυροβολώντας τιμητικά στο αέρα με αυτόματα όπλα.[116] Η

[114]Παναγιώτης Παπαδημήτρης, *Κύπρος. Ηλεκτρονικό Αρχείο*, http://www.papademetris.net/index.php?option=com_content&view=article&id=2452:s-1890&catid=220:1967-1972-11&Itemid=124

[115]Ο Λουκάς Λουκά (1941-1958) ήταν μέλος της ΕΟΚΑ, το οποίο σκοτώθηκε από τους Βρετανούς στην Αμμόχωστο.

[116]εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 19-12-1972, σ. 1.

παρουσία των ανταρτών επέφερε τη θετική αντίδραση του τοπικού πληθυσμού: χιλιάδες κάτοικοι από ολόκληρη την επαρχία της Αμμοχώστου οργάνωσαν λαϊκό προσκύνημα προς την Αγία Νάπα φωνάζοντας ενωτικά συνθήματα. Στην εκδήλωση παρευρέθηκε μεταξύ άλλων ο Ανδρέας Βασιλείου, στενός συνεργάτης του Γρίβα, ο οποίος επεσήμανε τη δυναμική του κινήματος της ΕΟΚΑ Β΄.[117]

Ο Λουκάς Λουκά, στη μνήμη του οποίου αφιερώθηκε ανδριάντας.

[117] εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 27-12-1972, σ. 11.

Από την επανεκλογή του Μακαρίου στον θάνατο του Γρίβα (1973-1974)

Η προεκλογική περίοδος στην Κύπρο σημαδεύτηκε από πράξεις βίας. Παρότι η επανεκλογή του Μακαρίου έμοιαζε εν πολλοίς δεδομένη, οι αντίπαλοί του δεν ήταν πρόθυμοι να καταθέσουν τα όπλα. Ήδη στις 5 Ιανουαρίου 1973, έκθεση της CIA υπογράμμιζε τον κίνδυνο αιματοχυσίας, καθώς οι δύο αντιτιθέμενες παρατάξεις βρίσκονταν σε επαγρύπνηση. Κι ενώ στην ελληνοκυπριακή πλευρά επικρατούσε ανησυχία, η τουρκική κοινότητα του νησιού επρόκειτο να εκλέξει για τη θέση του αντιπροέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας τον Ραούφ Ντενκτάς, έναν εθνικιστή ηγέτη υποστηριζόμενο από την Άγκυρα.[118] Η άνοδος του Ντενκτάς τη στιγμή που η Κύπρος βρισκόταν διχασμένη μεταξύ των φιλομακαρικών και των φιλογριβικών, υπήρξε άκρως επιζήμια για τον ελληνισμό.

Τον ίδιο μήνα, οι αστυνομικές αρχές και οι άνδρες της ΕΟΚΑ Β΄ τέθηκαν αρκετές φορές αντιμέτωπες. Πυροβολισμοί κινητοποίησαν για παράδειγμα τις Αρχές στη Λευκωσία στις αρχές του 1973, οι οποίες εξέδωσαν

[118]CIA, Weekly Summary, 5 January 1973.

αρκετά εντάλματα συλλήψεων κατά συνεργατών του Γρίβα. Λίγες ημέρες νωρίτερα, περίπου 15 ένοπλοι είχαν αφοπλίσει πέντε αστυνομικούς στη Λεμεσό, ενώ κλοπές οπλισμού έλαβαν χώρα σε ολόκληρο το νησί. Σε ανώτερο επίπεδο, ο Γρίβας συνέχιζε να διακηρύττει τη σκληρή στάση του, κατακεραυνώνοντας τους -υποχωρητικούς κατά τη γνώμη του- χειρισμούς του Μακαρίου έναντι της Τουρκίας.[119]

Άκρως ενδιαφέρον είναι το γεγονός πως εκείνη την περίοδο οι σχέσεις της Αθήνας με τη Λευκωσία αναθερμαίνονταν. Ο Μακάριος είχε τοποθετήσει στη θέση του υπουργού Εξωτερικών τον διαλλακτικότερο Χριστοφίδη[120] στη θέση του Κυπριανού, προβαίνοντας παράλληλα σε πράξεις καλής θέλησης προς τη Χούντα. Οι συναντήσεις μελών της τελευταίας με Κύπριους αξιωματούχους ήσαν συχνές, με τις δύο πλευρές να ανταλλάζουν δηλώσεις φιλίας. Αυτό ωστόσο δεν εμπόδιζε τον Γρίβα να διεξάγει επιδρομές με σκοπό την εξασφάλιση πολεμικού υλικού, ούτε αποθάρρυνε τις βίαιες εκδηλώσεις της ΕΟΚΑ Β΄. Μεταξύ άλλων, μέσα σε ελάχιστες ημέρες, αντάρτες της οργάνωσης έκλεψαν δεκάδες ασυρμάτους με τη μέθοδο ένοπλων επιδρομών, συχνά μάλιστα πυροβόλησαν φρουρούς ή άλλα άτομα που εμπόδιζαν το έργο τους. Οι παραπάνω πράξεις των

[119]εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 20-1-1973, σ. 10.
[120]Ο Ιωάννης Χριστοφίδης ήταν Κύπριος πολιτικός που διατέλεσε υπουργός Εξωτερικών από το 1972 έως το 1978.

ανδρών του Γρίβα πιθανότατα αποδεικνύουν για ακόμη μια φορά πως ο στρατηγός δεν κατευθυνόταν απόλυτα από τη Χούντα.[121]

Την περίοδο που οι πράξεις βίας της ΕΟΚΑ Β΄ αυξάνονταν συνεχώς, το πολιτικό της όργανο, η Επιτροπή Συντονισμού Ενωτικού Αγώνος εξέδωσε ανακοίνωση με την οποία κατηγορούσε τον Μακάριο και τον κατονόμαζε ως υπεύθυνο για την εκτράχυνση της κατάστασης:

«Πηγή ανωμαλίας εν Κύπρω υπήρξε ανέκαθεν ο ίδιος ο Μακάριος με τας ατομικάς φιλοδοξίας του και την αντεθνικήν πολιτικήν του. Ουδέποτε από της υπογραφής υπ’ αυτού των επαράτων συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου, επεκράτησεν ομαλότης, σύμπνοια και ειρήνη εν Κύπρω. Ζώμεν έκτοτε εις μίαν διαρκή ανωμαλίαν και ανασφάλειαν, η ζωή δε, η περιουσία και η τιμή μας, ευρίσκονται εις την διάκρισιν άλλοτε των Τούρκων, άλλοτε των τραμπούκων δολοφόνων, οι οποίοι δρουν εξ ονόματος και υπό την κάλυψιν του καθεστώτος

[121]εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 26-1-1973, σ. 10. Στην ίδια σελίδα παρατίθεται το ανακοινωθέν της αστυνομίας της Λευκωσία σχετικά με μια χαρακτηριστική περίπτωση κλοπής ασυρμάτων: «Κατηγγέλθη εις την αστυνομικήν διεύθυνσιν της Λευκωσίας ότι μεταξύ της 3ης μ.μ. της παρελθούσης Τετάρτης και των 7ης πρωινής της Πέμπτης, άγνωστοι διέρρηξαν την αποθήκην της αρχής τηλεπικοινωνιών εις Νεάπολιν Λευκωσίας και συναπεκόμισαν 9 κινητούς, φορητούς και 2 στατικούς ασυρμάτους. Όλαι αι κλαπείσαι συσκευαί είναι εις χρησιμοποιήσιμον κατάστασιν, η συνολική δε αξία των ανέρχεται εις 3.020 λίρας».

και άλλοτε των διαβόητων πραιτωριανών της προεδρικής φρουράς. Κόπτεται δήθεν, σήμερον, ο πρόεδρος Μακάριος δια τον λαόν, τον οποίον, όμως, ουδέποτε ηγάπησε και την θέλησιν του οποίου ουδέποτε εσεβάσθη. Ο λαός δεν κινδυνεύει από την δράσιν του Διγενή. Περί τούτου ας μην ανησυχεί ο πρόεδρος Μακάριος. Υπενθυμίζομεν, άλλωστε, εις αυτόν, ότι ελάχιστοι έχασαν την ζωήν των εξ αιτίας του αγώνος της ΕΟΚΑ, τον οποίον διηύθυνεν ο Διγενής, ενώ πολύ περισσότεροι επλήρωσαν με την ζωήν των, τας αυθαιρεσίας τας προχειρότητας και τας αλλοπροσάλλους αποφάσεις του Μακαρίου, χωρίς κανένα αποτέλεσμα. Εκείνοι οι οποίοι κινδυνεύουν από την δράσιν του Διγενή δεν είναι ο αθώος λαός, αλλ' είναι όσοι εκαπηλεύθησαν και καπηλεύονται τον αγώνα του λαού και θυσιάζουν τα πραγματικά του συμφέροντα δια την εξυπηρέτησιν των ιδίων συμφερόντων και φιλοδοξιών».[122]

Παρά όμως τις απειλές του Γρίβα, οι προεδρικές εκλογές στην Κύπρο τον Φεβρουάριο του 1973 απλώς ενίσχυσαν το γόητρο του θανάσιμου εχθρού του: κανένας δεν δήλωσε υποψηφιότητα ως αντίπαλος του Μακαρίου, με αποτέλεσμα ο τελευταίος να επανεκλεγεί πανηγυρικά. Το μόνο που πέτυχε η ΕΟΚΑ Β΄ ήταν η πρόκληση ορισμένων σποραδικών συμπλοκών έπειτα

[122]εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 31-1-1973, σ. 10.

από επιχειρήσεις της ενάντια σε αστυνομικά τμήματα του νησιού. Η δράση της μάλιστα πιθανότατα συσπείρωνε περαιτέρω του υποστηρικτές του αρχιεπισκόπου, ο οποίος είχε προλάβει να οπλίσει 3.000 υποστηρικτές του για μια ενδεχόμενη γενικευμένη σύγκρουση.[123] Με αυτά τα δεδομένα ο Γρίβας δεν προσπάθησε να παρεμποδίσει την εκλογική διαδικασία, ούτε να επιτεθεί στις φιλομακαρικές ειρηνικές εκδηλώσεις όπου συμμετείχαν εκατοντάδες άνθρωποι.[124]

Κατά τα τελευταία έτη της ζωής του ο Γρίβας πιθανότατα έπασχε από καρκίνο.

[123]CIA, The President's Daily Brief, 8 February 1973.
[124]CIA, The President's Daily Brief, 9 February 1973.

Εκτός των άλλων, οι κυπριακές εκλογές συγκέντρωσαν την προσοχή του διεθνούς Τύπου. Μέρος του τελευταίου ασχολήθηκε επίσης με τον Γρίβα, σκιαγραφώντας εν πολλοίς το πορτραίτο ενός υπερήλικα τρομοκράτη: «Είναι ένας μικρόσωμος άνδρας με μουστάκι ως του Γκρούτσο Μαρκ και είναι ηλικίας 75 ετών. Είναι όμως ειδικός εις τα βιαίας τέχνας της τρομοκρατίας και των δολοφονιών, εν ονόματι της υποθέσεώς του. Ο Ελληνοκύπριος τρομοκράτης Γεώργιος Γρίβας, όστις έχεις το ψευδώνυμον Διγενής, έχει ως σύνθημά του την ένωσιν της Κύπρου με την Ελλάδα. Ο άνθρωπος όστις ωδήγησε την νήσον αυτήν υπό την σημαίαν της ΕΟΚΑ εις μιαν λαίλαπα φόνων προ 17 ετών, κατά την εκστρατείαν του κατά των Άγγλων και πάλιν προ οκταετίας όταν έστρεψε τους Έλληνας κατά των Τούρκων εις αιματηρόν εμφύλιον πόλεμον.

Την φοράν αυτήν εννοεί να θέση τους Έλληνας εναντίον Ελλήνων. Ο αγών του είναι εναντίον του προέδρου Μακαρίου, ο οποίος, ως λέγει, εγκατέλειψε την υπόθεσιν της ενώσεως δια της προσπάθειάς του να επιχειρήσει μιαν ρύθμισιν με τους Τούρκους. Όλοι εις την νήσον αυτήν φοβούνται ότι τώρα θα προκαλέσει μιαν έκρηξιν θανάτων και καταστροφών εντός των προσεχών ημερών».[125]

---

[125]Πρόκειται για δημοσίευμα της «Daily Mail». Βλ.: εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 6-2-1973, σ. 12.

Ιδιαίτερα, ο βρετανικός Τύπος καυτηρίαζε έντονα τη δράση του Διγενή και των συνεργατών του, ενθυμούμενος πιθανότατα τις επιθέσεις της ΕΟΚΑ κατά τη δεκαετία του 1950. Ακόμη σημαντικότερο όμως είναι το γεγονός πως τέτοιες θέσεις αναδημοσιεύονταν ελεύθερα στην ελληνικές εφημερίδες, δίχως δηλαδή να έχουν λογοκριθεί από τη Χούντα. Παράλληλα, οι δικτάτορες συνέχιζαν να αποφεύγουν την όποια δήλωση στήριξης του Γρίβα ακόμη κι όταν εκείνος εξυπηρετούσε έμμεσα τα συμφέροντά τους. Πιθανότατα, ο αρχηγός της ΕΟΚΑ αποτελούσε έναν αυτόνομο περιστασιακό σύμμαχο της Αθήνας, η οποία του χορηγούσε μικρές ποσότητες όπλων και του εξασφάλιζε διαύλους χρηματοδότησης. Η σχέση αυτή όμως διέθετε συγκεκριμένα όρια, αφού οι κινήσεις του γηραιού στρατηγού δεν ελέγχονταν απόλυτα από τη Χούντα και οι δικτάτορες είχαν αρκετούς λόγους να τον αντιμετωπίζουν με καχυποψία.

Ο Μακάριος από την πλευρά του επιχείρησε μετά την εκλογή του να προσεταιριστεί για ακόμη μια φορά τον Γρίβα. Ο τελευταίος όχι μόνο δεν απάντησε στις προτάσεις συνεργασίας, μα εξαπέλυσε κύμα επιθέσεων εναντίον αστυνομικών που υποστήριζαν τον αρχιεπίσκοπο. Στα μέσα Μαρτίου του 1973, εκρήξεις βομβών έλαβαν χώρα και σημειώθηκαν τουλάχιστον τρεις επιδρομές εναντίον σταθμών της αστυνομίας.

Απαντώντας, ο Μακάριος έθεσε σε διαθεσιμότητα περί τους 30 φιλογριβικούς αστυνομικούς, ενέταξε εκατοντάδες υποστηρικτές του στα σώματα ασφαλείας και επέτρεψε στους οπαδούς του να διεξάγουν αντίποινα. Πράγματι, στις εκρήξεις που προκάλεσε η ΕΟΚΑ Β΄ προστέθηκαν αυτές των υποστηρικτών του αρχιεπισκόπου, οι οποίοι μάλιστα δεν δίστασαν να επιτεθούν σε σημαντικά πρόσωπα του αντιαποικιακού αγώνα όπως ο Γιαννάκης Τσαγκαρίδης και ο λοχαγός Παύλος Νικήτας.[126]

Η κατάσταση στο νησί παρέμεινε τεταμένη τον Απρίλιο. Το αποτέλεσμα της διόγκωσης της βίας ήταν να υπάρξουν μερικά θύματα, παρότι η ένταση των επιθέσεων προοικονομούσε σοβαρότερες παράπλευρες απώλειες. Για τον Γρίβα, η κατάσταση αυτή σήμαινε την αποσταθεροποίηση της κυβέρνησης, παρότι η τελευταία είχε βάσιμες ελπίδες συσπείρωσης υπέρ της. Το κύριο αποτέλεσμα βέβαια της εν λόγω στάσης στην Κύπρο ήταν η παρακώλυση των διακοινοτικών διαπραγματεύσεων και η γενικότερη υπονόμευση της ελληνοκυπριακής πλευράς. Ενώ δηλαδή ο Μακάριος αυτοπροβαλλόταν ως ο απόλυτος κυρίαρχος του παιχνιδιού, η αδυναμία του να ελέγξει τις αντίπαλες φωνές μείωνε τη διεθνή ισχύ του. Ο Διγενής σταδιακά

[126]εφ. *Ταχυδρόμος*, φύλλο 15-3-1973, σ. 4 και CIA, Central Intelligence Bulletin, 16 March 1973.

σημείωνε προσωπικούς θριάμβους σε τακτικό επίπεδο, με σοβαρές όμως επιπτώσεις για τον ελληνισμό.[127]

Την ίδια στιγμή, στην Αθήνα ο δικτάτορας Παπαδόπουλος αντιμετώπιζε για πρώτη ίσως φορά σοβαρές προσπάθειες αντίδρασης. Από το εξωτερικό, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής έσπευσε να καταγγείλει τη Χούντα, δημιουργώντας αρκετές αναταράξεις στην ελληνική πρωτεύουσα. Παράλληλα, το αναπτυσσόμενο φοιτητικό κίνημα προετοίμαζε τις επόμενες κινήσεις του, οι οποίες θα κορυφώνονταν με την εξέγερση του Πολυτεχνείου λίγους μήνες αργότερα. Ανάλογα εχθρικοί ήταν ορισμένοι αξιωματικοί δημοκρατικών ή μοναρχικών φρονημάτων που όμως στερούνταν οργάνωσης και ως εκ τούτου δεν μπορούσαν να απειλήσουν περαιτέρω το καθεστώς. Σε αυτό το πλαίσιο οι ενέργειες του Γρίβα προκαλούσαν πρόσθετα προβλήματα στον Παπαδόπουλο, καθώς οι σχέσεις με την Τουρκία δεν μπορούσαν να εξομαλυνθούν με τον Διγενή να παραμένει στην Κύπρο. Γενικότερα, η Χούντα αδυνατούσε να λάβει μια σαφή θέση στο ζήτημα της μεγαλονήσου, αφού απέφευγε να δυσαρεστήσει τόσο τον Γρίβα όσο και -για την ώρα- τον Μακάριο.[128]

---

[127]CIA, Weekly Summary, 13 April 1973, CIA, Central Intelligence Bulletin, 10 April 1973, CIA, Central Intelligence Bulletin, 5 April 1973.

[128]CIA, Central Intelligence Bulletin, 3 May 1973.

Το καλοκαίρι του 1973 υπήρξε πλήρες βιαιοτήτων. Δολοφονίες, βομβιστικές επιθέσεις και καταδρομικές αποστολές από αμφότερες τις πλευρές συνδυάστηκαν με αστυνομικές επιχειρήσεις που είχαν ως στόχο την ανακάλυψη οπλισμού της ΕΟΚΑ Β΄. Σε μια προσπάθεια κατάπνιξης των αντιδράσεων, ο Μακάριος υποκίνησε ποινικές διώξεις εναντίον πολιτικών του αντιπάλων. Από αυτές δεν γλίτωσαν ακόμη και άνθρωποι που αγωνίστηκαν εναντίον των Βρετανών ή των Τούρκων, όπως ο Πολύκαρπος Ιωαννίδης.[129]

Με τις διώξεις να αποδυναμώνουν όλο και περισσότερο την οργάνωση του Γρίβα, ο στρατηγός αποφάσισε να προβεί σε μια κίνηση εντυπωσιασμού: την απαγωγή του υπουργού Δικαιοσύνης της Κυπριακής Δημοκρατίας, Χρήστου Βάκη. Συγκεκριμένα, ο εν λόγω διαπρεπής νομικός και πολιτικός, απήχθη από μέλη της ΕΟΚΑ Β΄ το βράδυ της 27ης Ιουλίου 1973, ως απάντηση στις διώξεις φιλογριβικών από τον Μακάριο. Ο αρχιεπίσκοπος κατήγγειλε τις μεθόδους του αντιπάλου του ως «γκανγκστερικές»,[130] λαμβάνοντας σκληρότερα μέτρα εναντίον του. Σε συνέντευξή του μάλιστα, ο Μακάριος αναφέρθηκε σε πληροφορίες για την κακή κατάσταση της υγείας του Γρίβα, υπονοώντας πως ο

[129]Ο Ιωαννίδης είχε συνοδεύσει τον Μακάριο στην εξορία του στις Σεϊχέλες, ήταν δε 70 ετών εκείνη την περίοδο. Εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 24-6-1973, σ. 20.

[130]εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 1-8-1973, σ. 10.

στρατηγός δεν ήλεγχε απόλυτα την κατάσταση ούτε εντός της ίδιας του της οργάνωσης.[131]

Ο Χρήστος Βάκης με μέλη της οικογένειάς του.

Στις αρχές Αυγούστου του 1973 ο Διγενής ανέλαβε επίσημα, μέσω προκηρύξεων, την ευθύνη για την απαγωγή του Βάκη. Οι όροι που έθετε για την απελευθέρωση του υπουργού ήταν σαφείς: χορήγηση αμνηστίας, διεξαγωγή εκλογών, παύση των διώξεων των υποστηρικτών του και επιλογή εκ μέρους του Μακαρίου

[131] ό.π.

μεταξύ των εκκλησιαστικών ή των πολιτικών του καθηκόντων.[132] Παράλληλα, η ΕΟΚΑ Β΄ συνέχιζε τις επιδρομές και τις βομβιστικές της επιθέσεις, ενώ ο αρχιεπίσκοπος διέταξε την επιβολή ποινών στο τμήμα του Τύπου που επρόσκειτο στον Γρίβα. Την ίδια περίοδο ο Μακάριος είχε να αντιμετωπίσει τις απειλές του Ντενκτάς, οι οποίες συνδυάζονταν με παραβιάσεις του κυπριακού εναέριου χώρου από τουρκικά ελικόπτερα.[133]

Στην ελληνική πρωτεύουσα, οι δικτάτορες κατέκριναν άμεσα την απαγωγή του Κύπριου υπουργού, δίχως όμως να λάβουν κάποιο μέτρο υπέρ ή κατά του Γρίβα. Για ακόμη μια φορά δηλαδή η Χούντα απέφυγε να διακόψει τους δεσμούς της με την ΕΟΚΑ Β΄, σκοπεύοντας πιθανότατα στη μετέπειτα χρησιμοποίησή της για ίδιον όφελος. Έτσι, παρά τις πιέσεις της Άγκυρας[134] και τη δεδομένη αντιπάθεια που έτρεφαν προς τον Διγενή αρκετοί ανώτατοι Έλληνες

---

[132]εφ. *Ταχυδρόμος*, φύλλο 4-8-1973, σ. 1. Μεταξύ άλλων, η προκήρυξη ανέφερε: «Ο υπουργός κ. Χρήστος Βάκης, απήχθη υφ' υμών. Λυπούμαι, διότι ηναγκάσθην να καταφύγω εις το μέσον τούτο διά να δώσω να εννοήσετε ότι είμαι αποφασισμένος να προχωρήσω οπωσδήποτε και να επιζητήσω την επίτευξιν των κατωτέρω λογικών αιτημάτων, καρπόν αιματηρών αγώνων του λαού διά να ζήσουν εν ελευθερία, ισότητι και δικαιοσύνη καθώς και δια τον σεβασμόν προς του ιερούς κανόνας της Εκκλησίας». Βλ. επίσης: CIA, Central Intelligence Bulletin, 8 August 1973.

[133]εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 3-8-1973, σ. 8.

[134]CIA, The President's Daily Brief, 8 August 1973.

αξιωματούχοι, η δικτατορική κυβέρνηση παρέμεινε πιστή στην καιροσκοπική στάση της.

Το δεύτερο δεκαήμερο του Αυγούστου πέρασε με τον Μακάριο και τον Γρίβα να ανταλλάσουν κατηγορίες. Ο Μακάριος για παράδειγμα ανέφερε σε λόγο του: «κατά τας κρίσιμους ημέρας της μάχης της Κοφινού και τον τουρκικόν βομβαρδισμόν ο στρατηγός υπέβαλεν παραίτησιν εξ ασημάντου αφορμής. Και αποσυρθείς του πεδίου της μάχης, εκλείσθη εις την οικίαν του».[135] Τον ίδιο μήνα οι φήμες για την κατάσταση της υγείας του Γρίβα οργίαζαν, με τον ίδιο να απορρίπτει συνάντηση με τον Μακάριο στην Αθήνα.[136]

Τελικά, ο Παπαδόπουλος αποφάσισε να καλέσει δημόσια τον Γρίβα να διαλύσει τα ένοπλα σώματά του στις 24 Αυγούστου 1973. Η προεδρική του δήλωση ανέφερε μεταξύ άλλων:

«Το εθνικόν κέντρον απεδοκίμασε δημοσίως τας ενεργείας της παρανόμου οργανώσεως του στρατηγού Γρίβα, αι οποίαι και υπονομεύουν την πολιτικήν του εθνικού κέντρου, την συνισταμένην εις την επίλυσιν του κυπριακού διά των ενισχυμένων ενδοκυπριακών συνομιλιών, αποβλεπουσών εις την εξασφάλισιν ενός ανεξαρτήτου, κυριάρχου και ενιαίου κράτους. Παρά ταύτα ο στρατηγός Γρίβας-Διγενής ου μόνον δεν

---

[135]εφ. *Ταχυδρόμος*, φύλλο 19-8-1973, σ. 1.
[136]εφ. *Ταχυδρόμος*, φύλλο 11-8-1973, σ. 4.

συνεμορφώθη προς τας συστάσεις του εθνικού κέντρου, αλλ’ ενέτεινε την δράσιν του και δι’ ενεργειών αι οποίαι απάδουν εις αγωνιστάς.

Ήδη το εθνικόν κέντρον ευρίσκεται εις την ανάγκην να κάμη έκκλησιν εις τα πατριωτικά αισθήματα του στρατηγού Γρίβα-Διγενή και τον καλεί να παύση πάραυτα την ένοπλον δράσιν και να διαλύση την οργάνωσίν του. Τούτο θα αποτελέση την ύψιστην υπηρεσίαν ην δύναται να προσφέρη εις την εθνικήν υπόθεσιν της Κύπρου, δια την οποίαν τόσας ηρωικάς θυσίας προσέφερε».[137]

Παράλληλα με την παραπάνω ανακοίνωση και εν αναμονή της συνάντησης του Μακαρίου με τον Παπαδόπουλο στην Αθήνα, η Χούντα απέλασε επιφανείς φιλογριβικούς φοιτητές από την Αθήνα και έδωσε το έναυσμα για πολεμική κατά του Διγενή από τον Τύπο.[138] Φαινομενικά, αποτελεί παραδοξότητα αυτή η κίνηση του καθεστώτος, ιδίως αν αναλογιστεί κανείς πως ακριβώς έντεκα μήνες αργότερα θα βασιζόταν στην ΕΟΚΑ Β΄ για την έκνομη ανατροπή του Μακαρίου. Την απάντηση στο

[137]εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 25-8-1973, σ. 1.

[138]εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 31-8-1973, σ. 8. Άμεσα ο *Ταχυδρόμος* (φύλλο 31-8-1973, σ. 1) καλούσε τον Γρίβα να υπακούσει, δηλώνοντας: «Ανήκομεν εις εκείνους που πιστεύουν ότι αι Αθήναι, ως Εθνικόν Κέντρον, έχουν πρωτοβουλίαν εις την διαχείρισιν του Κυπριακού ζητήματος και εφ’ όσον το Εθνικόν Κέντρον έδωκε μίαν διαταγήν, ουδείς, ούτε ο γενναίος και ιδεολόγος Διγενής, έχει δικαίωμα να παρακούση».

ερώτημα που δημιουργείται μπορεί να δώσει ίσως η CIA: σύμφωνα με έκθεσή της, η δράση των κυπριακών Αρχών είχε αποδυναμώσει τόσο την ομάδα του Γρίβα, ώστε ο οποιοσδήποτε μπορούσε να προβλέψει τον έκβαση της σύγκρουσης στην Κύπρο.[139] Πράγματι, οι τρομοκρατικές ενέργειες της ΕΟΚΑ Β΄ προκάλεσαν την αποξένωσή της από τον τοπικό πληθυσμό, ενώ οι -τακτικές ή άτακτες- δυνάμεις του Μακαρίου δεν υστερούσαν πλέον σε οργάνωση και ένοπλη ισχύ. Με αυτά τα δεδομένα η Χούντα προτίμησε να αποκηρύξει τον Γρίβα, ευελπιστώντας να αποκομίσει τα μέγιστα δυνατά οφέλη. Ο στρατηγός από την πλευρά του αρνήθηκε να υπακούσει στις εντολές της Αθήνας, με τους συνεργάτες του να συντάσσουν παραστάσεις διαμαρτυρίας.[140]

Όπως ήταν φυσικό, ο Μακάριος έσπευσε να επωφεληθεί από τις δηλώσεις του Παπαδόπουλου. Δίνοντας μια σειρά συνεντεύξεων και εφαρμόζοντας πολιτική κατευνασμού, υπενθύμιζε συνεχώς στον αντίπαλό του τις διακηρύξεις της Αθήνας. Την ίδια στιγμή ο ίδιος τασσόταν -όπως άλλωστε και η Χούντα- υπέρ της ανεξαρτησίας του νησιού και όχι της ένωσής του με την Ελλάδα.[141] Μέσα σε πέντε περίπου χρόνια οι πολιτικοί στόχοι της ελληνοκυπριακής πλευράς είχαν

---

[139]CIA, Central Intelligence Bulletin, 25 August 1973.
[140]βλ. εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 30-8-1973, σ. 1.
[141]εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 5-9-1973, σ. 10.

μεταβληθεί, με τον Γρίβα να συντελεί καθοριστικά προς την επιδείνωση της κατάστασης. Κατά τραγική ειρωνεία, η άποψη του στρατηγού για τη στάση του αντιπάλου του έμοιαζε να επιβεβαιώνεται, ο ίδιος όμως με τον ανελέητο αγώνα του είχε ήδη απομακρυνθεί αρκετά από τον λαό που διατεινόταν πως εκπροσωπούσε.

Με την ΕΟΚΑ Β΄ να εξαρθρώνεται όλο και περισσότερο, ο Γρίβας αρκέστηκε σε καταγγελίες κατά των αντιπάλων του: του Μακαρίου, των κομμουνιστών και εσχάτως της Χούντας. Δήλωσε πως διέθετε στοιχεία για σχέδιο δολοφονίας εναντίον του, στα οποία άφησε υπόνοιες για ανάμιξη του ελληνικού δικτατορικού καθεστώτος.[142] Πιθανότατα τέτοιο σχέδιο βέβαια δεν υπήρχε, καθώς μια δολοφονία του αποδυναμωμένου και υπερήλικα στρατηγού δεν θα απέβαινε συμφέρουσα για κανέναν τη δεδομένη χρονική στιγμή.

Αντίθετα, σοβαρότερο κίνδυνο υφίστατο ο Μακάριος: στις 7 Οκτωβρίου 1973, μέλη της ΕΟΚΑ Β΄ τοποθέτησαν εκρηκτικό μηχανισμό στον αυτοκινητόδρομο από τον οποίο θα διερχόταν ο αρχιεπίσκοπος. Είτε από επιλογή του δράστη, είτε από τύχη, η βόμβα εξερράγη νωρίτερα από την έλευση του Μακαρίου με αποτέλεσμα η επιχείρηση να αποτύχει. Επρόκειτο για μια δράση χαρακτηριστική της τεταμένης

[142] εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 29-9-1973, σ. 10.

περιόδου που θα μπορούσε όμως να μεταβάλλει τον ρου της ιστορίας.[143]

Βετεράνοι της ΕΟΚΑ σε σύγχρονη φωτογραφία.

Παρά όμως την έγγραφη διατύπωση της ΕΟΚΑ Β΄ πως «είναι πανίσχυρος. Ουδείς έχει το δικαίωμα να μας κατακρίνη δια τα μέτρα αυτοαμύνης»,[144] η οργάνωση

[143]"Τα σχέδια δολοφονίας και οι πολιτικές πλεκτάνες κατά του Μακαρίου", στο: *Κυπριακός Χρονογράφος*, 3/6/2018, http://www.xronografos.com/%CF%84%CE%B1-%CF%83%CF%87%CE%AD%CE%B4%CE%B9%CE%B1-%CE%B4%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CF%86%CE%BF%CE%BD%CE%AF%CE%B1%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%BF%CE%B9-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82/, CIA, Memorandum for Secretary Kissinger, 7 October 1973.

[144]εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 25-10-1973, σ. 10.

βίωνε περίοδο κρίσης. Με την υγεία του αρχηγού της κλονισμένη, αρκετά σημαντικά μέλη της στις φυλακές και με τη Χούντα να την έχει αποκηρύξει, η ένοπλη ομάδα του Διγενή δεν διέθετε καμία ισχύ πέραν αυτής της ασύμμετρης απειλής τον Οκτώβριο του 1973. Καθώς μάλιστα εκείνο τον μήνα αντιπρόσωποι του ΟΗΕ επισκέφθηκαν την Κύπρο, ο Μακάριος μπορούσε να μη φοβάται ιδιαίτερα ενδεχόμενες επιθέσεις του Διγενή.[145]

Την ίδια περίοδο η άρνηση του Παπαδόπουλου να παραχωρήσει αεροδρόμια στις στρατιωτικές δυνάμεις των ΗΠΑ που επιθυμούσαν να συνδράμουν τους Ισραηλινούς στον πόλεμο του Γιομ Κιπούρ,[146] προκάλεσε την οργή της αμερικανικής κυβέρνησης. Παράλληλα, η τραγική οικονομική διαχείριση της χώρας και η πολιτική ανελευθερία προκάλεσε την εξέγερση του Πολυτεχνείου, η οποία κατεστάλη βίαια στις 17 Νοεμβρίου 1973. Λίγες ημέρες αργότερα, ο ταξίαρχος Ιωαννίδης[147] ανέτρεψε δίχως δυσκολία τον Παπαδόπουλο εγκαθιδρύοντας μια δικτατορική κυβέρνηση υπό την «αφανή» του ηγεσία.[148]

[145]CIA, Central Intelligence Bulletin, 30 October 1973.

[146]Πόλεμος του Γιομ Κιπούρ (1973): σύγκρουση μεταξύ του Ισραήλ και των ενωμένων αραβικών δυνάμεων (Αίγυπτος, Συρία, Ιράκ), με ευρύτατες γεωπολιτικές επιδράσεις.

[147]Δημήτριος Ιωαννίδης (1923-2010): ταξίαρχος του Ελληνικού Στρατού, οποίος ανέλαβε την ηγεσία της χώρας πραξικοπηματικά κατά την τελευταία περίοδο της Χούντας. Το καθεστώς του έπεσε υπό το βάρος των εξελίξεων στην Κύπρο.

[148]Χρήστου Μπάκα, *Οι Πρωθυπουργοί της Ελλάδας, Από τον πρώτο Κυβερνήτη μέχρι σήμερα*, Καρακώτσογλου, Αθήνα 2004, σ. 178.

Ο Ιωαννίδης όφειλε να διαχειριστεί μια λιγότερο τεταμένη κατάσταση στα ενδοκοινοτικά ζητήματα της Κύπρου, καθώς οι επιθέσεις του Γρίβα είχαν μειωθεί και ο Μακάριος αποκτούσε την πλήρη κυριαρχία της κατάστασης.

Ο αρχιεπίσκοπος πιθανότατα δεν ένιωσε ιδιαίτερη ευχαρίστηση από την αλλαγή της κυβέρνησης στην Αθήνα. Κι αυτό γιατί με την πάροδο του χρόνου οι σχέσεις του με τον Παπαδόπουλο είχαν εξομαλυνθεί με αποκορύφωμα τις δηλώσεις του δικτάτορα εναντίον του Γρίβα. Αντίθετα, ο στενός κύκλος του Ιωαννίδη έτρεφε φιλικά αισθήματα προς τον Γρίβα, στο πλευρό του οποίου είχε πολεμήσει στα πλαίσια της «Χ» ή της ΕΟΚΑ. Ακόμη χειρότερες ήταν οι σχέσεις του Μακαρίου με τον νέο Πρόεδρο της Δημοκρατίας, στρατηγό Φαίδων Γκιζίκη.[149] Ο τελευταίος είχε υπηρετήσει προηγουμένως στην Κύπρο ως διοικητής της Εθνικής Φρουράς, συγκρουόμενος συχνά με τον αρχιεπίσκοπο. Απέναντι σε αυτή την κατάσταση, ο Μακάριος αύξησε τα μέτρα ασφαλείας για ακόμη μια φορά αναμένοντας ενδεχόμενη δράση της Χούντας εναντίον του.[150]

---

[149]Φαίδων Γκιζίκης (1917-1999): Έλληνας στρατηγός, ο οποίος τοποθετήθηκε από τον Ιωαννίδη στη θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας στις 25 Νοεμβρίου 1973 και παρέμεινε εκεί έως τις 17 Δεκεμβρίου 1974. Δεν διαδραμάτισε ουσιαστικό ρόλο στα τεκταινόμενα.

[150]CIA, Central Intelligence Bulletin, 3 December 1973.

Στην Κύπρο, τον τελευταίο μήνα του 1973 ο στρατηγός και ο αρχιεπίσκοπος αντάλλαξαν κατηγορίες με αφορμή τη δολοφονία του κτηνοτρόφου Αντώνη Ανδρονίκου. Σε δηλώσεις του στις 13 Δεκεμβρίου, ο Μακάριος χαρακτήρισε τον αντίπαλό του με τα μελανότερα χρώματα:

«Υπάρχουν, πιθανώς, άνθρωποι, οι οποίοι δυνατόν να πιστεύουν, ότι ο Γρίβας ήλθεν εις την Κύπρον δια να αγωνισθή δια την ένωσιν. Κοινός εγκληματίας και αιμοχαρής δολοφόνος κατέστη ο Γρίβας και πολλά δεινά επεσώρευσεν εις την Κύπρον, δια της όλης δράσεώς του.

Η ένωσις δεν επιτυγχάνεται δια του τυχοδιωκτισμού, των απαγωγών, των δολοφονιών και άλλων παρομοίων εγκλημάτων, τα οποία ο Γρίβας ανάνδρως σχεδιάζει και κρυπτόμενος κατευθύνει. Πλανάται, όμως, εάν νομίζη, ότι δια τοιούτων γκανγκστερικών μεθόδων και πράξεων, θα τρομοκρατήση τον ελληνικόν κυπριακόν λαόν και η κυβέρνησις δεν θα πτοηθή από την γριβικήν τρομοκρατίαν, η οποία θα αντιμετωπισθή και θα παταχθή».[151]

Απαντώντας λίγες ημέρες αργότερα, ο Διγενής κατονόμασε τον Μακάριο «επίορκον, ηθικόν αυτουργόν δολοφονιών εθνικών αγωνιστών, ολετήρα της Κύπρου, απαρνηθέντα των εθνικών ιδεωδών και δημιουργόν

---

[151]εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 14-12-1973, σ. 8.

προσωπικού κράτους, διασπαθιστήν του δημοσίου χρήματος και των μονών, δια την διαφθοράν της εθνικής συνειδήσεως του λαού, προαγωγόν του εμφυλίου πολέμου, παραβάτην των ιερών κανόνων της εκκλησίας και υπεύθυνον δια το σχίσμα την εκκλησίαν της Κύπρου».[152] Την ίδια στιγμή, οι πυροβολισμοί και οι βομβιστικές επιθέσεις δεν εξέλειπαν στο νησί, αποδεικνύοντας τη διαρκή έξαψη των παθών.

Ο Γρίβας δεν έμελλε να ζήσει τόσο ώστε να δει το που θα οδηγούσε αυτή η ένταση: πέθανε στο κρησφύγετό του στη Λεμεσό στις 27 Ιανουαρίου 1973. Κρυμμένος και αποξενωμένος από τον πληθυσμό τον οποίο θεωρούσε πως υπηρετούσε, προδόθηκε από την καρδιά του. Άμεσα, ο Μακάριος διέταξε την ταφή του μεγάλου του αντιπάλου με τις μέγιστες τιμές, ενώ η Αθήνα τον ανακήρυξε εθνικό ήρωα. Δράττοντας την ευκαιρία, ο αρχιεπίσκοπος χορήγησε αμνηστία, καθώς - όπως αναλογίστηκαν οι αμερικανικές μυστικές υπηρεσίες- «ένας παράγοντας απομακρύνθηκε».[153]

---

[152]εφ. *Μακεδονία*, φύλλο 20-12-1973, σ. 10.
[153]CIA, Weekly Review, 1 February 1974.

Πλήθος κόσμου θρηνεί γύρω από το νεκρό σώμα του Γρίβα.

Πράγματι, λίγο αργότερα ο διάδοχος του Διγενή, ταγματάρχης Καρούσος εξέδωσε την ακόλουθη ανακοίνωση:

«Γνωρίζομεν εις τον κ. Πρόεδρον της Δημοκρατίας, τα πολιτικά κόμματα και τον ελληνικόν Κυπριακόν λαόν, ότι η ΕΟΚΑ Β διέταξε την αναστολήν της δράσεως της επί τω σκοπώ όπως παράσχη τον χρόνον της απαραιτήτου ηρεμίας, διά τον υπεύθυνον θετικόν και πατριωτικόν χειρισμόν του εθνικού μας θέματος. Προϋποθέτει τούτο, ότι θα εύρη ανταπόκρισιν υπό των οργάνων ασφαλείας, αλλά και των κατευθυνομένων του παρακράτους, επ’ αγαθώ του λαού μας.

Πάσα ενέργεια εις βάρος τυχόν φυλακισμένων μας, καταζητουμένων ή ελευθεροκινουμένων μελών μας, ως και φθορά περιουσιών των ενωτικών, θα προκαλέση τας σοβαράς αντιδράσεις της Οργανώσεως, εφ' ων την ευθύνην θα φέρουν οι απρόσεκτοι ή οι αστόχως υποθέτοντες ότι ο αποθανών Αρχηγός, κατέλιπεν αναποφάσιστα ορφανά.

Η παρούσα ανακοίνωσις δεν αποτελεί όρον, αλλ' εκ καθήκοντος προσφοράν προς το σύνολον υπό την βεβαιότητα ότι αύτη θα εκτιμηθή. Οι προς πάσαν κατεύθυνσιν υπεύθυνοι Άνδρες, ας δώσουν τα δείγματα του πατριωτισμού και της συνέσεως των.

Ο ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ ΤΗΣ ΕΟΚΑ Β»

Ο Γεώργιος Καρούσος υπήρξε ένας από τους μετριοπαθέστερους ηγέτες της ΕΟΚΑ Β΄.

Η ΕΟΚΑ είχε πεθάνει μαζί με τον ηγέτη της, παρότι μέλη της επρόκειτο να χρησιμοποιηθούν αργότερα από τη Χούντα εναντίον του Μακαρίου.

Κρίσεις

Από την είσοδό του στη Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων το 1916 έως τον θάνατό του το 1974, ο Γρίβας συμμετείχε στο σύνολο των πολεμικών αναμετρήσεων στις οποίες ενεπλάκη η πατρίδα του. Όντας παρασημοφορημένος αρκετές φορές για τη δράση του στο πεδίο της μάχης, πίστεψε πως διέθετε την τακτική αρτιότητα για να οδηγήσει την Ελλάδα στον χριστό κατ' αυτόν δρόμο. Από τη Μικρά Ασία ως την Κύπρο μάλιστα, ο Διγενής δεν έχασε ουδέποτε την εμπιστοσύνη προς τις ικανότητές του, οδηγώντας τους άνδρες του στην πρώτη γραμμή των συγκρούσεων.

Κατά τη διάρκεια της σταδιοδρομίας του, ο εν λόγω αξιωματικός εξελίχθηκε σε θιασώτη του ανταρτοπολέμου, πετυχαίνοντας να πλήξει ακόμη και την ισχυρή Βρετανική Κοινοπολιτεία. Οι ανορθόδοξες τακτικές του σημαδεύτηκαν από τις συχνές παράπλευρες απώλειες, τη δημιουργία διχασμού ή την άμετρη βία. Εξάλλου ζώντας για αρκετά χρόνια ως αντάρτης (ή τρομοκράτης, σύμφωνα με τους αντιπάλους του), βίωσε κι ο ίδιος τις κακουχίες του ανορθοδόξου πολέμου. Γενικότερα, ο Ελληνοκύπριος στρατηγός συνήθιζε να διακρίνει μανιχαϊστικά το καλό από το κακό, προσδίδοντας στους αντιπάλους του δαιμονικές

διαστάσεις. Στο νου του για παράδειγμα, ο Μακάριος υπήρξε ολετήρας του ελληνικού έθνους, όντας πρόθυμος να θυσιάσει το συλλογικό συμφέρον προς ίδιον όφελος. Σε αυτό το πλαίσιο, η κατάληψη της εξουσίας από τη Χούντα, παρότι περιέπλεξε την κατάσταση, δεν στάθηκε ικανή να μεταβάλλει τη συλλογιστική του.

Υπήρξε όμως ο Γρίβας όργανο της Απριλιανής Δικτατορίας στην Κύπρο; Όπως επισημάνθηκε σε πολλά σημεία του παρόντος έργου, μια καταφατική απάντηση στο παραπάνω ερώτημα θα στερείτο βάσης. Κανένα διαθέσιμο έγγραφο δεν μπορεί να στοιχειοθετήσει επαρκώς μια τέτοια άποψη, ακόμη κι αν είναι γνωστές οι στενές σχέσεις του Διγενή με το καθεστώς της Αθήνας. Η Χούντα προσπάθησε -άλλοτε με μεγαλύτερη κι άλλοτε με μικρότερη επιτυχία- να χρησιμοποιήσει τον στρατηγό εναντίον του Μακαρίου, όποτε οι σχέσεις της με τον τελευταίο παρουσίαζαν κρίση. Ο Γρίβας από την πλευρά του επωφελήθηκε από αυτή την ανάγκη των δικτατόρων και ιδίως του Παπαδόπουλου, με σκοπό να εξοπλίσει τους άνδρες του και να πετύχει τους προσωπικούς του στόχους. Τις δύο πλευρές δηλαδή χαρακτήριζε μια σχέση «δούναι και λαβείν», δεν έλειπαν δε οι εντάσεις.

Από την άλλη πλευρά, η αυτονομία του Διγενή και της οργάνωσής του διέθετε σαφή όρια. Παρότι δεν κατευθυνόταν, η ΕΟΚΑ Β΄ λάμβανε σε μεγάλο βαθμό

οπλισμό από την Αθήνα, άρα δεν μπορούσε να δρα αποκλειστικά αυτοβούλως. Μια αλλαγή της στάσης της Χούντας -όπως για παράδειγμα η δήλωση αποκήρυξης της αντάρτικης αυτής ομάδας από τον Παπαδόπουλο το 1973- αρκούσε για να προκαλέσει σοβαρά προβλήματα στον Γρίβα. Έτσι, ο στρατηγός όφειλε να εναρμονίζεται ορισμένες φορές με τις επιταγές της Αθήνας, όταν τουλάχιστον έκρινε πως δεν ήταν επιζήμιες για τον ίδιο. Η ισορροπία μεταξύ των φιλοδοξιών του Διγενή και των απαιτήσεων των δικτατόρων ήταν το ιδανικό σενάριο για τις δύο πλευρές, το οποίο βέβαια δεν επιτυγχανόταν πάντα.

Εν κατακλείδι, η έκνομη κατάλυση της δημοκρατίας από τη Χούντα των Συνταγματαρχών προκάλεσε μια σειρά ανωμαλιών εντός κι εκτός των ελληνικών συνόρων. Η ιστορία της Κύπρου ιδίως επηρεάστηκε καθοριστικά από αυτή την κίνηση, με τελικό αποτέλεσμα την τουρκική εισβολή και την παράνομη κατοχή του βόρειου τμήματός της. Παρά ταύτα, όταν ο Ιωαννίδης προέβη στην άκαιρη ενέργεια εναντίον του Μακαρίου το 1974, ο Γρίβας είχε πεθάνει και η όποια υπόθεση για τη στάση του στο εν λόγω ζήτημα στερείται βάσης.

Παράρτημα

Α) Η «Χ» και η ΕΟΚΑ

Η γενικότερη δράση του Γρίβα χαρακτηρίστηκε από την οργάνωση εκ μέρους του δύο ένοπλων οργανώσεων: της «Χ» και της ΕΟΚΑ. Ξεκινώντας από παρόμοιες ιδεολογικές αφετηρίες και έχοντας την ίδια προσωποπαγή δομή, αμφότερες οι εν λόγω κινήσεις αναπαριστούν σημαντικές πτυχές της προσωπικότητας του Κύπριου στρατηγού. Ο βίαιος αντικομμουνισμός της «Χ» για παράδειγμα, δεν πρέπει να αποσυνδέεται από τις ιδέες του ηγέτη της, ο οποίος έτρεφε άσβεστο μίσος προς το ΕΑΜ. Όπως καταδεικνύει η παρακάτω μαρτυρία της ανήλικης τότε Δήμητρας Πέτρουλα, αρκετά στελέχη της οργάνωσης έδρασαν ως κακοποιά στοιχεία στην ελληνική ύπαιθρο, βιαιοπραγώντας ασύστολα εις βάρος αμάχων:

Εκείνη τη μέρα, ότι με είχε πλύνει η νουνά, μπήκανε μέσα στο δωμάτιο τρεις - τέσσερις Χίτες. Ένας απ' αυτούς - Κούλη τόνε λέγανε - κράταγε ένα σιδερένιο μακρόστενο πράγμα στο χέρι του. «Έλα δω, μωρή», μου λέει. «Ξέρεις τι είν' αυτό;» και μου 'δειχνε αυτό το παράξενο, σιδερένιο πράγμα. Ήτανε φτιαγμένο από μικρά μικρά κομματάκια σίδερο - πρέπει να 'τανε ατσάλινα ελάσματα, γιατί είχε το χρώμα τ' ατσαλιού και ήτανε και ευλύγιστο.

Εγώ πάω κοντά για να πιάσω και να περιεργαστώ αυτό το παράξενο «πράγμα». Αυτός όμως λέγοντάς μου «αυτό είναι βούρδουλας», μου δίνει με δαύτο μια στα πόδια, που με λαχτάρησε. Ξεφωνίζω, ουρλιάζω απ' τον πόνο. Πρώτη μου φορά νιώθω τέτοιο πράγμα, πρώτη μου φορά νιώθω τόσο πόνο. Προσπαθώ να ξεφύγω. Ψάχνω με τα μάτια για τη νουνά της Φιλίτσας μας. Βλέπω όμως δυο από δαύτους να την έχουνε πιάσει και να τήνε κρατάνε ακούνητη.

Αυτή προσπαθεί να λευτερώσει το στόμα της για να φωνάξει, αλλά αυτοί τήνε σέρνουνε έξω απ' το δωμάτιο. Δεν ξέρω τι θέλει αυτός ο Κούλης από μένανε. Δεν ξέρω γιατί με βαράει. Νιώθω μόνο πως κάτι χορεύει και χτυπάει σαν τρελό μέσα μου. Ακούω περίεργα βουητά στ' αυτιά μου. Αυτός με γραπώνει κι απ' τα δυο χέρια και δεν μπορώ να ξεφύγω και να πιλαλήσω μακριά, έξω απ' το δωμάτιο.

«Άσε με, βρε. Τι θέλεις; που να σκάσεις. Γιατί με βαράεις;» τσιρίζω. «Θα μου μαρτυρήσεις πρώτα πού 'ναι ο πατέρας σου και θα σ' αμολήσω», μ' αποκρίνεται. «Οχι, βρε. Όχι. Τίποτα δε σου μαρτυράω», ξεφωνίζω. Αρχίζει να βλαστημάει και να βρίζει απαίσια. «Θα μαρτυρήσεις, μωρή, γιατί θα σου χαρακώσω την πλάτη και θα σου ρίξω αλάτι». Σηκώνεται η πέτσα μου! Αυτή τη φοβέρα την έχω πολλές φορές ακούσει. Δε θυμάμαι από ποιόνε για ποιόνε.

Αλαφιάζω, θέλω να λευτερωθώ, να βγω απ' το δωμάτιο. Δεν μπορώ. Αυτός με το 'να χέρι σφίγγει σαν δόκανο τα δυο δικά μου και με τ' άλλο με βαράει δυνατά με το βούρδουλα. Ο πόνος στα πόδια είναι φοβερός. Αίματα ξεπηδάνε απ' όποιο σημείο μ' ακουμπάει αυτός ο δαιμονισμένος ο βούρδουλας. Σκέφτομαι πόσο πιο φοβερό θα 'ναι αυτό το χαράκωμα και το αλάτι που με φοβέρισε ότι θα μου κάνει, αν δε μαρτυρήσω. Αρχίζω να ξεφωνίζω και να τανιέμαι μ' όλη μου τη δύναμη. Θέλω να λευτερωθώ απ' το χέρι του. Τόνε δαγκώνω, τόνε κλοτσάω.

Τίποτα. «Μαρτύρα, μωρή, πού 'ναι ο πατέρας σου και θα σ' αμολήσω». «Όχι. Όχι, βρε! Ξέρω, αλλά δε μαρτυράω», ουρλιάζω και χαίρομαι, γιατί νιώθω πως κανένα, μα κανένα, δάκρυ δεν κυλάει απ' τα μάτια μου. Ήμουνα σίγουρη πως ο πατέρας μου ήταν ακόμα κοντά στο Μοναστήρι. Είχα ακούσει ποιες ήτανε μερικές απ' τις κρυψώνες του. Το Κακό Βουνό, ο Καβελάρης, η Τρούπα. Όμως, με τίποτα δε θα του τα 'λεγα αυτουνού. «Στο Κακό Βουνό πρέπει να 'ναι ο πατέρας μου», σκέφτομαι και ουρλιάζω ξανά:

«Ξέρω, ξέρω πού 'ναι ο Σωτήρακας, ξέρω, αλλά δε μαρτυράω». Τι 'τανε να του το πω! Μου βουτάει το φουστάνι και σκίζοντάς το κοντεύει να με πνίξει. Βρίζοντας Παναγίες, Χριστούς, φάρες, φύτρες, με πετάει

χάμω μπρούμυτα. Εγώ, που δεν ξέρω τι θέλει να κάνει, έχω σχεδόν πετρώσει. Ούτε ανάσα δε βγάζω. Μόνο αυτοί οι περίεργοι χτύποι μέσα μου, μόνο πολλά πολλά καψίματα στα πόδια μου. Και να, η πρώτη μαχαιριά στην πλάτη μου! Ξεφωνίζω άθελά μου, όχι απ' τον πόνο, αλλά από τρομάρα. Μετά από λίγο αρχίζει ο πόνος. Κι αυτός τώρα ουρλιάζει: «Μαρτύρα, μωρή. Μωρή, θα μαρτυρήσεις ή θα σε γδάρω σαν τραγί;» Κι εγώ ούτε κιχ. Νιώθω πως κάτι άλλο κάνει και καθυστερεί να ξαναχαρακώσει την πλάτη μου. Σηκώνω το κεφάλι, αλλά δεν μπορώ να δω. Ακούω μόνο σαν να δαγκώνει κάτι σκληρό και να προσπαθεί να το μασήσει με τα δόντια του. Σε λίγο, εκεί που νιώθω τον πόνο, νιώθω κι ένα τέτοιο τσούξιμο, τόσο ανυπόφορο, που δεν μπορώ να το περιγράψω.

Και πάλι, χωρίς να το θέλω, ξεφωνίζω. Μα κι αυτός ουρλιάζει: «Μαρτύρα, μωρή», και βρίζει χυδαία τη μάνα μου, τον πατέρα μου, όλο το Πετρουλαίικο. Κι εγώ σκέφτομαι: «Σαν την Πίπη να με κάνεις, βρε, τίποτα δε θα σου μαρτυρήσω... Πόσες μαχαιριές;» Ακόμα τις έχω. Για το Σωτήρακά μου τίποτα δε μαρτύρησα. Νομίζω πως είχα ακούσει τον πατέρα μου, να το λέει, πως θα κρυβότανε στο Κακό Βουνό για λίγο καιρό. Δεν είμαι σίγουρη όμως.[154]

[154]Δήμητρα Πέτρουλα, *Πού είναι η μάνα σου μωρή*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2011.

Η δράση της «Χ» στιγμάτισε την υστεροφημία του Γρίβα, κατατάσσοντάς τον στους πλέον φανατικούς αντικομμουνιστές της περιόδου. Μέλη της οργάνωσης συμμετείχαν σε αρκετές βίαιες ενέργειες, υπάρχουν δε υπόνοιες πως κατέδωσαν μέλη του ΕΑΜ στους Γερμανούς. Από την άλλη πλευρά, ο αγώνας της ΕΟΚΑ προσέδωσε στον στρατηγό την αίγλη του αντιαποικιοκράτη αντάρτη και οδήγησαν στην αποδοχή της προσωπικότητάς του από ένα ευρύ τμήμα του πληθυσμού. Έτσι, είναι άκρως σημαντική η περιγραφή των αιτιών που οδήγησαν στη δράση της ΕΟΚΑ από τον ίδιο τον Διγενή, ο οποίος παραθέτει μέσα σε λίγες γραμμές το γενικότερο πλαίσιο της στρατηγικής του:

Η άρνησις της Μ. Βρεττανίας όπως [προ]χωρήση εις μιαν ειρηνικήν λύσιν του Κυπριακού, κατέστησεν εις εμέ έμμονον την ιδέαν της προσφυγής εις τα όπλα διά την απελευθέρωσιν της ιδιαιτέρας μου πατρίδος. Το εγχείρημα δεν ήτο, βεβαίως, εύκολον και ουδόλως υπετίμων τας δυσκολίας (...). Εις την πλάστιγγα όμως της διεξαγωγής ενός πολέμου τίθενται και άλλοι αστάθμητοι παράγοντες, οι οποίοι δύνανται να είναι αποφασιστικοί. Επί τούτων κυρίως εστηρίχθην, όταν ανελάμβανον τον αγώνα και η επιτυχία μου οφείλεται εις την καλήν εκτίμησιν και εκμετάλλευσιν αυτών. Διέθετον προς τούτο τρία ακαταμάχητα όπλα: Την ψυχήν, την πίστιν και την

θέλησιν δια την νίκην. Παλαίμαχος αγωνιστής, αλλά και βαθύς μελετητής της πολεμικής ιστορίας των προγόνων μου, ήμην εμποτισμένος με την αρχήν, ότι αι δυσκολίαι, οιαιδήποτε και οσαιδήποτε, δεν πρέπει να αποτρέπουν από την επιδίωξιν του τεθέντος σκοπού -όταν μάλιστα ούτος είναι ηθικός και δίκαιος- και ότι αύται δύνανται να υπερνικηθούν, εφ' όσον υπάρχει η θέλησις. Δι' εμέ, το βούλεσθαι είναι ισοδύναμον του νικάν.

Την αριθμητικήν υπεροχή του αντιπάλου, ουδέποτε υπελόγισα σοβαρώς. Υποστηρίζεται σχεδόν υφ' όλων των στρατιωτικών συγγραφέων, ότι η ικανότης του ηγήτορος και του στρατεύματος δύναται να αντισταθμίσει μόνον ωρισμένην αριθμητικήν υπεροχήν του αντιπάλου, πέραν της οποίας αι ικανότητες ηγήτορος και στρατού δεν δύνανται να κατισχύσουν. Προσωπικώς πιστεύω, ότι τούτο δεν είναι απόλυτον, και ότι ο ηγήτωρ, αποφασισμένος να αποθάνη μαχόμενος, πάντοτε νικά, εφ' όσον μάλιστα χρησιμοποιεί τας καταλλήλους μεθόδους. Πολύ περισσότερον ισχύει τούτο εις ένα απελευθερωτικόν κίνημα, όπου δεν δίδονται μάχαι εκ παρατάξεως και η πανουργία, ο δόλος, η χρησιμοποίησις καταλλήλων μεθόδων και η ευελιξία μικρών, τολμηρών και καλώς διοικουμένων ομάδων, δύνανται να αντισταθμίσουν οιανδήποτε αριθμητικήν υπεροχήν του αντιπάλου. Το

απελευθερωτικόν κίνημα της Κύπρου αποδεικνύει, νομίζω, το βάσιμον του ισχυρισμού τούτου.[155]

Οι παραπάνω μαρτυρίες κάθε άλλο παρά συγκρουόμενες είναι: ουσιαστικά φωτίζουν εξίσου ορθά τις δύο όψεις (άμετρη βία και τακτικές ικανότητες) μιας αμφιλεγόμενης προσωπικότητας. Ο Γρίβας προφανώς υπήρξε υπεύθυνος για τη δράση τόσο της «Χ» όσο και της ΕΟΚΑ, δρώντας μάλιστα εντός των ίδιων ιδεολογικών και επιχειρησιακών πλαισίων.

[155]Στρατηγού Γεωργίου Γρίβα-Διγενή, *Απομνημονεύματα Αγώνος Ε.Ο.Κ.Α. 1955-1959*, Αθήναι 1961, σ. 14.

B) Μαρτυρίες για τη Χούντα

Ο κορυφαίος ποιητής Τίτος Πατρίκιος έλαβε μέρος στον αντιδικτατορικό αγώνα που ακολούθησε την εγκαθίδρυση της Χούντας των συνταγματαρχών. Έχοντας συμμετάσχει ενεργά στο ΕΑΜικό κίνημα, καταδικάστηκε σε θάνατο το 1944, γλιτώνοντας την τελευταία στιγμή. Μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο εξορίστηκε στη Μακρόνησο και τον Άη Στράτη (1951-1953), έχοντας παράλληλα μια σταθερή παρουσία στον χώρο των τεχνών. Με αυτά τα δεδομένα, η δίωξή του από το δικτατορικό καθεστώς ήταν σχεδόν βέβαιη. Ο ίδιος περιγράφει την 21η Απριλίου με τον ακόλουθο τρόπο:

Θα ήταν εφτά το πρωί όταν άκουσα δυνατά χτυπήματα στην πόρτα. Έμενα τότε μόνος σ΄ ένα μικρό ημιυπόγειο πίσω από τα Ανάκτορα, στην οδό Μελεάγρου 13. Η πόρτα του έβγαζε κατευθείαν στο δρόμο. Είχα γυρίσει πολύ αργά την προηγούμενη νύχτα και κοιμόμουν βαθιά. Πετάχτηκα απάνω, με την ιδέα πως ήρθαν να με πιάσουν. Δεν ήξερα πως είχε γίνει πραξικόπημα, αλλά η πρώτη μου αντίδραση ήταν αυτή γιατί σ ένα τέτοιο κλίμα ζούσα εκείνο τον καιρό, καθώς η κατάσταση μετά την

Αποστασία, χειροτέρευε συνεχώς. Πρόσφατα είχαν γίνει συλλήψεις, είχαν πιάσει τον Νίκο Σολωμό και άλλους.

Ήμουν λοιπόν βέβαιος πως είχε έρθει η Ασφάλεια να με πιάσει, για κάποια υπόθεση που αγνοούσα, φυσικά στημένη. Πλησίασα στην πόρτα, όπου άκουσα μια γνώριμη, σιγανή φωνή: «Άνοιξε, άνοιξε...» Μισάνοιξα και είδα τον φίλο μου Μίλτο Παναγιωτόπουλο, που το προηγούμενο βράδυ βρισκόμουν σπίτι του. Πίσω του, αγγίζοντας το στενό πεζοδρόμιο, ήταν σταματημένο ένα τανκ. «Ντύσου αμέσως να φύγουμε» μου είπε μόλις μπήκε μέσα. «Έγινε δικτατορία». Ένιωσα ένα τράνταγμα, αλλά δεν ξαφνιάστηκα. Ήταν σαν κάτι που το περίμενα και μαζί σαν κάτι που ήλπιζα πως δεν θα γινόταν ποτέ.

Μέσα στο γενικό πολιτικό κλίμα, τις παρενέργειες της Αποστασίας, τις επικείμενες εκλογές, το ενδεχόμενο της δικτατορίας ερχόταν συχνά στις συζητήσεις. Αυτά κουβεντιάζαμε όλο το προηγούμενο βράδυ στο σπίτι του Μίλτου Παναγιωτόπουλου που ήταν στην οδό Σπύρου Μερκούρη, αρκετά κοντά στο δικό μου. Είχε καλέσει κι άλλους φίλους, όπως τον ζωγράφο Πάρη Σαραφιανό- εκεί τον συνάντησα για τελευταία φορά. Εγώ είχα πάει με τη μητέρα μου. Η κουβέντα μας είχε συνεπάρει και φύγαμε περασμένες δυόμισι. Συνόδεψα τη μητέρα μου ως τη λεωφόρο Βασιλέως Κωνσταντίνου, την έβαλα σ΄ένα ταξί και κατηφόρισα για το σπίτι μου. Όλα ήσαν ήρεμα εκείνη

την ώρα, μολονότι η νύχτα της Πέμπτης γινόταν πια ξημέρωμα της Παρασκευής, 21η Απριλίου 1967.

Πάντως η αντίληψη που κυριαρχούσε στην ΕΔΑ, αλλά και στην κεντροαριστερά της εποχής, ήταν πως δεν πρόκειται να γίνει δικτατορία, πως η πάλη του λαού θα αποτρέψει κάτι τέτοιο. Και αν, μιλώντας γι αυτή την απειλή ξεπερνούσες ένα κάποιο όριο, αυτό, μέσα στο χώρο της Αριστεράς τουλάχιστον, φαινότανε σαν έκφραση ηττοπάθειας. Ωστόσο, εγώ είχα την αίσθηση πως κάτι θα συμβεί. Στις αρχές εκείνης της εβδομάδας, τη Δευτέρα 17 Απριλίου, το θυμάμαι ακριβώς, είχε γίνει μια πολιτική εκδήλωση του Ομίλου Παπαναστασίου, όπου μίλησαν ο Αστέρης Στάγκος και ο Κώστας Σημίτης. Ήταν η πρώτη εμφάνιση εκείνου του Ομίλου-η Χούντα τον διέλυσε από τις πρώτες κιόλας μέρες της-αλλά είχε πολύ κόσμο. Σχεδόν όλοι εκεί ήσαν φίλοι, αν κι εγώ δεν ήμουν μέλος, από την ΕΔΑ με είχαν αποτρέψει να γίνω. Όμως, εκείνο το βράδυ αντί να πάω παρέα μαζί τους, γύρισα σπίτι μου και κατέστρεψα όσα χαρτιά θα μπορούσαν να χρησιμέψουν σε βάρος άλλων. Αν γινόταν κάποιο κακό δεν ήθελα να πάρω κάποιους στο λαιμό μου. Κι από την άλλη μεριά είχα την ελπίδα πως όλα θα πάνε καλά ή τουλάχιστον πως το κακό θα είναι γι΄ αργότερα.

Μ΄ αυτές και άλλες χιλιάδες σκέψεις, και πολύ περισσότερο με αγωνία, ντύθηκα όσο πιο γρήγορα γινότανε πήρα μόνο ταυτότητα και διαβατήριο, και

φύγαμε με τον φίλο μου. Όλη η περιοχή, που λίγες ώρες πριν ήταν γαλήνια, τώρα βρισκόταν μπλοκαρισμένη από τανκς, τεθωρακισμένα, στρατιωτικά οχήματα. Στρατιώτες στον δρόμο ελέγχανε τους λιγοστούς που είχαν βγει έξω. Μέσα από διαδοχικούς ελέγχους ξεγλιστρήσαμε και φτάσαμε σπίτι του, όπου ο φίλος μου με κράτησε. Με ρίσκο του προσωπικό, μόλις έμαθε για το πραξικόπημα ήρθε σ΄ αυτή την πολύ δυσάρεστη μεριά που έτυχε να μένω, μόνο και μόνο για να με ειδοποιήσει. Μάλιστα για να περάσει τα μπλόκα είχε πάρει ένα μπουκάλι γάλα και έλεγε στους φαντάρους πως «το πάει στο παιδί». Όμως κι ένας άλλος φίλος προσπάθησε τότε να με ειδοποιήσει και να με πάρει μαζί του, ο Κωνσταντίνος Τσουκαλάς. Καθώς είχε μάθει, χάρη σ΄ ένα τηλεφώνημα του Γιοχάννες Βάισερτ, αρκετά νωρίς για το πραξικόπημα, πήρε αμέσως το αυτοκίνητό του κι έτρεξε σ΄ όλη την Αθήνα να ειδοποιήσει όσους ήξερε ότι κινδυνεύουν. Όμως εμένα δεν με βρήκε επειδή είχε έρθει σπίτι μου λίγο πριν επιστρέψω.

Δίπλα στο σπίτι που με φιλοξενούσαν χτιζόταν μια πολυκατοικία. Λογάριαζα λοιπόν πως αν τη Δευτέρα δεν ερχόταν κανείς οικοδόμος θα σήμαινε πως έχουμε απεργία, ίσως και γενική, πως η αντίσταση είχε αρχίσει. Το Σάββατο το τηλέφωνο του σπιτιού ήταν ακόμα κομμένο. Αγωνιούσα για το τι είχε συμβεί στους φίλους μου, στους ανθρώπους μας, σ' εκείνους που κινδύνευαν.

Όμως την Κυριακή απεκατέστησα, μέσω άλλων, μια πρώτη επαφή μ' ένα-δύο φίλους. Όπως και να' ναι, πρωί-πρωί τη Δευτέρα άκουσα το θόρυβο και τις φωνές των οικοδόμων που έπιαναν δουλειά. Αποφάσισα κι εγώ να πάω στο Κέντρο Κοινωνικών Επιστημών όπου δούλευα, τα γραφεία του τότε ήσαν στην οδό Κουμπάρη, δίπλα στο Μουσείο Μπενάκη. Εκεί συνάντησα τον Κωνσταντίνο Τσουκαλά, τον Γεράσιμο Νοταρά, τον Νικόλα Βουλέλη και άλλους φίλους και συνεργάτες. Φεύγοντας το μεσημέρι πέρασα από την πλατεία Κολωνακίου που ήταν γεμάτη κόσμο. Διάφοροι γνωστοί με ρωτούσαν: «Πώς δεν σε πιάσανε;» Αυτό το ενδιαφέρον μού δημιούργησε ενοχές που ευτυχώς έφυγαν λίγες μέρες αργότερα, όταν η μητέρα μου, μού είπε ότι ο θυρωρός της πολυκατοικίας που έμενα ως πριν μερικούς μήνες την ειδοποίησε πως τα ξημερώματα της 21ης Απριλίου είχε πάει εκεί η Αστυνομία για να με συλλάβει.[156]

Όπως αποδείχθηκε, η 21η Απριλίου 1967 σηματοδότησε το μακρύ σκοτάδι επτά περίπου ετών τρομοκρατίας. Ο συγγραφέας Περικλής Κοροβέσης υπήρξε ένα από τα χιλιάδες θύματα των βασανιστηρίων

[156]“Βιώματα και μαρτυρίες για το πραξικόπημα της Χούντας”, 21/4/2017, https://www.news.gr/ellada/koinonia/article-wide/308164/viomata-kai-martyries-gia-to-praxikophma-ths.html

του καθεστώτος, διατηρώντας έως σήμερα την ανάμνησή τους:

Ο Σπανός είπε να με δέσουνε. Έκανε επιθεώρηση. Με δέσανε στο πάγκο πολύ σφιχτά. Δεν έφερα καμμιά αντίσταση. Καμμιά διαμαρτυρία Τώρα που το σκέφτομαι, νομίζω πως πήγα σχεδόν πρόθυμα. Όπως πηγαίνεις στον οδοντογιατρό μόνος σου και κάθεσαι στη καρέκλα. Ο Σπανός κούνησε τα πέλματα, να δει αν ήτανε καλά δεμένα. Ο κ. Σπανός ικανοποιημένος. Αλλά δεν αρχίζει. Έχει διάθεση για κουβέντα.

Με ρωτάει πώς αισθάνομαι, ενδιαφέρεται να μάθει αν ο πάγκος είναι σκληρός ή αν με κόβουν τα σχοινιά. Με ρωτάει αν άλλαξα γνώμη. Δεν μιλάω καθόλου. Ίσως λέω να 'ναι καλύτερα. Τουλάχιστον να προκαλέσω το υπηρεσιακό τους μένος, να μη το πάρουνε προσωπικά.

Ο Σπανός με ρωτάει αν μ' αρέσει το φιστίκι, έκφραση που δεν ήξερα τι σημαίνει, αλλά μ' έκανε ν' αντιδράσω. Σήκωσα το κεφάλι μου. Ήρθε αμέσως κοντά. Του είπα: «Αν νομίζετε πως θα βγάλετε τίποτα μ' αυτό τον τρόπο, είστε πολύ γελασμένος. Είναι εικοστός αιώνας. Το λέω αυτό για τη καριέρα σας. Θα σας καταγγείλω. Δεν ξέρω αν το πίστευα ή όχι, πάντως μου 'κανε καλό. Απάντηση Σπανού: «Θα μου κλάσεις τ' αρχίδια ρε, και στον Ο.Η.Ε. να με πας θα μου κλάσεις τ' αρχίδια, κατάλαβες;».

Οδηγίες Σπανού προς τον χειρόνακτα βασανιστή.

– Δώσε Φιστίκι, Κώστα.

– Ξύλο, σίδερο;

– Ξύλο και βλέπουμε.

– Μάλιστα, γιατρέ.

Μου φάνηκε πως άκουγα μια περίεργη διάλεκτο αφρικανικής φυλής. Είχα σφιχτεί και περίμενα. Κοίταζα τον Κώστα. Ο Κώστας έφτυσε στα χέρια του, πήρε το ξύλο. Άρχισε.

Η φάλαγγα είναι μια υπερβολικά μεγάλη δύναμη που επενεργεί πάνω σου. Σου δίνει την εντύπωση πως γλιστράς σε μια μεγάλη, επικλινή γυαλιστερή επιφάνεια και πέφτεις πάνω σ' ένα σκληρό γρανιτένιο τοίχο. Αν δεν ήξερες πως σε χτυπάνε στα πόδια, θα σου ήτανε αδύνατο να προσδιορίσεις από πού έρχεται. Τις κινήσεις του βασανιστή τις βλέπεις. Τα χτυπήματα είναι ο γρανιτένιος τοίχος. Η επικλινής επιφάνεια τα διαστήματα ανάμεσα στο χτύπημα. Όταν ο ρυθμός είναι κανονικός είναι λιγότερο επώδυνος από τον ακανόνιστο ρυθμό. Την λεπτομέρεια αυτή την ξέρουν και σε χτυπάνε μια γρήγορα μια αργά.

Αρχίζουνε να σε χτυπούν από κάτω προς τα πάνω και αντίστροφα. Ξέρουνε πως η πρώτη σου αντίδραση είναι να μαζέψεις λίγο τα πέλματα. Αυτό τους αφήνει αδιάφορους, γιατί ξέρουνε πως ύστερα από δέκα

χτυπήματα το πόδι πρήζεται τόσο πολύ, που γεμίζει το παπούτσι.

Άρχισα να φωνάζω. Δεν ήξερα πόσο δυνατή είναι μια ανθρώπινη φωνή. Φώναξα τ' όνομά μου. Άκουγα τη φωνή μου που ήταν αφύσικα δυνατή. Σταματήσανε. Μα θα 'ταν δε θα 'ταν δέκα χτυπήματα. Δεν τόλμησα να κάνω καμμιά σκέψη. Ο Σπανός με ρώτησε αν άλλαξα γνώμη. Δεν τον κοίταξα. Ο Κώστας ξανάρχισε. Φώναζα.

Κάποιος φεύγει και πηγαίνει στο αποχωρητήριο και παίρνει το σφουγγαρόπανο. Κολλάει το σφουγγαρόπανο πάνω στο στόμα μου. Όλη κείνη η αηδία κυλάει στον οισοφάγο μου. Το βαστάει σφιχτά και το πανί στραγγίζεται στο στόμα μου. Δεν μπορώ πια ν' αναπνεύσω.

Σκέφτηκα να κάνω γιόγκα. Να κόψω τη μεταβίβαση του πόνου. Μάταιο. Σαν να θέλεις να βάλεις ένα χάρτινο φράγμα σ' ένα καταράχτη. Τινάχτηκε στον αέρα η γιόγκα μου. Δεν τελείωνε. Περίμενα να λιποθυμήσω. Είχα μια κτηνώδη αντοχή.

Περίεργο, εγώ που για να βάλω τροχό στο δόντι μού κάνανε ένεση, άντεχα. Δεν λέγανε να τελειώσουν. Πρέπει να σκέφτομαι κάτι άλλο. Ίσως αυτό ανακουφίζει. Αδύνατο. Τώρα το ξύλο δημιουργεί και ένα ήχο. Σαν μια μεγάλη ξύλινη καμπάνα. Σαν να 'σαι μέσα στην καμπάνα. Ύστερα γλιστράς. Σκοτάδι, ησυχία, ανακούφιση.[157]

---

[157] Περικλής Κοροβέσης, *Ανθρωποφύλακες*, Ηλέκτρα, Αθήνα 2007

Γ) Μια αντίθετη άποψη για την ΕΟΚΑ Β΄

Ο Πάτροκλος Σταύρου (1933-2014) ήταν Κύπριος συγγραφέας και πολιτικός φιλικά διακείμενος προς τον Μακάριο. Ο τελευταίος μερίμνησε για την παροχή υποτροφίας για τις σπουδές του στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, όπου μάλιστα ο Σταύρου αναγορεύτηκε επίτιμος διδάκτορας αρκετά χρόνια μετά. Συμμετέχοντας στο εθνικό κίνημα της Κύπρου από το 1951, υπηρέτησε μεταξύ των ετών 1957 και 1960 ως Ιδιαίτερος Γραμματέας του Μακαρίου. Κατά τη διάρκεια της μακράς σταδιοδρομίας του τοποθετήθηκε σε σημαντικές θέσεις εντός της Κυπριακής Δημοκρατίας, πρωτεύοντας παράλληλα στην καλλιέργεια των γραμμάτων. Όντας αντίθετος στην πολιτική του Γρίβα, δημοσίευσε την παρακάτω επιστολή το 1999, σε απάντηση στις ανταποκρίσεις του δημοσιογράφου Αλέξη Παπαχελά.

(...) Ήταν αδύνατο η ΕΟΚΑ Β΄ να διενοείτο δολοφονία του Κίσινγκερ, μέσα στα πλαίσια των δολοφονικών δραστηριοτήτων της. Η ΕΟΚΑ Β΄ ήταν

απευθείας ενεργούμενο της χούντας των Αθηνών και ο Κίσινγκερ ήταν ουσιαστικά το μεγάλο αφεντικό τους.

Συνεπώς, δεν θα επέτρεπε η χούντα να πάθει κακό ο «μάγιστρός» της και ούτε η ΕΟΚΑ Β΄ θα έκανε κάτι χωρίς την έγκριση της χούντας. Εξάλλου, και η ίδια η ΕΟΚΑ Β΄ εχρηματοδοτείτο από τη CIA και ο Εθνάρχης Μακάριος απεκάλυψε τότε τέτοιες συγκεκριμένες χορηγίες. Και τότε CIA και Κίσινγκερ ήσαν ένα και το αυτό, όπως αποδεικνύεται και αυτές τις ημέρες με τον Κίσινγκερ και τη CIA, αφ' ενός, και τον Πινοσέτ, φονιά του Αλιέντε, αφ' ετέρου, στη Χιλή.

Η γνώμη μου είναι είτε ότι αυτή η «απόρρητη έκθεση» της CIA είναι πλαστή είτε, εάν είναι γνήσια, οι πληροφορίες, στις οποίες εβασίσθηκε, είναι αβάσιμες. Μπορεί να είναι και πλαστές και παραπλανητικές και να αποβλέπουν στην εξυπηρέτηση μιας προβοκατόρικης σκοπιμότητας: να αποσυνδεθεί ο Κίσινγκερ από τα τραγικά γεγονότα της Κύπρου, από το δίδυμο έγκλημα του χουντικού πραξικοπήματος και της τουρκικής εισβολής. Ηταν ο πρωτομάστοράς τους και η παρανοϊκή χούντα και η ανόητη ΕΟΚΑ Β΄ (λέγε καλύτερα Ιωαννίδης και Γρίβας) ήσαν τα κοπέλια του (...).

Οσον αφορά την επιστολή του κ. Καρούσου: ορθώς αμφισβητεί ότι η ΕΟΚΑ Β΄ θα μπορούσε να σχεδιάσει και να εκτελέσει ένα τόσο σοβαρό και εξαιρετικά δύσκολο εγχείρημα. Ο λόγος δεν είναι αυτός που προβάλλει ο κ.

Καρούσος, αλλ' αυτός που ήδη ανέφερα. Λέγει, επίσης, ο κ. Καρούσος ότι τότε - και με το «τότε» εννοεί την ημερομηνία της απόρρητης έκθεσης της CIA- η ΕΟΚΑ Β΄ «είχε διαλυθεί και αυτοχειριασθεί». Οχι. Η ΕΟΚΑ Β΄ είχε απλώς τότε διαλύσει και «αυτοχειριάσει» την Κύπρο. Η ΕΟΚΑ Β΄ ήταν και τότε «στις επάλξεις» και ο λύκος δεν γίνεται αρνί. Και «η ΕΟΚΑ Β΄ ποτέ δεν πεθαίνει», έλεγαν οι θλιβεροί μύστες της. Και έτσι συνέχισε το σωτήριον έργο της.

Ο πρόεδρος Μακάριος επέστρεψε στην Κύπρο, από την αναγκαστική αυτοεξορία του, στις 7 Δεκεμβρίου 1974. Η κατά τον κ. Καρούσο «διαλυθείσα και αυτοχειριασθείσα» τότε ΕΟΚΑ Β΄ απειλούσε θεούς και δαίμονες και διαμηνούσε παντού ότι θα ακροβολιζόταν κατά μήκος της διαδρομής του Μακαρίου προς τη Λευκωσία, θα πυροβολούσε και δεν θα τον άφηνε να φθάσει ζωντανός. Απειλούσε ακόμη με γενικότερη αιματοχυσία.

Μια σοβαρή αθηναϊκή εφημερίδα τότε, επηρεασμένη από τις απειλές αυτές, με άρθρο της συμβούλευσε τον Μακάριο να μην επιστρέψει στην Κύπρο! Ο Μακάριος δεν εφοβήθη. Τον μετέφερε μαζί με τη συνοδεία του η Ολυμπιακή Αεροπορία - δεν απεργούσε τότε - και από το αεροδρόμιο μπήκε σε ελικόπτερο, ενώ άλλα δύο ελικόπτερα πετούσαν μαζί του για σκοπούς παραπλάνησης, και πήγε στη Λευκωσία, όπου τον ανέμενε

μια παραληρούσα λαοθάλασσα αγάπης, ολόκληρος ο Κυπριακός Ελληνισμός. Εάν η «διαλυθείσα» ΕΟΚΑ Β΄ είχε πράγματι διαλυθεί, δεν θα ελαμβάνοντο αυτά τα μέτρα. «Αυτοχειριασθείσα», κατά τον κ. Καρούσο, η ΕΟΚΑ Β΄ συνέχιζε, εν τούτοις, τον ευγενή αγώνα να «αυτοχειριάσει» τον Μακάριο, ακόμη και με τους Τούρκους μέσα στην Κύπρο!

Στο δημοσίευμα του κ. Παπαχελά δεν αναφέρεται ότι το σχέδιο δολοφονίας θα εφαρμοζόταν στις 17 Δεκεμβρίου 1974, ημερομηνία της απόρρητης έκθεσης. Μπορεί να ήταν παλαιότερο και απλώς τότε το «πληροφορήθηκε» η CIA και συνέταξε την έκθεση. Αλλωστε, η ΕΟΚΑ Β΄ και η εκπεσούσα χούντα συνέχισαν τις άθλιες προσπάθειές τους όχι μόνο κατά τη διάρκεια του 1974, έτους της συμφοράς, αλλά και κατά το επόμενο έτος και στη συνέχεια. Ας μην ξεχνάμε ότι ακόμη και ο πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Καραμανλής, κατά τη μεταπολίτευση, μετά την πτώση της χούντας, αναγκαζόταν να κοιμάται σε κότερα και ξένα σπίτια σαν… καταζητούμενος και να μεταφέρεται από το ένα μέρος στο άλλο για να μην τον εντοπίσουν και τον σκοτώσουν, καταζητούμενος από τη χούντα και το καλόπαιδό της, την ΕΟΚΑ Β΄. Αλλά μήπως ξεχάσαμε το ετοιμαζόμενο «πραξικόπημα της πιζάμας» τον Φεβρουάριο του 1975, του οποίου σχεδιαστής ήταν ο συνοργανωτής της δολοφονικής απόπειρας κατά του Μακαρίου τον Μάρτιο

του 1970; Την εποχή εκείνη, που τάχατες είχε διαλυθεί η ΕΟΚΑ Β΄, σώσαμε στο παρά πέντε τον Μακάριο στο αεροδρόμιο της Αθήνας από σχεδιαζόμενη δολοφονία από το εγκληματικό δίδυμο.

Συνεχίζει ο κ. Καρούσος και λέει πως δεν υπήρχαν, κατά την περίοδο της δράσεως της ΕΟΚΑ Β΄ κατά του Μακαρίου, προϋποθέσεις σχεδιασμών και εκτελέσεων δολοφονιών, και δεν ελειτουργούσαν τέτοια επιτελεία ούτε και ποτέ ο Γρίβας ασχολήθηκε με προπαρασκευές και εκτελέσεις δολοφονιών ώστε να υπάρχει υποδομή για τέτοιου είδους εγκληματικές ενέργειες! Αυτά λέει ως λευκή περιστερά, χωρίς να ερυθριά και χωρίς να ντρέπεται.

Για όνομα του Θεού και των διαβόλων όλου του κόσμου! Η υποδομή της ΕΟΚΑ Β΄ ήταν ακριβώς και μόνο για τέτοιες δουλειές: δολοφονίες σε πόλεις και χωριά, απαγωγές και εκτελέσεις, κακοποιήσεις, ανατινάξεις, ένοπλες επιδρομές κατά αστυνομικών σταθμών για αρπαγή οπλισμού, «διαρρήξεις» ξεχασμένων ακλείδωτων αποθηκών οπλισμού της Εθνικής Φρουράς, διακίνηση του αρχηγού της με αυτοκίνητα της χουντοκρατούμενης Εθνικής Φρουράς, απόκρυψή του σε στρατόπεδά της και ούτω καθεξής. Μπορώ να αναφέρω μέγα κατάλογο των αντεθνικών ανομιών της, με ονόματα και πράγματα. Εκαναν όλα που εξυπηρετούσαν τους Τούρκους, όλα που υπενόμευαν την κρατική υπόσταση της

Κυπριακής Δημοκρατίας, όλα που κατέστρεφαν την Κύπρο, όπως τελικά και έγινε. Από της πλευράς αυτής η ΕΟΚΑ Β΄ επέτυχε στο έργο της, δεν υπάρχει αμφιβολία. Η Κύπρος κατεστράφη.

Ο Γρίβας της ΕΟΚΑ Β΄ εσκότωνε όποιον δεν του γούσταρε. Όπως συνέβαινε τριάντα χρόνια νωρίτερα με τον ίδιο Γρίβα, της Χ, κατά τη γερμανική κατοχή της Ελλάδος. Και όλα αυτά εν ονόματι της Ενώσεως!

(...) Πολλές οι δολοφονικές απόπειρες κατά του Μακαρίου, δεκάδες τα σχέδια φόνου του, ακόμη και μέσα σε εκκλησία στη διάρκεια της θείας λειτουργίας. Και πίσω από αυτές τις φρικτές πράξεις, ο αδίστακτος και ανελέητος χίτης Γρίβας με την ΕΟΚΑ Β΄. Βιβλίο εκατοντάδων σελίδων έχει εκδοθεί γι' αυτό το προδοτικό και βρώμικο κυνηγητό θανάτου: «Ο Μακάριος διά πυρός και σιδήρου» επιγράφεται. Το έγραψε στενότατος συνεργάτης του Γρίβα, ο Σπύρος Παπαγεωργίου. Ακόμη και ο υπουργός Δικαιοσύνης της Κύπρου απήχθη από την ΕΟΚΑ Β΄ και ο Γρίβας έθετε όρους πολιτικού μαφιόζου για την απελευθέρωσή του. Συνέπεσε πάλιν κατά την ημέρα του πραξικοπήματος να βρίσκεται στο Προεδρικό Μέγαρο ο υπουργός Δικαιοσύνης. Ήμαστε μαζί για λίγο. Συνελήφθη και εκακοποιήθη. Μετεφέρθη στο νοσοκομείο και εκεί τον αναζήτησαν οι πραξικοπηματίες για να τον σκοτώσουν. Τον έσωσαν οι νοσοκόμες σκεπάζοντάς τον με άπλυτα σεντόνια!

Ακόμη και μετά την τουρκική εισβολή, μετά τον Α' και τον Β' Αττίλα η «διαλυθείσα και αυτοχειριασθείσα» ΕΟΚΑ Β΄ συνέχισε τις δολοφονίες. Εστησαν ενέδρα στον Βάσο Λυσαρίδη στο κέντρο της Λευκωσίας και σκότωσαν τον φίλο του Δώρο Λοΐζου που οδηγούσε το αυτοκίνητο. Κάποιον φουκαρά Λεμεσιανό, που ήταν στη λίστα τους επειδή έστελνε στον Μακάριο επετειακές ευχές, για το Πάσχα, τα Χριστούγεννα, την ονομαστική του εορτή, τον απήγαγε η ΕΟΚΑ Β΄ και τον εξετέλεσε μετά βασανιστηρίων μετά τον Β' Αττίλα. Λεγόταν Αχμέτ Τζεμάλ! Το επάγγελμά του; Ποδηλατάς. Επιδιόρθωνε ποδήλατα!

Βέβαια, ο Γρίβας πρόλαβε και πέθανε... Αλλά το έργο του συνεχίσθηκε. Ισχύει γι' αυτόν αυτό που συνέβη με τον αρχαίο Αθηναίο στρατηγό Κίμωνα: «Και νεκρός ενίκα». Ο Κίμων ενίκα τους Πέρσες. Ο Γρίβας ενίκα τον Κυπριακό Ελληνισμό. Τον ενίκησε και τον εξουθένωσε. Μπράβο του!

Όσον αφορά τους κατ' ευφημισμόν «ενωτικούς», γιατί αληθινοί ενωτικοί ήσαν όλοι οι Κύπριοι, με πρώτο τον εθνάρχη Μακάριο, αυτό το συνδικάτο του εγκλήματος τελικά εδολοφόνησε και ενεταφίασε εν μέσω ενωτικών ζητωκραυγών την Ενωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Και έθρεψε και εθέριεψε ακόμη περισσότερο την τουρκική βουλιμία.

Ως προς τον ίδιο τον κ. Καρούσο: έφυγε κρυφά μετά τον θάνατο του Γρίβα, τον οποίο υποτίθεται ότι διεδέχθη στην αρχηγία της ΕΟΚΑ Β΄. Εξαναγκάσθηκε από τους αντιζήλους του να φύγει. Αν έμενε, ίσως να σκότωναν και εκείνον. Η κυπριακή αστυνομία εγνώριζε τα της φυγής του με καΐκι. Και τον παρακολούθησε διακριτικά.

Όσο είχαμε τον Μακάριο, καλά πήγαινε η Κύπρος. Όταν τον διώξαμε, ήλθαν ο θάνατος και ο όλεθρος. Από τους ενόχους πρωταιτίους ουδείς εξετελέσθη και ουδείς αυτοκτόνησε. Ζουν και βασιλεύουν! Και ακόμη φοβερίζουν!

Μετά τιμής,
δρ Πάτροκλος Σταύρου

Πηγές

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Βουρνάς, Τάσος. *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας 1967 - 1974: Χούντα, φάκελος Κύπρου*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 1998
2. Γιάγκου, Αναστασία. «Οι Συμφωνίες Ζυρίχης και Λονδίνου», στο: Καθημερινή, 15/3/2015
3. Γρηγοριάδης, Σόλων Ν. *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας, 1941-1974: Χούντα και αντίσταση,* Ελευθεροτυπία, Αθήνα 2011
4. Γρίβας Διγενής, *Στρατηγού Γεώργιου Γρίβα - Διγενή Απομνημονεύματα Αγώνος Ε.Ο.Κ.Α. 1955-1959*, Αθήνα 1961
5. Γρίβας Διγενής. *Χρονικόν Αγώνος ΕΟΚΑ 1955-1959*, Αθήνα 1971
6. Δημητρίου, Σπύρος Θ. *Στρατηγός Γεώργιος Γρίβας-Διγενής: Ο αρχηγός της Ε.Ο.Κ.Α.*, Πελασγός, Αθήνα 2017
7. Δρουσιώτης, Μακάριος. *Δύο απόπειρες και μια δολοφονία: Η χούντα και η Κύρος, 1967-1970*, Αλφάδι, Λευκωσία 2009
8. Δρουσιώτης, Μακάριος. *Η μεγάλη ιδέα της μικρής χούντας: Η ΕΟΚΑ Β και το πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου 1974*, Αλφάδι, Λευκωσία 2010

9. Ελευθεράτος, Διονύσης. *Λαμόγια στο χακί: Οικονομικά "θαύματα" και θύματα της χούντας,* Τόπος, Αθήνα 2015
10. *Επίτομη ιστορία της εκστρατείας στη Μικρά Ασία, 1919-1922*, Γενικόν Επιτελείον Στρατού/ Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, Αθήνα 2001
11. *Επίτομη ιστορία του Ελληνοϊταλικού και Ελληνογερμανικού πολέμου 1940-1941: (επιχειρήσεις στρατού ξηράς)*, Γενικό Επιτελείο Στρατού/ Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, Αθήνα 1985
12. Καλλιβρετάκης, Λεωνίδας. «Γεώργιος Παπαδόπουλος, Τάγματα Ασφαλείας και "Χ": Μια απόπειρα συγκέντρωσης και επανεκτίμησης του παλαιότερου και νεότερου τεκμηριωτικού υλικού», στο: *Αρχειοτάξιο*, 2006, τ. 8
13. Καρασαρίνης, Μάρκος. "Ο επίμονος συνωμότης", στο: *Το Βήμα*, 11 Ιουνίου 2012
14. Λεωνίδου, Λεωνίδας Φ. *Γεώργιος Γρίβας Διγενής: Βιογραφία: 1897–1950*, Εκδόσεις Επιφανίου, Λευκωσία 1995
15. Λεωνίδου, Λεωνίδας Φ. *Γεώργιος Γρίβας Διγενής: Βιογραφία: 1950–1959*, 2η έκδ., Εκδόσεις Επιφανίου, Λευκωσία 2009

16. Λεωνίδου, Λεωνίδας Φ. *Γεώργιος Γρίβας Διγενής: Βιογραφία: 1971–1974*, Εκδόσεις Επιφανίου, Λευκωσία 2008
17. Μαθιόπουλος, Βάσος Π. *Εικόνες Κατοχής. Φωτογραφικές μαρτυρίες από τα γερμανικά αρχεία για την ηρωική αντίσταση του ελληνικού λαού*, Ερμής, Αθήνα 2006
18. Μαργαρίτης, Γιώργος. *Προαγγελία θυελλωδών ανέμων... Ο πόλεμος της Αλβανίας και η πρώτη περίοδος της κατοχής*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009
19. Μελετόπουλος, Μελέτης Η. *Η δικτατορία των συνταγματαρχών. Κοινωνία, ιδεολογία, οικονομία*, Παπαζήση, γ΄ έκδοση, Αθήνα 2008
20. Μπάκα, Χρήστου. *Οι Πρωθυπουργοί της Ελλάδας, Από τον πρώτο Κυβερνήτη μέχρι σήμερα*, Καρακώτσογλου, Αθήνα 2004
21. Παπαγεωργίου, Σπύρος. *Ο Γρίβας και η "Χ"*, Νέα Θέσις, Αθήνα 2004
22. Παπάγος, Αλέξανδρος. *Ο πόλεμος της Ελλάδος 1940-1941*, Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, Αθήνα 1995
23. Παπανδρέου, Ανδρέας Γ. *Η Δημοκρατία στο Απόσπασμα*, εκδόσεις Καρανάση, Αθήνα 1974
24. Ρίχτερ, Χάιντς, *Ιστορία της Κύπρου*, τ. Β', Εστία, Αθήνα 2011

25. Σαμαρά, Βίκυ. *Τα επτά μεγάλα ψέματα για την επταετή Χούντα*, στο: ιστότοπος news247, 21 Απριλίου 2018
26. Συλλογικό, *Η μακρά σκιά της δεκαετίας του '40. Πόλεμος, κατοχή, αντίσταση, εμφύλιος*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2015
27. Συλλογικό, *Η Εποχή των Ρήξεων. Η Ελληνική Κοινωνία στην Δεκαετία του 1940*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2012
28. Συλλογικό. *Ήρωες και προδότες: 5 πρόσωπα που σφράγισαν την πρόσφατη ιστορία μας: Βελουχιώτης, Πλουμπίδης, Βουλπιώτης, Γρίβας, Παπαδόπουλος*, Documento Media Μονοπρόσωπη Ι.Κ.Ε., Αθήνα 2017
29. Φλάισερ, Χάγκεν. *Στέμμα και Σβάστικα. Η Ελλάδα της κατοχής και της αντίστασης 1941-1944*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1988
30. Χαμόδρακας, Φάνης Α. *Από την Εθνική Αντίσταση στον Κόκκινο Δεκέμβρη: Ο ρόλος της οργάνωσης Χ και ο Γρίβας*, Πελασγός, Αθήνα 2016
31. Χανδρινός, Ιάσονας. “Η οργάνωση Χ στην Κατοχή και τα Δεκεμβριανά”, στο: *Ιστορικά Θέματα*, τ. 112, Μάρτιος 2012

32. Χανδρινός, Ιάσονας. *Εθνική αντίσταση. Η αληθινή ιστορία του ελληνικού αντάρτικου*, Περισκόπιο, Αθήνα 2007
33. Χανδρινός, Ιάσονας. *ΕΛΑΣ. Ο μεγαλύτερος στρατός της Εθνικής Αντίστασης*, Γνώμων, δύο τόμοι, Αθήνα 2011
34. Χαραλαμπίδης, Μενέλαος. *Δεκεμβριανά 1944. Η μάχη της Αθήνας*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2014
35. Χαραλαμπίδης, Μενέλαος. *Η εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2012
36. Χατζηβασιλείου, Ευάνθης. "Απαρχές και χαρακτήρας της δικτατορίας των Συνταγματαρχών", στο: *Η δικτατορία των Συνταγματαρχών & η αποκατάσταση της δημοκρατίας*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2014

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

1. «Τα σχέδια δολοφονίας και οι πολιτικές πλεκτάνες κατά του Μακαρίου», στο: *Κυπριακός Χρονογράφος*, 3/6/2018, http://www.xronografos.com/%CF%84%CE%B1-%CF%83%CF%87%CE%AD%CE%B4%CE%B9%CE%B1-%CE%B4%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CF%86%CE

%BF%CE%BD%CE%AF%CE%B1%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%BF%CE%B9-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82/

2. Παναγιώτης Παπαδημήτρης, *Κύπρος. Ηλεκτρονικό Αρχείο*, http://www.papademetris.net
3. «Βιώματα και μαρτυρίες για το πραξικόπημα της Χούντας», 21/4/2017, https://www.news.gr/ellada/koinonia/article-wide/308164/viomata-kai-martyries-gia-to-praxikophma-ths.html
4. «Ο Αγώνας της ΕΟΚΑ», στο: *Ίδρυμα Γεώργιος Γρίβας-Διγενής*, https://digenisidrima.gr/%ce%b4%ce%b9%ce%b3%ce%b5%ce%bd%ce%ae%cf%82/%ce%bf-%ce%b4%ce%b9%ce%b3%ce%b5%ce%bd%ce%ae%cf%82-%ce%bf-%ce%b1%ce%b3%cf%8e%ce%bd%ce%b1%cf%82-%cf%84%ce%b7%cf%82-%ce%b5%ce%bf%ce%ba%ce%b1/

ΤΥΠΟΣ

1. επιλεγμένα φύλλα της εφημερίδας Πατρίς
2. *Μακεδονία,* 1967-1974

3. *Ταχυδρόμος*, 1967-1974

CIA ARCHIVE

1. CIA, Central Intelligence Bulletin, 24 June 1958
2. CIA, Intelligence Memorandum. Possible new surprises in Cyprus and/or Greece, 26 April 1967
3. CIA, Intelligence Memorandum. The Greek Junta, 24 May 1967
4. CIA, Briefing package. Cyprus, February 1967
5. CIA, Intelligence Handbook. Cyprus: Greek and Turkish military capabilities, 3 April 1967
6. CIA, The President's Daily Brief, 6 May 1967
7. CIA, Weekly Summary, 12 May 1967
8. CIA, The President's Daily Brief, 16 November 1967
9. CIA, Central Intelligence Bulletin, 17 November 1967
10. CIA, The President's Daily Brief, 18 November 1967
11. CIA, Intelligence Memorandum. The Cyprus Situation, 19 November 1967
12. CIA, Central Intelligence Bulletin, 14 April 1970
13. CIA, Central Intelligence Bulletin, 9 September 1971

14. CIA, Central Intelligence Bulletin, 9 September 1971
15. CIA, Memorandum, Cyprus: A New Crisis is Making?, 30 September 1971
16. CIA, The President's Daily Brief, 1 December 1971
17. CIA, Central Intelligence Bulletin, 29 January 1972
18. CIA, The President's Daily Brief, 29 January 1972
19. CIA, Central Intelligence Bulletin, 7 February 1972
20. CIA, The President's Daily Brief, 6 February 1972
21. CIA, The President's Daily Brief, 7 February 1972
22. CIA, Central Intelligence Bulletin, 10 February 1972
23. CIA, The President's Daily Brief, 10 February 1972
24. CIA, Memorandum, The Cyprus Situation, 10 February 1972
25. CIA, Central Intelligence Bulletin, 11 February 1972
26. CIA, Central Intelligence Bulletin, 12 February 1972

27. CIA, The President's Daily Brief, 12 February 1972
28. CIA, Central Intelligence Bulletin, 14 February 1972
29. CIA, Washington Special Actions Group, February 16, 1972
30. CIA, Intelligence Memorandum, Situation in Cyprus, 17 February 1972
31. CIA, Central Intelligence Bulletin, 18 February 1972
32. CIA, Weekly Summary, 18 February 1972
33. CIA, Central Intelligence Bulletin, 22 February 1972
34. CIA, The President's Daily Brief, 8 March 1972
35. CIA, Central Intelligence Bulletin, 17 November 1972
36. CIA, Central Intelligence Bulletin, 28 November 1972
37. CIA, Weekly Summary, 5 January 1973
38. CIA, The President's Daily Brief, 8 February 1973
39. CIA, The President's Daily Brief, 9 February 1973
40. CIA, The President's Daily Brief, 8 February 1973

41. CIA, The President's Daily Brief, 9 February 1973
42. CIA, Central Intelligence Bulletin, 16 March 1973
43. CIA, Weekly Summary, 13 April 1973
44. CIA, Central Intelligence Bulletin, 10 April 1973
45. CIA, Central Intelligence Bulletin, 5 April 1973
46. CIA, Central Intelligence Bulletin, 3 May 1973
47. CIA, Central Intelligence Bulletin, 8 August 1973
48. CIA, The President's Daily Brief, 8 August 1973
49. CIA, Central Intelligence Bulletin, 25 August 1973
50. CIA, Memorandum for Secretary Kissinger, 7 October 1973
51. CIA, Central Intelligence Bulletin, 30 October 1973
52. CIA, Central Intelligence Bulletin, 3 December 1973
53. CIA, Weekly Review, 1 February 1974